

DIÓSZEGI VILMOS

SÁMÁNOK NYOMÁBAN
SZIBÉRIA FÖLDJÉN

Terebess Kiadó, Budapest, 1998

TARTALOM

ELŐJÁRÓBAN
TALÁLKOZÁS AZ ELSŐ SÁMÁNNAL
KURGÁNOS PUSZTÁKON
ÚJRA SZIBÉRIÁBAN
CSÖRGŐ ÖSVÉNYEKEN
BRONZKORI SÁMÁNOK
ÁZSIA KÖZEPE
AHOL CSOKROT SZEDTEM HAVASI GYOPÁRBÓL
ÚJSÁGCIKK ÁRÁN KÁMOK KÖZELÉBEN
A FÉLBESZAKADT FILMFELVÉTEL

ELŐJÁRÓBAN

Milyen lehetett a „pogány” magyarok „vallása”, milyen a gondolkodásukat, szemléletüket, életüket jócskán meghatározó hitvilág, amelyről „kő, írás nem beszél”?

Ez a kérdés már gyermekkorom óta izgat.

Mintha ma történt volna! Apám, jó harminc éve, nevem napján elvitt az akkori Angolparkba. Megtekintettük Feszty Árpád körképét is, a honfoglaló magyarok bevonulását. Mint afféle naiv, rajongó kisfiút, ez a teátrális, a nemzeti hiúságnak hízelgő, tárgyi tévedésektől hemzsegető festmény hallatlanul elbűvölt. Odahaza anyám meglepve hallotta: nem a sárkányvasút, nem is a hajóhinta, hanem a körkép fehér lovat áldozó táltosa tetszett a legjobban. (Pedig az inkább elcsúszna gesztikuláló középkori szerzetesnek, vagy egyházatyának, mint ősi magyar táltosnak.)

Második emlékem az elemiből való.

Körmöst kaptam a tanító bácsitól... Mert kockás füzetemben számtanpélda helyett dőcögő versikét talált a pogány magyarok táltosáról.

Mint kis gimnazista meg reggelenként hat órakor fel-felkeltem - latin szavakat magolni. Apámnak szemet szúrt a nagy buzgalom, s egyszer kivette kezemből a szószeretetet.

Némi dadogás után töredelmesen bevallottam: török szavakat tanulok. És hiába magyaráztam: a jakut sámánénekeket másképpen nem tudom majd lefordítani - apám könyörtelenül elkobozta szótáramat.

Az iskolai könyvtárral is meggyűlt a bajom: be kellett köttetnem egy magyar kutató, Róheim Géza *Magyar néphit és népszokások* című könyvét, mert amíg néphitünk keleti gyökereit ismergettem belőle, lapjaira mállott.

Érettségi vizsgán történelemtételként a „tatárjárást” húztam ki a cédulák közül, vagyis a mongolok Magyarországon viselt hadjáratát kellett volna elmondanom.

De felelés közben nem jutottam el a harci eseményekig, előbb a mongolok nyelvéről, kultúrájáról, vallásáról beszéltem. Az érettségibiztos, az egyetem Kelet-Európai Történeti Tanszékének a professzora, a vizsga után azt tanácsolta: az egyetem C-épületében keressem fel a Belső-Ázsiai, valamint a Török Filológiai és Magyar Östörténeti Intézetet.

Szüleim hiába igyekeztek elrémíteni azzal: ha nem iratkozom be a tanárképzőbe, az egyetem befejeztével nem kapok állást - kitartottam a török, mongol és a finnugor nyelvek meg a magyar östörténet mellett.

Nem maradtam kenyér nélkül: a Néprajzi Múzeum ázsiai gyűjteményében kaptam munkát. Most már kedvemre bogarászhattam a magyar és a szibériai „sámánhit” adataiban.

Végül 1957. június 18-án valóra vált a gyermekkori álmom: elindulhattam a sámánok nyomába.

Mert a „pogány” magyarok hitvilágának megismeréséhez a sámánizmus tanulmányozásán át vezet az út.

A magyar nép történetében rejlik ennek az oka.

A magyarság, ahogy ezt nyelvészeink és östörténet-kutatóink már régen bebizonyították, finnugor eredetű. Legközelebbi rokonaink a Szibériában lévő vogulok és osztjákok. Korai történetünk folyamán pedig bizonyos török népekkel kötöttük össze a sorsunkat. Mind a

finnugor, mind a török népek eredetileg sámánhitűek voltak, ebből nyilvánvalóan következik, hogy a magyar nép a kereszténység felvétele előtt ugyancsak sámánhitű lehetett. A mi sámánjainkat *táltosoknak*, *tátosoknak* hívták. (A szibériai népek is *bő* vagy *kám* néven emlegetik sámánjaikat, - aszerint, hogy a mongolsághoz, vagy a törökséghez tartoznak-e; *sámánnak* csak a távol-keleti mandzsú-tunguzok mondják, a tudomány azonban ezt az elnevezést kapta föl, így ez vált közismertté.)

Sámánhiten vallásformát értünk: a lélekkultusz egy meghatározott fokát.

A természeti népek úgy hiszik, hogy mindennek van lelke: embernek, állatnak, növénynek, tárgynak egyaránt. Ezeken kívül léteznek szellemek is, mint az elhunytak szellemei vagy a különböző „gazdaszellemek”. Szelleme van például a folyónak, a hegynek, az állatoknak. A lelkek és a szellemek mindent tudnak, mivel - testetlenek lévén - bárhová eljuthatnak. A sámánizmus fokán élő népek azt hiszik, hogy ezekkel a földöntúli lényekkel bizonyos személyek, a *sámánok*, kapcsolatot teremthetnek, és minden tudásukat átvehetik.

Segítségük révén időben és térben közeli vagy távoli dolgokról egyaránt tudnak - legalábbis a bennük hívők szerint. Ismerik a múltat és a jövőt, tehát jövendölnek, de megmondják azt is, hol az elvesztett tárgy, az elveszett állat, vagy hogy milyen betegség gyötri a beteget, mivel lehet gyógyítani.

Hogy mi módon „érintkeznek” a sámánok a szellemekkel? Hát ez egy egész szertartás. Rendszerint este vagy éjjel végzik. A sámán szokatlan, feltűnő fejrevalót, köntöst, lábbelit ölt magára, kezében egyfenekű dob, azt veri ütemesen, és közben énekel: magához hívja a szellemeket. Az ének egyre hevesebb, dobverés is, a sámán pedig mozog, rángatózik hozzá: sámántáncot jár.

Mindinkább nekiszilajodik, mind féktelenebbül tombol, egyszer csak az ekstázis nem fokozható tovább, akkor eszméletlenül rogy össze: vagy a szellem száll belé, ilyenkor ez beszél a sámán szájával, vagy a sámán lelke megy a túlvilágra, a megidézett szellem kíséretében. (A régi magyarok azt mondták erre az állapotra: *rejtezik* vagy *révül*.) Amint felocsúdott, közli a jelenlevőkkel a szellemek óhaját vagy a tőlük szerzett értesülést.

Szertatásaikon gyakran megmagyarázhatatlannak tűnő dolgokat visznek véghez. A leírások szerint képesek mezítláb tűzön táncolni, parazsat nyelni. Késsel döfik át magukat, s a szúrásnak nyoma sem marad, sőt másokon is ejthetnek ilyen sebeket. Tudunk más csodálatos mutatványaikról is. Egy csukcs sámánasszony övig levetkőzött, néhányat ráütött a sámán-dobra, majd egy kerek követ fogott a kezébe. Szorítani, morzsolni, tördelni kezdte. Apró, sima kavicsok hullottak alá, egész rakásra való. A nagy kő azonban továbbra is ép maradt az asszony kezében.

A sámánok egyik fő tevékenysége a gyógyítás. Ők a közösség orvosai. Bizonyos tapasztalati tudásról nyilván beszélhetünk. Talán hipnotikus módszerekkel is gyógyíthattak. Ma már azonban semmi köszönet nincs működésükben. Nem csak fölöslegesen kontárkodnak bele az orvosok munkájába, hanem kárt, bajt okoznak.

Megtörtént a szojotoknál a következő eset:

Az egyik szálláshelyen többen megbetegedtek. Hiába fordultak sámánjukhoz, nem tudott segíteni. Hívtak hát egy másik falubelit. El is jött, verte a dobját, búvölt-bájolt, a betegek mégse gyógyultak meg. Szégyenszemre hazakotródott. Hamarosan saját falujának lakóit is sorra lepte meg a betegség. A sámán ekkor is csődöt mondott, a szomszédos telepnek sámánjai úgyszintén. Ellenben a járványos betegség az egész környéken elharapódzott: szertehurcolták a „gyógyító” sámánok.

A gyógyítást senki sem kívánhatta ingyen. Egy altaji török közmondás szerint: „Megbetegszik a jószág - zsírosodnak a kutyák, megbetegszik az ember - zsírosodik a sámán”. Akadt beteg, akinek családja két év leforgása alatt tizenkét szarvasmarhát, huszonöt kád sört és harminc pud gabonát mutatott be engesztelő áldozatul - a szellemeknek.

A polgárháború éveiben a sámánok - akárcsak a különböző egyházak papjai - a szovjet hatalom ellen izgattak. Már csak emiatt is erős rendszabályokra volt szükség ellenük; sokukat internálták is. Olyan azonban szintén kerülközött, aki hűséget fogadott az új hatalomnak, s ünnepélyesen megígérte, hogy fölhagy eddigi tevékenységével.

A sámánizmust ugyanis, sajátos jellege - a papi és a kuruzsló tevékenység összefonódása - következtében a szovjet államnak másként kellett tekintenie, mint a többi vallásokat. Nem várhatta, míg lassacskán, békében elsorvad, míg magától megszűnik.

A sámánizmus ma már a múlté. A tudomány térfoglalása folytán el kellett pusztulnia. De éppen a tudomány érdekében nem tűnhetett el nyomtalanul: a vallástörténet, az összehasonlító etnológia, az etnogenetikai kutatások hasznára múlhatatlanul fontos e letűnt világ emlékeinek hiteles és részletes összegyűjtése.

Éppen ez volt a feladatom.

Néhány távoli zugban, nagy utánjárással, a kutató még rá-rábukkan egy-egy öregre, aki valamikor sámánkodott. S a kivénhedt vadászok, elaggott pásztorok között máig is jócskán akadnak, akik halálukig megmaradnak most már apáik hitében, akik egészen sohasem szabadulhatnak az öröklött hiedelmektől. Ezeket a „régieket” kerestem meg Szibériát járva, 1957 koraőszén és 1958 nyarán.

A burjátok hatszögletű gerendaházaiban, a szojotok rácsosfalú nemeztáráinak mélyén, a karagaszok kúp alakú kéregeiben, a medvebőrökön, örökösen csak a sámánok viselt dolgaira tereltem a szót. Csekély időből alig-alig jutott másra. Azt, hogy miképp élnek ma Szibéria népei, úgy-ahogy én is megláttam, de a kutatómunka szüntelen hajszája nem kedvezett bizony annak, hogy mindenütt tüzetesen körülnézzek.

Utam célja magyarázza azt is, hogy mindig a legeldugottabb, a világtól leginkább elzárt helyekre, az őserdők mélyén lapuló szállásokra, településekre igyekeztem.

Az a kép tehát, amelyet ez a könyv mutathat, szükségképpen egyoldalú, s legfeljebb csak részben jellemző a mai, a természet erőit szolgálatába hajtó Szibériára. E földrész régi, eltűnő vagy már el is tűnt életének vagyok jobbára a krónikása. Gondolom, így sem lesz érdektelen az olvasónak, amit erről a rendkívüli útról elmondok.

S hogy ez az út úgy sikerült, ahogy sikerült, javarészt a szovjet emberek lépten-nyomon megnyilatkozó segítségének, támogatásának, jóindulatának köszönhetem. Nem csupán a munkámat szívükön viselő, néprajzi szakemberekre gondolok, hanem repülőterei, vasúti alkalmazottakra, orvosokra, tanítókra, hatósági személyekre, gépkocsivezetőkre, kolhozelnökökre, egyszerű dolgozókra, oroszokra, nem oroszokra egyaránt. Róluk is szakadatlanul esik szó e könyv lapjain. Igen nagy hálával tartozom nekik.

Budapest, 1959. október

TALÁLKOZÁS AZ ELSŐ SÁMÁNNAL

Mintha végtelen hómező felett repülnénk. Pedig nem hó: felhő csillog alattunk. Tíz-tizenkét kilométer magasan hasítja a levegőt az emberi alkotóerő új csodája, a lökhajtásos utasszállító gép.

Péntek éjjel negyed három után öt perccel bőgtek fel a TU 104-es motorjai a moszkvai repülőtéren, s kétszázhusz perc múlva Omszkban ereszkedtünk le; az omszki órák azonban már kilencet mutatnak. Még hatvan perc a levegőben, s megérkezünk Irkutszkba. Moszkvában éppen a tízóraiba harapnak, Irkutszkban pedig már uzsonnáznak. A két város közötti távolság az időszámításban is imponáló.

Az első szibériai napom szinte elveszett. Abban a pillanatban ugyanis, amikor zsebórámat az irkutszki időszámításhoz igazítottam, hat órát öregedtem.

Mi tagadás, megindultan álltam Szibéria földjén. Voltaképpen másodszor járok Ázsiában, hisz néhány évvel ezelőtt Törökországban dolgoztam, de a sámánhit-kutatónak mégiscsak az Urálon túl kezdődik Ázsia.

*

Amíg a Moszkvai Fejedelemség meg nem hódította az Uráltól keletre eső területeket, Szibériának csak egy országot neveztek: Kücsüm és Mahmetkul tatár birodalmát.

Ezt a területet kényszerítette a cár lábai elé „Szibéria meghódítója”, Jermák Tyimofejevics.

A hadjáratot az Urál nyugati területét gyarmatosító Sztroganovok szervezték, pénzelték. „Megtisztelő ajánlattal” keresték fel a vitéz kozák atamánt. Levelükben „rábeszélték, hogy hagyjon fel mostani tetteivel, méltatlanok azok egy keresztény hőshöz. Kérték, ne legyen rablóvezér, de legyen a Fehér Cár vitézlő katonája...” A krónikás feljegyezte még a levél pontos keltét is: *1579. április 6.* Jermák és társai „sírásra fakadtak”, amikor elolvasták a levelet, aztán, ahogy egy kissé kisírták magukat, „kibontották zászlajukat” a Volga partján, s ötszáznegyven emberrel a Sztroganovoknál termettek.

Jermák délről, Csuszovája felől hatolt Szibériába nyolcszáz főre duzzadt, dereglyés „hadseregével”. 1582-ben már a Tobol folyóra értek. Itt történt a nagy összecsapás. Az elkeseredett harc egész napon át tombolt, s a vizen menekülő kozákságot csak az mentette meg, hogy a tatároknak nem voltak csónakjaik. A Tobol torkolatánál Mahmetkul megerősített hadserege várt a kozákokra. Jermák gyengének tartotta magát a védekezésre, támadott tehát. Embereit az utolsó szálig kihajóztatta, és Mahmetkulra tört. A támadás olyan váratlanul jött, hogy a tatárok megfutamodtak.

A győzelem azonban mit sem ért, amíg állt Iszker, Kücsüm megerősített városa.

Kücsüm támadásra készült, kiosztotta főemberei közt a feladatokat. Nem feledkezett meg a mollákról meg a sámánokról sem: nem árt ismerni az égi jeleket. A sámán egész éjjel verte dobját, társalgott a szellemekkel...

Az éhhalálra, megfagyásra ítélt kozákok Jermák vezetésével október 23-án reggel megrohanták a tatárok kezdetleges erődítményét. Betörték a táborba, ahonnan Kücsüm fejvesztetten menekült kíséretével.

Kozák részről százhet ember életébe került a csata, Jermák serege ötszáz főre olvadt. De Kücsüm hadierejét véglegesen megsemmisítette, s Iszker, a „főváros”, kitárult előtte.

Kinyitotta Szibéria kapuit.

Jermák a cártól jutalmul amnesztiát s egy páncélöltözetet kapott. A kegyes hagyomány szerint - vesztére.

A legyőzött Kücsüm bosszút esküdött Jermák ellen.

Egy augusztusi, viharos éjszakán Kücsüm lecsapott legyőzőjére. Meglepte a sátortábort, s a kozákok közül csak egyetlenegy menthette meg életét.

Szibéria meghódítója halálának pontos körülményei ismeretlenek. Állítólag úszva próbált menekülni, de nehéz páncélja - a cári kegy jele - a víz alá húzta.

Halála után néhány évtizeddel egy burját kán jelent meg egyszer Tobolszk orosz vajdájánál, s arra hivatkozva, hogy több ízben is szolgálatot tett a moszkvai kormánynak, kérte: legyen segítségére egy régi páncél megszerzésében, amely jelenleg egy tatár ember tulajdona. A burját tíz rabszolga-családot és ezer juhot kínált a páncélért, de a tatár nem ment bele a vásárba. Azt mondta, nincs a földnek annyi kincse, amennyiért megválna páncéljától, mint-hogy annak bűvös ereje van.

A vajda mégis rávette a tatárt a cserére; a rabszolgák és ezer juh fejében lemondott ritka páncéljáról. A burját győzhetetlennek érezte magát a drága kincs birtokában, s eszébe se jutott, hogy akár egy szalmaszálat is felemeljen ezentúl az oroszokért.

A titokzatos páncél - a monda úgy tudja - Jermák tulajdona volt. Lehet, hogy most is megvan valahol: valamelyik burját vagy tatár vitéz holtteste mellett rozsdásodik. Az is lehet, hogy e kései régiségkutató ásója még egyszer napvilágra hozza, akkor talán kiderül: sohasem volt Jermáké...

*

Szibéria földjét sokféle nép lakja. Nyelvüket tekintve az őslakók több nagy csoportba tartoznak:

finnugorok és szamojédek,
törökök,
mongolok,
mandzsu-tunguzok,
őszásiaiak (paleo-ázsiaiak).

Az első csoportba legközelebbi nyelvrokonaink, a *vogulok* meg az *osztjások*, továbbá a *nyenyecék*, *enyecék*, *szelkupok* és a *nganaszánok* tartoznak.

A második csoportot a *csulimi*, az *altaji*, *abakáni* (vagy minuszinszki) törökök alkotják, valamint a *szojotok*, *karagaszok*, *jakutok* és *dolgánok*.

A mongolokat a *burjátok* képviselik.

A mandzsu-tunguz nyelvet az *evenkik*, *evenek*, valamint a *nanajok*, *orocsok* és *udehek* beszélik.

Az őszásiaiak közé általában azokat a nyelveket szokták sorozni, amelyek nem tartoznak egyik említett nyelvcsaládba sem, tehát a *jenyiszeji osztjakot* (vagy ketet), a *giljakot* (vagy nyivhet), a *jukagirt*, *csukcsot*, *korjakot*, *kamcsadált*, végül az *eszkimót*. Ha Szibériához számítjuk Szahalin szigetét, akkor meg kell említenünk az *ajnukat* is.

(Mind e népek együtt sem tesznek ki többet egy, másfél milliónál. Legtöbben vannak a jakutok és a burját-mongolok - egyenkint 250-250 ezer körül. Egy-két tízezerre rúg a különféle törökök, a csukcsok és osztjakok száma, de akadnak párszáz lelkes népmorzsák is, mint az enyecek, nganaszánok, karagaszok és jukagirok.)

Ennek a hatalmas területnek az őslakossága természetesen embertanilag, testi felépítésüket arcformájukat tekintve is különböző; elnagyoltan négy típust szoktak megkülönböztetni:

Az *urálit*. Ennek keleti határa a Jenyiszej folyó.

Az *észak-ázsiai*t, amely - töredékekben ugyan - keleten a 160. hosszúsági körig, délen pedig egészen a szibériai határig terjed.

Ettől keletre az *arktikus*, Szahalin szigetén pedig az *ajnu* típus az uralkodó.

A finomabb osztályozás az észak-ázsiai és az arktikus típuson belül még különbségeket tesz: az előbbit *bajkáli*, *közép-ázsiai*, *katangai*, *amuri-szahalini*, *jenyiszeji* és *dél-szibériai*, az utóbbit pedig *kamcsatkai* és *Behring-tengeri* csoportra bontja.

A vallástörténet felől tekintve sem egységes Szibéria népe. A forradalom idejéig hivatalosan valamennyien pravoszlávok voltak ugyan, ez azonban alig jelentett többet puszta formaságnál. Sokkal mélyebben gyökerezett a másik két új vallás, az iszlám és a buddhizmus. A szibériaiak legnagyobb része azonban megmaradt ősi hitén, a sámánhitén.

*

Ma már nagyszámú orosz lakosság is él Szibéria földjén. Valamennyien telepések.

A telepítés még ma is folyik: a szűzföldek feltörői kemény munkájukkal fejezik be Szibéria megszelídítését.

Kezdetben azonban nemcsak veríték, hanem könny és vér is hullott erre a gazdag földre.

Az újonnan meghódított terület büntetőgyarmat lett.

Szibéria meghódítása előtt Oroszország nem ismerte a száműzetést. A nemkívánatos elemeket, mint a legtöbb államban, kituszkolták itt is a határokon. Ha az akkori idők mértékével mérve túlságosan sokra rúgott a bűne, egyszerűen kivégezték. A cárok sokáig gyakorolták a büntetésnek e két régi, bevált módszerét, de miután Szibériát uralmuk alá hajtották, bűnözőiket a gyarmatosítás eszközeként használták fel.

Szibéria meghódítása óta egyetlen cári alattvaló sem akadt, aki azt mondhatta magáról: száműzetés őt nem érheti. Egy sem! A föld szegény népét gyalog hajtották az országúton, a gazdag és előkelő emberek parasztszekereken, esetleg saját fogatukon robogtak sorsuk felé, később vonat szállította a szerencsétleneket. A politikai bűnösök felett nem is ítélezett törvény; mentek, mert menniük kellett.

Szibériával a XVII. században azokat sújtották, akik „kártyáznak, kártyaveszteség után lopnak, az utcán embert leszúrnak, kirabolnak és elszedik sapkáját”. A dohányosok rosszabbul jártak. Hogy mi volt a büntetésük az első és második rajtacsípés után, arról nem tudunk, de ha kitartottak bűnös hajlamuk mellett, és nem hagyták abba a füstölést, akkor kínpadra kellett

állniuk, s „többször, mint egyszer” el kellett szenvedniük a korbácsolást. Mindezek után orrnyílásukat felhasították, esetleg orrukat levágták, s végezetül Szibériába kerültek száműzetésbe, gyarmatosító munkára.

Szibéria jutott azoknak is, akik ittas állapotban gyilkoltak, „a népben nyugtalanságot keltettek”, akik gondatlanságból tüzet okoztak vagy kéregettek - bénaságot, sántaságot színleltek, vagy felkötött karral, lábbal, álvaksággal, egyszóval „tettetéssel” akartak részvétet ébreszteni maguk iránt, végül azoknak, akik „gyeplővel hajtottak”. Régi időkben ugyanis a moszkvai kocsis nem a bakon ült, hanem vagy a nyergesen lovagolt, vagy kantárszáron vezette lovát. Aki a bakról hajtott, azt állatkínzónak tartották, s az ilyen szívtelen ember először korbácsot, aztán természetesen Szibériát érdemelt, de ugyanoda került az is, aki terhes asszonyt bántalmazott.

A száműzés volt a legszívesebben alkalmazott büntetés. Nemcsak emberekre, de állatokra, sőt élettelen tárgyakra is kimondták a száműző, sőt halálos ítéletet. Rettenetes Iván kivégeztetett egy elefántot, a perzsa sah ajándékát, mert nem akart térdre ereszkedni előtte. Fjodor cár, Ivánnak a fia, azt a harangot száműzte, amelyet Uglicsban a kis Dimitrij cárevics meggyilkolásakor vertek félre. Ezt a bérgyilkosságot Borisz Godunov bojár rendelte el, hogy félretegye útjából a jog szerinti trónörökös. Ugyanez a Borisz volt az, aki 1592-ben rábírta Fjodort, hogy ne csupán a harangot küldje Szibériába, de mindenkit, aki elősietett a hangjára. „Mindenkit” - tehát egész Uglics lakosságát. Uglics népe kezdte meg a politikai elítéltek hosszú, véget nem érő vándorlását Szibéria belsejébe. Ők alapították, fenn, északon Pelimet, Szibéria ma is egyik legfontosabb, leggazdagabb városát.

A harang Tobolszkba került, de csak miután elszenvet a reá kiszabott testi büntetéseket is: levágták a „fülét”, kiszakították az „arcát”, azaz az oldalát. A nyelvét is kitepték. De az elítéltekre később szükség lett: új fület kovácsoltak rá, új nyelvet akasztottak belé, s hűségesen jelezte az időt még akkor is, amikor az utolsó cár, II. Miklós és családja Tobolszkban ette a száműzetés kenyérét.

A XVII. században mindenféle lázadás, zendülés, minden politikai megmozdulás részesei Szibériába kerültek. Akár jelentéktelen mozgolódások, akár a trónt is megremegtető országos viharok - egyre ment. 1648-ban Moszkvát éhínség látogatta; kifogyott a kenyér is, só is. Először a kereskedőket és az üzérkedőket fosztotta ki az utca népe, aztán a cár hivatalnokai ellen fordult a népharag. Két hivatalnokot a cár halálra ítelt az elégedetlenkedők kedvéért. Amikor a vesztőhelyre indultak velük, a nép kitepte őket a poroszlók és a katonák keze közül, s testüket valósággal ízekre szaggatta. Amint a tömeg valamelyest lecsillapult a vér és a hirtelen előteremtett kenyér láttára, a hatalom ellenük fordult. Végláthatatlan oszlopokban terelték a véres fejű, megcsonkított követelzőket a hírhedt Vlagyimir úton Szibéria felé!

Következő esztendőben Usztyug és Szolvicsegodszk népe forrongott. Sójuk volt, de a kenyérnek színét se látták. El kellett hallgattatni a szenvedélyes kenyérkedveket - Szibériába mentek.

Egy évvel később, az elvesztett svéd háború után, az oroszoknak gabonában kellett leróniuk a hadisarcot. A kereskedők üzérkedtek, a búza szörnyen megrágult. Novgorodban és Pszkovban fellázadt a nép. Ezreket végeztek ki, s akinek feje nem hullott le, Szibériába vándorolt.

1662-ben, a Lengyelországgal és Svédországgal vívott háború után, beköszöntött az úgynevezett „rézinfláció”. A pénz értéke csökkent, az árak magasra szöktek. Moszkva felzendült, a nép a Kreml elé vonult, és valósággal ostrom alá fogta. A lázadást elfojtották, patakokban folyt a vér. A Vlagyimir úton megint megzörrentek a bilincsek...

Az 1670-71-es éveket a híres doni kozák, Sztyepan Razin felkelése tette nevezetessé. A lázadás az egész Volga-mellékre kiterjedt. Hány ezer ember vándorolt Szibériába, miután Razint Moszkvában felnégyelték, senki nem tudja; nem tartották érdemesnek megszámlálni.

Lázadások a Don mellékén, Ukrajnában, a volgai tartományokban... Doni kozákok, zaporogi kozákok, volgai kozákok, oroszok, ukránok, tatárok, baskírok, cseremiszek - mindegy volt. Mentek.

Elérkezett a vallási üldözések kora. A XVII. század második felében kettészakadt az orosz egyház. Új egyháztörvényeket, a régi szentkönyvek átírását sürgette az egyik párt, az újítás hívei. Ővek volt a hivatalos álláspont. Halálos ellenséggént állt velük szemben a másik párt: az „óhithez” ragaszkodók.

Szibéria országútjain megint ezrével vonultak a száműzöttek, a régi vallás hívei. A Bajkálon túl és az Altaj-hegység völgyeiben ma is hatalmas területeket népesítenek be utódaik. Magas, egészséges, szép szál férfiak és nők. A nők különösen híresek szépségükről. Vidám és gazdag telepések váltak belőlük, híven kitarítottak a „régikor erkölcs” mellett, nem ittak, nem dohányoztak, szorgalmas munkával szerezték vagyoniukat, de amíg ideig juthattak, elődeik másfél századon át voltak üldözött erdei vadak. Száműzetésük helyén is kémek lestek rájuk.

Vagy ott vannak a „Jólét-szövetség” tagjai, a dekabristák, akik az érintett helységek előjáróinak részvétele közepette vonultak Szibériába. Diadal volt az útjuk, nem büntetés. Tobolszk rendőrpáncsoka olyan vacsorát adott tiszteletükre, hogy azon tizenegy szibériai különlegességet - tizenegy halfélét - tálaltak fel. Irkutszkban a kereskedők értékes ajándékokkal kedveskedtek a hazátlanoknak.

Az elítélteket Blagodatszk ólombányáiba terelték.

*

No, de elég lesz a múlt árnyaiból. Nem *ennek* a múltnak idézgetésére jöttem én a Bajkál mellé.

Az időszámítás-különbség miatt bár elveszett csaknem egész napom, mégis alkalmam volt megnézni az irkutszki múzeumokat. Nem tévedés: múzeumokat. Mert Kelet-Szibéria „fővárosában” *kettő* is van: Művészettörténeti Múzeum és Tájékoztató Múzeum.

A Tájékoztató Múzeum, ahol az engem érdeklő sámantárgyakat is őrzik, négy kerek tornyot viselő, emeletes épület. A tornyok ablakai felett híres Szibéria-kutatók neve olvasható: Pallasz, Przsevalszkij, Bhering stb. Az igazgatóság azonban bizalommal viseltet az utókor iránt: néhány ablak felső párkányát szabadon hagyta.

Nem sokat vesztegettem az időt: azonnal elkértem a leltárkönyveket, hogy tájékozódjam a múzeum sámanhitre vonatkozó anyaga felől. Roppant szerencsémre a burját sámantárgyak leírását kötetbe gyűjtötték, csak az evenki, jakut meg a karagasz tárgyak vannak szétszórva különböző használati eszközök leírásai közé. Tehát viszonylag gyorsan meg majd a munka, nem kell végigtúrnom valamennyi vaskos leltárkönyvet. Hisz mintegy kétezer sámantárgyat őriz ez a múzeum.

Este ismerkedtem életem első szibériai városával.

Irkutszk az Angara és a kis Irkut találkozásánál épült. Mindkét folyónak van érdekessége. Az Irkutról geológiailag kimutatható, hogy valamikor a Bajkál tóba szakadt. Egy vulkanikus megmozdulás azonban kiszorította eredeti medréből, és most jó hatvan kilométerrel nyugatabbra az Angarába ömlik.

Az Angara nevezetes folyó: az egyetlen, amelyik elhagyja a Bajkált. Pedig az irkutszkiak szerint éppen háromszázharminchat folyó, folyócska, patak viszi vizét a hatalmas tóba.

Magától értődik, hogy az Angara különködése mondát teremtett Kelet-Szibériában.

Egyszer volt, régen volt: volt pedig Bajkálnak, a gonosz szipirtyónak, háromszázharminchat leánya. Valamennyi leány rettegett anyjától; parancsszó nélkül, vakon engedelmeskedett: éjjel-nappal hordta, hordta a vizet.

Bajkál legidősebb lánya, a kékszemű, holdképű Angara a legszebb leány volt egész Szibériában.

Egyszer egy dali levente tért be Bajkál jurtájába, Jenyiszej vitéz. Megakadt szép Angarán Jenyiszej vitéz fekete szeme, de ettől kezdve Angara sem gondolt másra.

Bármilyen sokáig is szeretett volna a vitéz maradni, időtlen időkig mégsem vendégeskedhetett más nyakán. Búcsúzniuk kellett a szerelmeseknek.

Angara képéről eltűnt a mosoly. Éjszakánként nyugtalanul aludt, a szép északi vitézről álmodott.

Jenyiszej sem feledkezett el róla: a fehér sirályokkal mindig küldött üzenetet.

Egyszer azonban másik vitéz állított be Bajkálhoz, Irkut herceg.

A gyönyörű, holdképű, kékszemű Angarát ő is megszerette.

Irkut herceg nagy úr volt, leggazdagabb a gazdagok között, a szipirtyónak bizony megtetszett.

A herceg messze, a hegyeken túl, a tajgában lakott.

Mesterkedett-e a szipirtyó vagy nem: Irkut elhatározta, feleségül kéri magának Angarát.

Egy napon elindult Bajkál jurtája felé, hogy eljegyezze a legidősebb leányt.

A jurtától egynapi járóföldre lehetett már, ráesteledett. Felverette sátrát, nyugovóra tért.

Viharos éjszaka volt. A sikoltozó sirályok hírül vitték Angarának: kérője, Irkut herceg, másnap megérkezik.

Angara kiszaladt a jurtából a zúgó szélbe, zokogva hívta Jenyiszej vitézt.

A szerelmes leány könnyei hulltak-hulltak a földre, mállasztani kezdték a jurta körül meredező, hatalmas sziklákat. Angara a feltárult úton megszökött Bajkáltól.

Bajkál szipirtyó felriadt a zajra. Amint ráocsúdott, hogy lánya elhagyja, éktelen haragjában felkapott egy hatalmas követ, utánahajította. Az eldobott kő a lány után úszó, hosszú fátyolát érte.

A kő zuhanása felverte álmából Irkut herceget. Nyeregbe ugrott, hogy utolérje a menekülőt.

Ahol ma Irkutszk városa áll, ott lelt rá Angara nyomára. De a leány már messze északon futott, és odaért Jenyiszej vitézhez.

Angara és Jenyiszej el nem szakadt egymástól máig sem.

Ettől az éjszakától fogva csak háromszázharmincöt leány hordja a vizet Bajkál szipirtyónak, az engedetlen Angara azonban elviszi mind testvérei ajándékát.

A hoppon maradt kérő könnyei mind a mai napig Angara után patakanak.

A nagy szikla, amelyet Bajkál az engedetlen lány után dobott, ma is látható. Ott áll, ahol az Angara elhagyja a szent tavat. *Sámánszikla* a neve.

*

Az Angara és a Jenyiszej folyónak nemcsak az összeömlése, hanem a forrása is különös. A két forrásból eredő Jenyiszej baloldali ága, a Nagy-Jenyiszej, amelynek felső folyását a szojotok *Kizil hem* (Vörös folyó), a mongolok pedig *Buszin gol* néven emlegetik, két kilométer távolságra sincs az Angara forrásától. Mert a Buszin gol mellett - de már a vízválasztó másik oldalán - eredő Muren folyócska a Szelengába ömlik, amely a Bajkál tóba folyik, ahonnan az Angara „elszökött”.

Milyen szép epizódtól fosztotta meg a legendát ennek a földrajzi furcsaságnak a nem ismerése! Hiszen Jenyiszej vitéz és Angara kisasszony már a bölcsőjüknel egymásnak rendeltettek.

A forgalmas főutcákból nyugalmasabbakba fordulok. Csipkés faragású gerendaházaikkal, járdát borító, hosszú deszkapallóikkal a kis utcák az első szibériai foglалók levegőjét örökítik ránk.

De hát Irkutszkot már nem a faházak jellemzik, hanem a szédületes iramú építkezések, mint - teszem azt - az angarai villanyerőmű.

Ehhez a munkához még a transzszibériai vasút bajkái szakaszát is megváltoztatták: az egész sínpályát délebbre vitték. Ezt a határozott lépést csak akkor tudjuk értékelni, ha ismerjük a Bajkál menti vonal építési nehézségeit. Mert a transzszibériai vasút Bajkál körüli szakasza készült el legutoljára.

Annak idején, amikor a Bajkált még nem övezte vasút, az utasokat hajó szállította át a tavon. A hajó azonban nemcsak az utasokat és a csomagokat, hanem magát a sínpárokra álló vasúti szerelvényt is átvitte a túlsó partra.

A hajót Angliában építették, s darabokra szedve szállították a Bajkál partjára. Hogy a szerelvény felfuthasson rá, nem szabadon horgonyzott le, hanem egy erre a célra épült dokkban.

*

Irkutszkba érkezésem első pillanatától kezdve azon töprengtem: miként juthatnék ki minél előbb a burjátok közé. Olyan sokszor ábrándoztam odahaza arról, hogy majd egyszer eljutok Szibériába, hogy egész kis történetet kerekítettem magamnak a nagy pillanatról:

Megérkezem majd valamelyik szibériai városba, bemegyek a múzeumba. Találkozom ott egy muzeológussal, hátán hátizsák, vállán oldaltáska. Megkérdezem tőle: miért így felmálházva? Válaszol: megyek egy burját faluba, az utolsó sámán tudományát akarom felgyűjteni. Megkérem: várjon egy órácskát, hadd szedem rendbe magam, mert én is önnel szeretnék tartani. Azt mondja erre: jól van, megvárom. És egy óra múlva indulunk is.

Ezt többféleképpen is végigjátszottam magamnak.

Például az illető éppen olyan nemzetiségű, amilyen nyelvű népcsoport közé indulok. Így a gyűjtés még eredményesebb.

Ezt már igen merész álomnak találtam...

Most azonban Irkutszkban vagyunk.

Még Leningrádban kaptam egy irkutszki címet, Saraksinováét, egy burját asszonyét, aki burját-mongol népköltéssel foglalkozik.

Megérkezésem után néhány órával már kerestem az egyetemen. Mint docens, ott tart előadásokat.

Az első nap nem leltem meg. Másnap újból telefonáltam az egyetemre.

- Elindult expedícióra.

Ezzel azonban nem elégedtem meg: hátha még itthon találom. Délelőtt elmentem a lakására, az irkutszki múzeum igazgatójának a kíséretében.

Középkorú burját férfi támasztotta a kaput. Az igazgató barátságosan köszöntötte, majd így fordult hozzám:

- Ismerkedjenek meg, Saraksinova férje.

Sietve kérdeztem:

- A felesége elutazott tegnap?

- Csak ma. Éppen most váltunk el. Azért állok még itt a kapu előtt. Tán öt perce, hogy elment a garázshoz.

Reménykedve néztem az igazgatóra.

- Megpróbáljuk visszahívni - értette el pillantásomat. - Kit küldhetnék érte? Kerékpárral valaki talán utoléri.

- A szomszédban az egyik fiú éppen itthon van, majd szólok neki.

És a férj már indult is a szemben levő ház felé, meg sem kérdezve, hogy ugyan mit akarunk.

Hamarosan jött vissza; maradjunk türelemmel.

Amíg várakoztunk, elmondtam, mit keresek én Szibériában.

- A feleségem is éppen valami sámánhoz indult. Mehetnének együtt, valóban.

Bólintottam. Magamban úgy éreztem, egész gyűjtésem eredménye ettől függ.

Végre jó húsz perc múlva a kerékpáros fiú betoppant az ajtón, mögötte egy alacsony, csinos burját asszony. Mintha a hősénekek valamelyik telihold képű fehérsége lépett volna elém - esőkabátban.

Vele is tudattam, miben járok, megtoldva azzal a kéréssel, várjon holnap reggelig, amíg minden formáságot elintézek.

A budapesti álom legszebb változata valósult meg azzal, hogy ráállt a kérésemre.

Mindjárt megállapodtunk az útirányban is: a boháni járásba megyünk először. Reggel hat órákor jövök érte az autóval.

Végére jártam hivatalos teendőimnek, autót is szereztem, majd a múzeumba siettem, nekiláttam másolni a tárgyak leírásait.

Reggel hatkor már a szállodám előtt várt az autó, s indultam Saraksinovához. Útközben a sofőr kellenetlenül dűnnyögött:

- Legjobb, ha el sem indulunk, úgyis elakadunk majd a tajgában. Nézze, mennyire zuhog.

Az eső valóban vigasztalanul ömlött.

- Dehogy akadunk el! - feleltem hűsködve.

- Járt már a tajgában?

- Nem én, soha.

- Hát azért beszél így. Tegnap reggel óta egyfolytában szakad az eső, a tajgai utak már fenékgig feláztak. A műutat javítják, arra nem mehetünk.

Ugyan mit válaszolhattam erre? Valóban nem ismerem az őserdei utakat. Reméltem: útitárs-nőmnnek más lesz a véleménye.

Az ablak előtt hosszasan túlköltünk. A nagy nehezen kikukkantó Saraksinován egyáltalában nem az látszott, hogy nagy útra készülne.

Esőkabátját fejére kapva futott ki autónkhoz, üres kézzel.

- Hát így jön, minden nélkül?

- Nézze, Vilmos, ma nem indulhatunk. Ott ragadunk az őserdőben. Meg kell várnunk az eső végét; utána néhány nap alatt felszikkad a sár.

- Feltétlenül neki kell vágnunk az útnak. Lehet, hogy tíz napig is itt rostokolunk különben.

- Jobb itthon, mint az erdőben, mit csinál majd ott?

Nem adtam meg magam. Az időm véges. Próba szerencse.

- Csak tegnap óta esik. Ilyen hamar nem ázik fel a talaj. Ma még átjutunk a tajgán. Ha soká lessük az jó időt, valóban járhatatlanná áznak az utak. És ha két hétig sem áll el az eső? Magának valóban nem életbevágóan fontos, hogy most megy el Bohánba, vagy egy hónap múlva. De én akkor már a szojotok között akarok lenni. Nem veszíthetek fél napot sem.

Az arcok gondolkozó ráncba futottak. A sofőr puhításához kezdtem:

- Maga ügyes vezető. Mondták a garázsban. Igazán nem ijedhet meg egy kis sártól!

Dörmögés volt a válasz:

- Mit ér az ügyes sofőr, ha beragadt a kerék?

Jó félórás huzavona után végre megtört a jég.

Az asszonyka bement hátizsákjáért, s máris indulhattunk.

*

Hamarosan mögöttünk maradt a város, nemsokára lekanyarodtunk a kitűnő műútról is. Fenyvesek, nyíreszek váltogatták egymást, egész facsoport csak ritkábban tűnt fel. Gyönyörű a tajga, s azt hiszem, ősszel a legmegkapóbb. A fenyők mélyzöldek, a fehér törzsű nyírfák levele most vörös, a többi fa pedig sárga ruhát öltött. S ha feltámad a szél, széles levélfátylak kacskaringóznak a levegőben, újabb szőnyeget terítve a földre, az egymást követő ősök ősi rendje szerint.

Kocsink akadálytalanul tört egyre előbbre a tajgában.

A burját asszony egy tobozt - cirbolyafenyő tobozt - nyújtott felém:

- Kóstolja meg, szibériai csemege.

- Köszönöm, de hogy kell ezt enni?

- Ahogy a mókus!

Az ám, csak azt tudnám, hogyan csinálja a mókus! - Lopva oldalt sandítottam.

Saraksinova gyakorlott mozdulattal törte le a pikkelyt a toboz tövéből, és már ujjai közé perdült a fekete mag. Alig nagyobb a napraforgó szemnél.

Idáig én is eljutottam. De a második mozdulatnál már csődöt mondtam. A fogaimmal összeroppantott cirbolyamag morzsákra tört, mintha mozsárban zúzták volna össze. Mosolygó útitársnőm pedig? Pontosan felénél harapta keresztbe a kemény burkot.

- Ne össze, hanem csak ketté, mint a mókus.

De könnyebb mondani, mint megcsinálni. A mókus, úgy látszik, sokkal ügyesebb nálam.

- Ne harapja, hanem a felső és alsó fogsorával ellentétes irányban csiszolja a burkot.

Most már én is szabályszerűen feleztem, mint valami mókus vagy legalábbis szibirják.

Így ismerkedtem meg az első szibériai „gyümölcscsel”.

Az önfeledt rágszálásból egyszer csak arra riadok fel, hogy megállunk. Vezetőnk gázt ad, de a kocsit meg se moccan.

Kitekintek: hát a kerekünk jó félig ült már a sárban.

Sofőrünk, aki Irkutszkban váltig az utazás elhalasztása mellett kardoskodott, egyetlen szemrehányó szóval sem illetett. Viszont segíteni sem tudott.

- Várnunk kell, amíg autóval nem találkozunk - állapította meg tárgyilagosan.

Nem kérdeztem, vajon milyen forgalma lehet ennek a tajgai útnak. Azzal tisztában voltam, hogy nem a balatoni műúton várjuk a jó szerencsét.

- Legalább kinyújtózunk egy kicsit - vont a vállát a burját asszonyka.

Hálásan néztem rá, hogy szemrehányás helyett még vigasztalni igyekszik bennünket. Meg hát önmagát is.

De a szerencse mellém szegődött. Félórát sem vesztegelhettünk, amikor motorzúgás keveredett a szél hangjába.

- Ha nem repülőgép, akkor nyertünk - kezdtem tréfálkozni.

Néhány perc múlva fel is tűnt egy erős Zil.

Mint a pelyhet, húzott ki bennünket a sárból. És továbbra is őrangyalunk maradt, mert valahányszor leragadtunk, visszajött értünk.

*

Késő délután meg is érkeztünk utunk első állomására, *Bohánba*. Innen járom majd az Ida folyó menti burját falvakat.

Még Bohán előtt Saraksinova kiintett a mellettünk elsuhanó hegyre:

- Ezt is meg kell másznunk. Amikor fiatal lány voltam, itt tartották a *tajlgát*, itt *áldoztak lovat*. Néhányszor én is részt vettem a szertartáson.

- Maga? Hogyhogy? Eddig úgy tudtam, csak férfiak lehettek ott jelen.

- Így is van. A lóáldozás nemzetségi ünnep, csak a férfiak mehetnek el oda, hiszen az asszonyok idegen nemzetségek tagjai, mert mindig más nemzetségekből hoznak a férfiak maguknak feleséget. De a nemzetségi ünnepen minden családnak jelen kellett lenni. Nekem nem voltak fiútestvéreim, apám halála után én képviseltem hát a családot.

Csak Irkutszkban tudtam meg, a burját *ongonok* - vagyis szellembábuk - tanulmányozása közben, miért is kellett Saraksinova családját feltétlenül képviselni a *tajlgákon*.

Alig mentünk tovább, az asszonyka egy lankás dombra mutatott.

- Látja, az ott a temető.

Semmit sem láttam.

- Szálljunk ki, nézzük meg közelebbről, hogy mindjárt fényképezhessek is.

Kapaszkodtunk fel a domboldalon.

Amikor a temető területére értünk (szándékosan kerülöm a „temetőbe értünk” kifejezést), kiderült: miért nem láttam semmit sem az útról. A temetőben ugyanis semmi nem vallott sírra. Se domb, se jel.

A burjátok nem jelölték halottaik nyugvóhelyét. Ennek ellenére is buzgón fényképeztem, hisz a nem látszó sír is egy sírtípus, amit szintén meg kell örökíteni.

*

Bohánban némi csalódás ért. Nem vagyok annyira naiv, hogy azt képzeltem volna: Dzsingisz kán valamelyik jurtatáborában fékez majd le a kocsink - de ennél a képnél azért különbet vártam.

Egyenes utcák, a járda sok helyütt hosszú, széles pallókkal borítva, a házak pedig a jellegzetes, szibériai orosz gerendaházak.

- Hát nincs már jurta a burjátok földjén? - szaladt ki a számon, akaratom ellenére, a csalódott kérdés.

- Ne feledje, hogy a járási székhelyen vagyunk. Majd találunk jurtát, ha nem is olyant, mint Batu kán vitézeié volt a mohi pusztán.

Ha külsőben nem is sokat különbözött a falu az orosz telepektől, a burját hagyományok mindmáig megmaradtak.

Erről azonnal meggyőződhettem, amint beléptem a már-már európaias külsejű, öreg, vak népművész, Torojev házába. Saraksinova régóta ismeri: az ő szájáról jegyezte fel Bogda Geszer kán hősenekének hosszabbnál hosszabb szövegeit. Úgy gondoltam, aki ennyire rákapott a hősi énekekre, az aligha viseltetett közönnyel a sámánok iránt. Jó ajánlólevél a vakság is: általános tapasztalat, hogy a vakok hű őrzői a hagyományoknak.

A *tajlgákról* a lóáldozás különböző fajtáiról, formáiról kezdtem volna mindjárt nagy mohón érdeklődni.

Zöldfülű voltam még nagyon.

Kiderült, hogy addig semmiféle kérdezősködésről szó sincs, amíg az öreg burját meg nem vendégel. Annak pedig sora van. Nem is valami kurta.

Akkora üveget állítottak az asztalra, amilyent csak a budapesti Mezőgazdasági Kiállítás borászati kirakataiban láthatunk. A hatalmas palack vízszíni folyadékkal színültig tele.

- Mi van ebben a csekélységben? - kérdeztem Saraksinóvát.

- *Arszi*.

Látta: fogalmam sincs, mi az, hát hozzátette:

- Más nyelvjárásban *arhinak* mondják.

Aha! - gondoltam. - Aligha lehet ez más, mint a török *araka* burját nyelvi változata, amit Sztambulban *raki* néven emlegettek, s titokban - a szabadabban gondolkozók már nyíltan is - iszogattak, vagyis pálinka.

- Oroszul hogy nevezik? - kérdeztem reménykedve.

- *Taraszun*. Ismeri ezt a szót?

- Hogyne, tejből készült szesz.

Szorongásom egyszerre feloldódott: hát akkor aligha lehet erős.

(Nem magam miatt aggódtam. Én még csak álltam volna a sarat, az agg Torojevnek azonban a megvendégelés után aligha forgott volna a nyelve.)

Elfogott a kíváncsiság, hiszen nem mindennapi vodka, hanem taraszun gyöngyözik előttünk. Mennyire izgatott, milyen is az, amikor még Budapesten olvastam a burját sámán-szertartások leírásában, hogy *taraszunt* hintenek az ég felé a szellemeknek.

Az ivásnak azonban rendje van: a gazda teletölti a poharat, hogy szinte kicsordul, majd kétszer-háromszor kilötyönt belőle az asztal lapjára. (Úgy látszik, a szellemek nemcsak az ég felé hintett taraszunt méltányolják.) Most egy kortyot iszik, majd átnyújtja a legtiszteltebb vendégnek: *Ukti!* (Idd ki!) A vendég kiüríti fenéig a vizespoharat, majd ő tölti meg, s miután áldozott a szellemeknek, és jelképesen ivott, visszaadja a poharat a gazdának, ugyancsak felszólítva: *ukti!*

Ez így megy körbe, míg csak valamennyi vendég nem iszik.

A pohár már egyszer körbejárt. A gazda nekem nyújtotta át a hatalmas palackot meg a poharat. Rám bízta a vendéglátó tisztét.

Az ötödik-hatodik vendég megkínálása után döbrentem rá: ennek a fele sem tréfa! Hiszen a pohár „küllővonalban” jár: kínálom az első vendéget, az engem kínál vissza, átnyújtom a második vendégnek, az megint nekem nyújtja, odaadom a harmadik vendégnek, az ismét reám parancsolja: *ukti!*... Hatan ülünk az asztal körül. Amikor az első pohárral mindenki megitta, én már hattal hajtottam le. A többiek a másodikat hörpintették ki, én már a tizenkettediknél tartottam. Úristen, ha tíz-tizenöt vendég gyűlik egyszer össze! Mikor az utolsó vendég még csak a negyedik pohár *arhi* után szusszant, a gazdája már a negyvenedik vagy a hatvanadik pohárral feszül. Ide valóban óriási palack kell. Még szerencse, hogy az *arhi* gyenge, csak néhány fokos. De azért... a szegény gazdára mégiscsak illenék gondolni: titokban tömlőt kéne a kezébe nyomni, vagy legalább botot, mint a boldvavölgyi vőlegénynek, hogy amit a sok ivás után az asztal alatt titokban elvégez, ne csobogjon hangosan. Mert ezt a töméntelen folyadékot még józansággal csak-csak, hanem hólyaggal... aligha bírni.

Egyszer azonban az óriási palack is kiürült, végére ért a nagy vendéglátás, én is sort kerítettem a gyűjtésre.

És most kiderült, valóban érdemes volt felkeresnünk a vak öregembert. Szépen elmondta, hogy tizenöt féle *tajlgát*, azaz lóáldozatot ismertek, s ezeket rendre sorolni kezdte. Csak az utolsóra nem emlékezett.

Ő is ajánlotta, keressem fel a *Jehe tajlgajn hadát*, vagyis a Nagy Állatáldozás hegyét, amelyre kísérőm már az autóban felhívta a figyelmem, hogy ott valamikor a boháni burjátok mutatták be állatáldozataikat az őseiknek.

Már éjfél felé járhatott az idő, amikor eltettem ceruzám, füzetem. Saraksinovával a nagynénje gerendaházához kocogtunk: itt várt az éjszakai szállás. Már a vak Torojevnél feltűnt a fekvőhely négy, oszlopos falába, mind a négy magasan meredezett az ágydeszkák fölé. „Ez a dikó akkor is lábakon állna, ha felfordítanánk! - állapítottam meg csodálkozva. - És milyen keskeny! Hogy a csudába férhet el ezen a mi kövér háziasszonyunk?”

Na egyszer én is kipróbálom a burját ágyat! - mondtam a háziaknak.

Csak le ne essék!

Nem én!

Boldogan bújtam a kecskeszőrből szőtt takaró alá.

*

Alig hajnalodott, felfelé igyekeztünk a *Jehe tajlgajn hada* oldalán. Tulajdonképpen nem is hegy, nagyobb domb csupán. Lábánál az Ida kanyarog; mintha félsziget lenne, úgy karolja körül. A domb teteje egyetlen fennsík, rajta bokrok, cserjék, lombos fák, fenyők: fagyalbokor és nyír, luc- és vörösfenyő, meg magas, buja fű.

Lábunk alatt az elnyúlt telep: Bohán. A burjátok *bő-hán*-nak ejtik. Vajon a *bő* és *hán* szó összetétele lenne? A *bő* sámánt jelent, a *hán* pedig a *kán* méltóságnév burját változata. Ha igen, ugyan milyen sámánuralkodó emlékét őrzi ez a helységnév?

Nem kellett soká bolyonganunk a fennsíkon, ráakadtunk valamire.

- Ez a *sire*, az oltár.

Egy halom kő, ennyi az egész. A huszadik század derekán már csak ezt láthatja, aki felkapaszkodik az áldozóhegyre.

Néhány évtizede egy magyar kutató, Sebők Imre, földrajzi megfigyeléseket végezvén a Bajkáltól nyugatra lakó burjátok között, még részt vehetett a lóáldozaton:

1913. augusztus 2. Az áldozati nap reggele.

Négy órakor felkelek, és kimegyek a még alvó ulusz (falu) elé. Rögtön feltűnik az áldozati hegy, éles kontúrjával és tíz-tizenkét farakással, a magányosan álló sziklahegy tetején. Nálam van Busson 1912. évi útjának leírása erről a környékről, de ő inkább az uluszokkal foglalkozik. Nekem az áldozat kell. Annak lényeges része, mint már az este hallottam, hegyen van. Nemcsak ezen az egyen lehet áldozni, vannak egyéb áldozati helyek is, de ennek a környéknek a népe ide jár.

És tényleg jönnek.

Apró telegákon (kétkerekű kocsikon) bukkannak fel, azután magányos lovasok jönnek, mindez nagy zajjal.

Ahogy az egyes családok, törzsek elfoglalják a maguk helyét, szünni kezd a zaj, és megkezdődnek az áldozat előkészületei.

Tíz óra tájban készülnek leszúrni az első lovat; addig elvégezték az áldozás első részét: kumiszt és tejből készült pálinkát öntenek ki az oltáruk előtti földre, a még nem égő oltárra is ráfreccsentenek belőle.

Ezután hajlongó, mormogó, egyre magasabban felszökő ima következik. Az értelme, ahogyan Al-Sahanov, a burját tanító és tolmács által kiveszem, hálaadás a föld és a nyáj termékeiért. Az ő beszédéből meg a többiekéből az világlott ki, hogy az áldozat közvetlenül az ember és az Istenség között folyik le, és a sámánnak, bár a cisbajkáliai burját még erősen sámánista, semmi köze ehhez az aktushoz.

Maga az aktus, annak főrésze, elég csúnya jelenet: az állatot először megloccsolják a természet ajándékával, a tejjel, azután a földre döntik, rövid kis kést ütnek a hasába, felhasítják, és a kitóduló belek közt nyúlálva megkeresik az aortát, azt átvágják, és „amikor az állat lelke az Istenséghez száll, ez az áldozat”. A szétvagdalt test részeit anatómiai sorrendben helyezik el az oltáron; a fejet otthagyják, a többi darabot később leveszik, és hol félig sütvé, hol üstökben megfőve, megeszik. A csontok tovább égtek az oltárparázon, néha tejet loccsantottak rájuk, húsdarabkákat is dobtak az oltárra, végül öt óra tájban nagy zsivajgás közben, oszlani kezdett az áldozatra összegyűlt tömeg és széjjelment.

Megtörtént az Istenségnek járó hálaadás az idei termésért.

*

Autónk hamarosan már *Hada-ajl* felé vitt bennünket, az egykori sámán faluja felé. Vajon milyen lesz a nagy találkozás?

Nem hagyott nyugton, amit a leningrádi kollégák bizonygattak, amikor szibériai gyűjtőutamra terelődött a szó. Szerintük ugyanis a sámánhit anyagának összegyűjtése már aligha lehetséges. A régi sámánok sorra elhaláloztak, csak elvétve akad egy-egy, az is kolhozban dolgozik, emlékezni sem akar egykori tevékenységére. Az egyes szibériai népek szakemberei saját példáikra hivatkoztak, amikor ilyesmikkel biztattak.

- Számtalanszor jártam a tunguzok, vagyis az evenkik között - legyintett az egyik. - A harmincas években sokszor vettem részt sámánszertartáson. Ma már semmit sem tudok kihúzni belőlük.

- Akár szelkupokról, akár nyenyecekről, akár evenekről esett is szó, mindenki így vélekedett, amikor a lehetőségekről kezdtem érdeklődni. „Turisztikánál aligha lesz egyéb az ön útja” - jövendölték borongón.

- Most már hamarosan ki kell derülnie: turistaként vagy néprajzi gyűjtőként járom-e Szibériát.

- Még nem tűnt el a nap a hegyek mögött, megérkeztünk az én első sámánom falujába. Itt is négyszögletes, oroszos gerendaház a többség. Autónkat a tanácsházánál hagytuk, gyalog-szerrel indultunk a telep széle felé, a sámán hajlékához.

- Már messziről szemembe tűnt egy érdekes építmény: a letelepült nomádok házformája ez, átmenet a kerek nemezsátor és a nyeregtetős gerendaház között. Már nem szállítható, mert fala nem összecuszkható rácsozat, és nem nemeztakaró, hanem szilárd gerenda; alapja már nem kerek, de még nem is téglalap, hanem hat- vagy nyolcszög, teteje már nem kupola alakú, de még nem nyeregtető, hanem hat- vagy nyolcoldalú gúla. Csúcsán nem kémény, hanem füst-

nyílás, azonban nem kerek, mint a nemezjurtáé, hanem négyszögletes. Ez a XX. századi burját jurta.

Egészen elmerültem fényképezésében.

- Menjünk be - szólt rám végre burját kísérőnőm.

Ez már nem szalad el, ha eddig itt állt. Gyerünk előbb az öreg sámánhoz.

- Hát ő lakik itt? *Ebben* a jurtában?

Mégiscsak hagyományörzők ezek a kiérdemesült sámánok! - bizakodtam magamban. - Lám, nem fából rótt házikóban húzza meg magát, hanem jurtában, ha nem is nemezjurtá az. Menten nyitottam is az ajtót.

Középen szabad tűz ég, füstje a tető nyílásán tódul ki a magasba. Mellette, földre terített, szakadozott nemeztakarón, maga alá húzott lábakkal, idős férfi üldögél.

- Hanhájev Hanhájevics, vendéget hoztam magának.

Kölcsönösen megnézzük egymást, miközben kezet fogunk. Ez hát *Hadi sámán*, aki miatt Hada-ajlba jöttem.

Jellegzetes közép-ázsiai fejforma, gyér, hegyes szakáll, ritkás bajusz, mongolredős szemhéj (vagyis mintha hiányoznék a szem felső héja), és ami feltűnő: nem fekete, hanem szürke szem. Dzsingisz kán családjának híres szürke szeme fürkészi most arcom.

Melléje telepszem a megviselt szőnyegre. Szemem végigfut a jurta belsején. A berendezés élesen két részre oszlik. Jobboldalt hosszú, magas deszkaállvány, tele konyhaedényekkel: szokatlan, nyúlánk nyakú üvegflaskák, kínaias csészék. Baloldalt hosszú, keskeny ládák, fém-rátétesek vagy festett mintájúak. Az ajtónyílással szemben a már nem ismeretlen, feltűnően keskeny, négylábú dikó, a gazda hálólhelye.

Jól körül se tekinthetek, előkerül egy *arhis*-üveg meg egy kis fatálka, az ősi burját „pohár”. Gazdánk tölt bele, majd felém nyújtja. De nem önt ki néhány cseppet a földre, és nem is kortyol belé. Úgy látszik, teljesen idegen, a burját szokásokat nem ismerő - azt tán le is néző - idegennek vél.

Én azonban egy kortynyit a földre löttyintek, csak azután iszom.

Majd kapom az üveget, s mintha gazda volnék, hintek a földre, bele is kortyolok, úgy adom kezébe. Azt is rávágom: *Ukti!*

Az öregember arcán egy redő meg nem rebben, amíg ezt művelem. De amikor visszakapja a fatálkát, az italból előbb a tűzbe, majd maga mellé a földre önt, végre az egészet felloccsantja a füstnyílás felé. Közben félhangosan érthetetlen szavakat mormol.

Nem tart már idegennek, aki előtt titkolni kell az ősi szokásokat, hisz szemem láttára áldoz a tűz, a föld meg a levegő szellemeinek.

Lassan belemelegsünk a beszélgetésbe.

Elmondom, hogy a burjátok régi szokásainak megismerése végett jöttem, szeretnék sok mindent lefényképezni, feljegyezni, mert hamarosan mindez elpusztul, hisz a fiatalság ma már csak nevet ezeken. Beszélek Batu kánról, akinek lovasai Magyarországot végignyargalászták, sőt elkérkedek azzal is, hogy nálunk is éltek valamikor sámánok. Itt persze nem azt mondják, *sámán*, hanem azt, hogy: *bő*. S az én öreg burjátom igen tudós ábrázattal bólogat ahhoz, hogy az ő *bő* szavuk a mi nyelvünkben is megmaradt *bű* alakban, a *bű-bájos*, *bűvös-bájos* kifejezésben, amit eredetileg olyanra mondhattak, aki *bűvölni-bájolni*, varázsolni tudott. Igaz -

ezt már nem akartam magyaráztatni -, hogy az egyezés nem közvetlen burját-magyar érintkezés, hanem valamilyen ősi török néppel való kapcsolat eredménye.

Éreztem, Hadi apó idegenkedése egyre inkább oszlik. Elő mertem hát állni a kéréssel: szeretnék máskor, holnap, holnapután beszélgetni vele a régi időről.

És már fel is álltam, hogy elbúcsúzzam, hiszen szállás után kellett néznünk. Hanem az öreg intett: várjunk csak. Kísérőmmel váltott néhány szót. Amint kiderült, felajánlotta: maradjunk nála erre a néhány éjszakára.

Ennél jobbat kigondolni sem lehetne. Ha együtt lakom vele, biztosan bizalmába fogad lassacskán, és sok mindent magam is megtapasztalhatok. Megígértem melegiben, hogy hálából a szállásért, lefényképezem.

Közben megtudtam egyet-mást az én emberemről. Érdekelt, hogy-mint él, hogy-mint vélekednek róla. Míg ifjabb volt, a kolhozban foglalatoskodott; most, hogy elaggott, a dolgot már nem bírja. Kap valami járandóságot. A falubeliek becsülik, sőt észrevehetően tisztelik is. Vajon azért, mert valamikor a szellemekkel „beszélgetett”? Vagy inkább azért, mert a régi burját élet kitűnő ismerője? Az öreg ugyanis - miként kísérőm beszélt, meg hamarosan magam is tapasztalhattam - kiapadhatatlan forrása a hagyományoknak, szokásoknak, meséknek, történeteknek.

Visszamentünk autónkhoz a csomagjainkért, benéztünk még a telep kultúrházába is, megbeszélni az illetékesekkel, hogy néhány napig itt próbálok a magnetofonommal dolgozni, hiszen Hadi apó a jurtájába nem vezettette be a villanyt.

Este, visszatérőben a jurtába, elfogott a nagy-nagy bizakodás: na, mégiscsak néprajzi gyűjtő leszek! Mégsem csupán turista!

A törődött öreg saját ágát szánta nyugvóhelyemül. Nem, ezt nem fogadhattam el. Egy világért sem akartam visszaélni a vendégjoggal.

- Jobb lesz nekem ezen a földre vetett, tarka szőttesen, ilyenén még úgysem háltam - bizonygattam udvariasan, de hajlíthatatlanul.

A burját asszonyok művészetének gyönyörű darabja volt ez a fehér és fekete sávós kecskeszőr szőnyeg. Bár házigazdám óvott: „az ám szúrós!” - a nem mindennapi fekvőhely feledtetett minden kényelmetlenséget.

Hajnalba arra riadtam, hogy a vállam rázzák. A sámán állt előttem, jobbában fejsze. A szemével intett: kövessem. Fényképezőgéppel indultam utána, egy közeli nyírfaliget felé. Mire a felkelő nap sugarai megcsillantak a szomorú nyírfák levelein, ki is vágott egy jó karvastagságú, fehér törzset. Szó nélkül fordultunk vissza. Otthon egy fatönkön kettéhasította, s faragni kezdte. Csattogott fényképezőgépem: megörökítettem a faragás minden mozzanatát. Lassan már kialakult a forma: a pózna végét pata alakúvá faragta. - Hiszen ezt ismerem! Tucatjával fényképeztem a leningrádi múzeumban az ilyen tárgyakat: a burját sámánok „vesszőparipáit”. Ezeken a lóbotokon „repül” a sámán lelke révülése idején a szellemek birodalmába. Amikor elkészült a két bot, felém nyújtotta:

- Nesze, fiam, *neked* csináltam.

S hogy a „fiam” szó milyen sokat jelentett ebben a kurta mondatban, csak később értettem meg, amikor egy héten keresztül napról napra oly sok szeretettel mesélt a múltó sámánhitről, mint apa a fiának.

Mert szinte szünet nélkül zúgott a magnetofonom. Hadi apó mesélt a régi sámánok viselt dolgairól. Hogy a fehér és fekete, a jó és rossz sámánok - akárcsak a magyar táltosok - bika alakban viaskodtak egymással. Elgajdolta szellemidéző énekeiket. Kiokosított, mi módon kellett feláldozni a jó szellemeknek a fehér, a gonoszoknak pedig a fekete lovat. Szólt sámánná válásáról, felavatásáról meg a sokféle jó és gonosz szellemről.

De hát mindennek vége szakad egyszer. Nekem is tovább kellett mennem az Ida folyó mentén, más sámánok nyomán.

Zaglik, Ukor, Horgelok, Dundaj, ezek voltak fontosabb állomásaim. Közben több száz kilométert autóztam egy sámánköntös végett. Faluról falura követtem egyre a nyomot, mert az idők folyamán a köntös a nemzetség különböző falvakban élő tagjaihoz került. Végre eljutottam egy családhoz. Néhány évvel ezelőtt ők jutottak hozzá.

Már elkéstem! Valamelyik fiatalabb családtag három éve a tűzre vetette.

Szó nélkül fordultam ki a gerendaház ajtaján. Mi haszna lett volna magyarázni: egyetlen burját sámánköntös sincs sem a három leningrádi, sem az irkutszki múzeumban.

Saraksinova hűségesen támogatott egész utamon. Csak később tudtam meg, hogy pusztá jelenlétével is mennyit segített rajtam.

Feltűnt már a gyűjtés első napjaiban, hogy sorra megmutatják, sőt a kezébe adják a szellemeket ábrázoló bábukat (burját nevükön *ongonokat*, *zajánokat*), nekem is egyszerre megengedik, hogy lefényképezzem ezeket a tárgyakat - közben olykor darabokra is szedem azokat, hogy minden részletüket megismerhessem. Egyetlen szóra egymás után mutatják meg minden faluban a lóáldozások helyét meg amit csak kívánok.

Végre valamelyik nap felpattant a titkot nyitja! A híres sámánok családfái után puhatolgattam, az egyes sámáncsaládok tagjainak nevét jegyeztem fel rendre. S ekkor megütötte a fülem egy ismerős név: *Saraksin sámán*.

Leningrádban vagy Irkutszkban olvastam volna, a leírások között?

A homlokomra csaptam: hát persze! *Saraksinova* neve miatt oly ismerős! Az *-ova* oroszos női családnév végződés; eredeti burját neve *Saraksin* volt.

De hát akkor egy híres sámáncsalád sarjával járom a burjátok falvait!

Mihelyt négyszemközt maradtunk, faggatni kezdtem: valóban abból a családból származik, amely annyi sámánt adott a Bajkálon inneni burjátágnak?

Hogyne. Mind az apai, mind az anyai ágon „van” *uthám*, vagyis „sámánszellemem”.

Amikor visszatértem Irkutszkba, jegyzeteim közül kikerestem a múzeumok burját szellem-bábukról szóló leírásait, hátha szerepel köztük a Saraksin név. A leningrádi Állami Néprajzi Múzeum leltári cédulamásolatai között meg is találtam.

Ezek a rajzok egy Bazsigaltaj nevű burját meg Helge sámánasszony hat leányát ábrázolják. A leányok neve: Adagata Agalzsín, Buruzanta Bugalzsín, Tödögötö Tonholzsín, Noktoto Nohoj Saraksin, Garhato Ganzusin és Amanda Agalzsín.

A sorban a negyedik a mi Saraksinovánk sámánőse.

A hagyomány szerint Helge asszony a leányait tél idején bezárta a jurtába, ott a hidegtől, éhségtől meg a szomjúságtól valamennyien elpusztultak. Haláluk után szellemekké, *ongonokká* váltak.

Hogy Saraksin leányzó szült-e már előbbre, vagy talán a kegyes hagyomány téved, és Saraksin esetleg nem pusztult el: azzal a burjátok - úgy látszik - édes-keveset gondolnak.

Most már érthető, miért ment olyan simán a gyűjtés a burjátok között! Hiszen a jurták öregei tudják, hogy kísérőm sámán-ivadék! A burjátok nemzetségi szervezetben éltek. Az ilyen társadalomban erősen számon tartott a származás. Egy-egy öreg burját könnyen elsorolja ötödik, hatodik őst is, összes leszármazottaival együtt. S nemcsak a maguk, de mások származását is szigorúan észben tartják. Ezért tisztelték az *ongonná* vált sámánleány utódként a kedves Saraksinóvát, a késői unokát, aki megértéssel egyengette utamat az utolsó burját sámánok között.

KURGÁNOS PUSZTÁKON

Időnként igyekszem meggyőzni magam, hogy nem álmodom, mert én sem hiszem, hogy mindez igaz.

Elindultam Kizil felé, hogy csatlakozzam a leningrádi Néprajzi Intézet szojotok közt dolgozó expedíciójához.

Tegnapelőtt reggel indultam Irkutszkból, tegnap délelőtt érkezett vonatunk Krasznojarszkba. Innen az abakáni szerelvénnel utaztam tovább.

De előbb - jó ég tudja, milyen érzésekre hallgatva - táviratoztam Lipszkijnek, az abakáni tájkatató múzeum muzeológusának: egy-két napot időznék Abakánban.

Ma délután, háromnegyed hatkor futott be a gyors.

Amint lekászálódtam a szerelvényről, ősz hajú férfi lépett oda hozzám:

- Ön Diószegi?

- Igen.

- Én meg Lipszkij vagyok.

Betuskolt egy autóba, és indultunk a szálloda felé.

Útközben megdöbbenő hírt közölt: a leningrádi expedíció néprajzi részlege visszatért Leningrádba!

A baj nem jár egyedül: közölte azt is, hogy ő sem soká segíthet, mert reggel indul az abakáni törökök közé.

Pillanatok alatt határoztam. Hát akkor gyűjtök én is az Abakán vidékén. A belső sorrend végeredményben egyre megy: édes mindegy, hogy a szojotokkal vagy az abakáni törökökkel kezdem-e a sort.

- Nagyon megkérem: várjon két-három órát! Ne reggel, hanem csak délfelé induljon. Addig elintézek itt mindent, és önnel tartok.

- Én is így gondoltam - válaszolta nevetve. - A hivatalos szervekkel már közöltem: a baráti Magyarország tudósa ideérkezik, és a terepen fog dolgozni. Minden rendben van, csak néhány udvariassági látogatást kell lebonyolítanunk.

Tulajdonképpen értetlenül álltam: a budapesti ábrándozás másodszor is valósággá vált! „Hátizsákkal hátán” találtam itt is a muzeológust, és ismét hajlandó volt „néhány órát” várni, hogy vele tarthassak.

Másnap délben, a múzeum udvarából kidübörgő teherautón, Abakán vidéki - keleties arcú, fekete szemű *szagáj*, *beltir*, *kácsin* - diákok mellett én is ott kapaszkodtam. Ezek a fiatal fiúk és lányok lesznek az expedíció „földmunkásai”. Mert Lipszkij ásatni indult.

Messziről úgy tetszik, vakondtúrások pötytyözik tele a pusztát.

Jókora, kerek sírdombra emlékeztető halmok seregei között porzik az autónk. Mintha hullámozna a síkság. *Kurgánok* ezek, a magyar *kunhalmok* szajáni testvérei. Mert már a Nyugati Szajánokban járunk, sok ezer kilométerre a Bajkál tótól meg a burjátoktól, török népek között keresem az utolsó sámánokat. (Azaz *kámokat*, mert errefelé már így tisztelik őket.)

A Nyugati-Szajánokban élő törökség - akiket a tudományos irodalomban régen abakáni vagy minuszinszki törököknek, újabban *hákászoknak* szoktak emlegetni - öt nagy csoportra oszlik: *szagájokra, beltirekre, kojhálokra, kácsinokra*, valamint *kizilekre*. Tervünk szerint, a kizilek kivételével, mind a négy csoportot meglátogatom.

Teherkocsink az ásatás helyére igyekszik, lerakja a diákokat, Lipszkij pedig továbbfuvaroz engem egy beltir faluba. Én ottmaradok, Lipszkij visszaautózik a feltárandó kurgánhoz. Néhány nap múlva értem jön, s visz tovább.

*

Első falunként Matkecsikot szemeltük ki. Itt él ugyanis a hatvanéves Igrah Csibadájev, valamikor a beltirek kámja.

Megérkeztünk. Puhatólózni kezdtem az iskola igazgatójánál.

- Nem hiszem, hogy sokra megy az öreggel. Emberkerülő ám az nagyon - azt mondja az igazgató.

Hát, szép kis biztatás. Mindegy, nekivágtam a falunak, az egykori sámán hajléka felé. Szorongásom nem bizonyult alaptalannak.

Mondhattam, amit akartam, az öreg némán egykedvűen gubbasztott egy fatuskón, készülő gerendaház tövében. Ígértem, biztattam, magamban már szidalmaztam is, minden hiába, csak nem állt kötélnek.

- Tavaly leégett a házam, akkor megromlott a fejem, azóta nem emlékszem semmire, nem tudok semmit.

Hasztalan kérleltem, egyre csak ezt hajtogatta.

Tulajdonképpen nem is csodálkoztam. Ők maguk is tudják: eljárt felettük az idő; szégyellik egykori hivatásukat. És most ideállít egy idegen ember, soha nem látta, hírét sem hallotta, és faggatja erősen: milyen volt a dobja, fejrevalója, köntöse, miféle szellemek jöttek hívására... Ugyan mi szükség ilyesmire?

Eredménytelenül búcsúztam el tőle s a falujától is.

Hátha több szerencsém lesz a másik beltirrel! - vigasztaltam magam. Gyerünk Butrahtiba.

Itt is egy hatvan körüli bácsikám akadt, Nyikoláj Csibadjákov.

Megmutatták a hajlékát, egyenesen hozzá siettem. Fát aprított az udvarán. Öltözéke fejébe nyomott oroszos bundasapka, viseltes vattaruha.

Barátságosan üdvözöltem. Összevont szemöldökkel fogadott.

- Az ilyen régiségek érdekelnének, mint ez a jurta is, ni.

Nem szólt, csak bólintott. A beltir jurta szakasztott olyan, mint a burjátoké: nyolcszög alakú, gerendából ácsolt.

- Megnézhetném belülről is?

Bent is hasonló minden: az ajtótól jobbra, az *asszonyi oldalon*, edényekkel megrakott állványok, balra, a *férfieldalon*, láda, lószerszám. Az ajtónyílással szemben a tiszteleti hely, a gazda fekvőhelye. Középen szabad-tűz, füstje biztosan találta meg a gerendajurta tetején tátongó, négyszögletes füstnyílást.

A jurtába lépve, baloldalra tartok; a burjátok közt már megtanultam: a férfi balról, az asszony jobboldalról kerül a tűz mögé.

A figyelmesség nem maradt meghálálatlan: a hajlék gazdája a sarokban meghúzódó dézsaféléből rögtön merít egy tálka erjesztett lótejet.

A kumiszt már ismertem, a burjátok gyakran részeltettek belőle, amikor köztük jártam. Ennek a fatálkának azonban jelentősége van: a barátság jele. Legalábbis én annak véltem.

Aztán a beszélgetést lassan a sámánkodás felé tereltem. Ennél a témánál, éreztem, bezárkózik. A kumiskészítés módját, a jurtában való ülés rendjét vagy bármi mást is szívesen elmagyaráz, de a sámánokról? - ne adj isten!

Bizonygathattam én, amit akartam, Csibadjákov csak némán mosolygott.

- Elmúlt ez régen mind. Mit hánytorgassuk?

S jó félóra múlva, belefáradva a rábeszélésbe, látnom kellett, hogy az én öreg beltírem véleménye megváltoztathatatlan.

Még azzal sem vigasztalhattam magam, hogy majd a harmadikkal több szerencsém lesz - mert harmadik egykori beltír sámán már nincs! Legalábbis én nem akadtam nyomára.

Lógó orral hagytam el a jurtát. Nincs más választás, a másik abakáni török népcsoporttal, a szagájjal kell próbálkoynom.

És már zúgott is autónk, végig a kurgánokkal telepötytyögetett völgyekben, Poltakov falu felé.

Értesültem, hogy lakik itt valaki, név szerint Szuncsugásev, aki nem volt ugyan sámán, de mindig ott sürgött-forgott a szertartásokon, a kámok segítőjeként. Legalább megkérem, jöjjön velem, amíg a szagáj sámánokat járom, ő nyilván könnyebben rá tudja majd venni a húzódozókat az emlékezésre.

Szuncsugásevet éppel krumplikapálás közben találtuk. Értelmes tekintetű, fekete férfi, mozdulatai lassúak, nyugodtak. Megviselt embernek látszik; hallom, meglehetősen hányatott élete volt. Nadrágja városias, hanem a kék vászoninge jellegzetesen szagáj: a nyak körül ráncos, a melle himzett, az ujjja borjúszerű. Meglepi a kérésem.

- Dologidő van most. Nem érek én rá autózgatni.

Gondolkozni kezdett, én meg reménykedni.

- Aligha állnak ám ezek a kámok szóba velünk.

- Dehogyan nem, ha maga eljön. Megmagyarázza nekik, hogy milyen fontos szolgálatot tesznek a tudomáynak.

Tétovázott még.

- Hallottam, szeretik, becsülik magát.

Végre elindult gerendából rótt, lapos tetejű házacska felé, hogy kezet mosson. Én meg bebújtam az autóba, megindítottam a motort, nehogy még meggondolja magát.

Néhány perc múlva már együtt robogtunk.

- Menjünk Kizlanba. Még Abakánban hallottam, hogy ott lakik Kizlaszov. Messze földön híres kám volt valamikor. Nyilván jól ismeri.

*

Hamarosan feltűnt Kizlan, a szagáj falu. Megszokott kép fogad: négyszögletes gerenda-házacskák, lapos vagy nyereg alakú tetővel, közöttük elszórtan hat- vagy nyolcszögletű jurták szerénykednek. Mintha a burjátok között járnánk... Autónk zúgására pöttöm fiúk, lányok lesnek ránk az ajtónyílásokból. Hangos csaholással Szibéria nevezetes kutyái, a *lajkák*, iramodnak dühöngve utánunk. A gyermekeken s a kutyákon kívül más ügyet sem vet ránk. Különösen nem a marhacsorda, amely lassan hömpölyög az út teljes szélességében. Majdhogy bele nem öszülünk, amíg átvergődünk rajta. A lovon poroszkáló, szagáj pásztorok egykedvűen pattogatnak ostoraikkal. Tapasztalatból tudják: mit sem segíthetnek az elszántan túlkölő autón. Az ő barmaik nem afféle jámbor, engedelmes barmok.

Végre átfurakodtunk az eleven falon, s eljutunk a faluszéléhez. Mert itt, a falun kívül, egy dombhajlat mögött lakozik Kizlaszov.

Szuncsugásev azt ajánlja: maradjak csak kint; jobb, ha egyedül egyezkedik az öreggel. Igazat adok neki: mit lábatlankodjék ott még egy idegen is. Ha azt kéri, kézen álljak, amíg vissza nem tér a jó hírrel, tán azt is megtettem volna.

Közben legalább szemügyre vehettem a szegényes gerendajurtát. Félreesik a falutól, magányosan áll, hátul és kétoldalt nyíres fogja körül, az erdő széle. A villanyvezeték nem is nyúlik eddig. Hirtelen megakadt a szemem valamin: a jurta mellett kocsi, a kocsin egy kis fahordó, benne *araga* (itt így nevezik a burját *arhit*, a tejből párolt pálinkát), meg egy batyu, megtömve ennivalóval. Vagy hosszú útra indul valaki, vagy ajándékot hoznak.

Hamarosan fordul ám ki az emberem:

- Kizlaszov beteg. Most is fekszik.
- De azért...
- Igen, beleegyezett.
- Hát akkor gyerünk gyorsan.

Az öreg valóban a dikószerű fekvőhelyén heverészett, de csakúgy ruhástul. Inkább csak pihent. A feje bebagyulálva ronggyal.

Rajta kívül egy koros asszonyt látok meg odabenn, nyilván a felesége, és két, ünneplőbe öltözött vendéget. Alighanem házaspár: deresedő férfi, középkorú nő.

A kocsi rakományát hát aligha hosszú útra szánták. Ejnye, mivel is szolgálhatott rá az öreg, hogy megajándékozzák? Jobbnak láttam nem firtatni a dolgot.

Kizlaszov felkönyökölt fekvőhelyére, leültetett, és egy jókora tányér felé mutatott. A tányérban fekete pép.

Megkóstoltam, aztán újra vettem. Nem tudtam eldönteni: kávépótlóra vagy keserű mandulára hasonlít-e jobban. Illetve melyik íz az uralkodóbb. Határozottan ízlett.

- Fagyalbogyó.

A két vendég hamarosan, nagy hálálkodások közepette, elbúcsúzott. Magunkra maradtunk.

Most láttam, milyen bölcsen tettem, hogy kísérőt fogadtam.

*

Miután jövetelem céljával előhozakodtam, Szuncsugásev segítségével könnyen szóra bírtam Kizlaszovot. Az öreg meglepően értelmesnek bizonyult, egy-kettőre megértette, hogy miért kell régi „mesterségét” a legapróbb részletekig megörökíteni. Egy-két szó után már fürgén jegyezhettem, mit hogyan is tudtak a szagájoknál.

Az öreg oktató hangon magyarázott:

- A kámi mesterség örökségként száll nemzedékről nemzedékre.

A szagáj sámánok családjában - amint a példákat sorolták - valóban rendszerint akadt sámánős. Kerülközött Kizlaszovében is:

- Én Kizlaszov Jegor Mihajlovics vagyok. Élek a Jesz folyó torkolatánál, Kizlan faluban. Nemzetségem *Tag harga*. Első ősöm *Püriges* volt. *Püriges* fia *Stuk* volt. *Stuk* sámán volt. *Stuk* fia volt *Hizinah*. Neki két fia maradt. Az idősebb nem volt sámán, a fiatalabb - *Hizilasz* - igen. *Hizilasz*nak egyetlen fia maradt: *Torah*. *Torah* fia *Pajataj*, *Pajataj* fia *Ocsi*, *Ocsi* fia *Mamaj*. Engem *Mamaj* nemzett, és sámán lettem.

- Nem a képességet, hanem nemzetségem sámánszellemeit örököltem - egészítette ki a pontosság kedvéért.

- Nálunk a sámán - szólt közbe kísérom - vagy nemzetsége sámánősenek, vagy valamelyik hegynek, vagy egy-egy betegségnek az akaratából válhatott sámánná.

Kizlaszov vette vissza a szót:

- Többségük a nemzetségi sámánős óhajára lesz kámmá, szellemeket kap tőle, az elhunyt sámánok szellemeit. Ezek nemzetségek szerint élnek: az új sámán csak nemzetsége elhunyt sámánjainak szellemeit kaphatja meg, de nem amennyi tetszik, hanem amennyi szükséges.

Kísérom szólt közbe:

- Todinov Kaptalak sámán beszélte: a nemzetségi sámánős akarata megváltoztatható. Ha valakinek nemzetsége szerint sámánná kell lennie, de ezt nem akarja, sámán kíséretében el kell „mennie” a nemzetségi sámánőshöz s meg kell „hívnia” lakomára. Akkor megkérhetik: vegyen vissza minden szellemet.

Az öreg csendesen bólogatott. Látszik rajta: ő is így tudja.

Kísérom folytatta.

- Todinov Kaptalak sámán szerint a sámánságot nemcsak elhárítani, de kérni is lehet: Annak az embernek, aki sámán szeretne lenni, el kell mennie a nemzetségi sámánőshöz, lakomára kell hívnia, s megkérheti szellemek átadására. Az ő átadhatja neki azokat a szellemeket, amelyek saját nemzetsége elhunyt sámánjaihoz tartoztak.

Közben látom: Kizlaszov nagyon szeretne már valamit mondani.

- Sámán lehet valaki a hegy, valamelyik hegy gazdaszelleme révén is - jut végre szóhoz az öreg vajákos. A hegy szelleme révén bárki sámánná válhat, ha ősei között nem is akad földöntúli erejű. Néha maga az ő megbízza a hegyet, hogy keressen öneki sámánt. Az ilyen sámán a hegy szelleme által válik ugyan sámánná, de a nemzetségbeli sámánős óhajára!

A feleség szólt most közbe:

- Valamelyik betegség akaratából is válhat valaki sámánná. Régebben volt egy sámán: Mitkezsekov Toka. Nem hallotta hírét? Már élemedett korú volt, akkor súlyosan megbetegedett. A tarka vendég jött rá.

- Mi az a *tarka vendég*?

- A himlőt így nevezzük. Mitkezsekov a betegsége után sámánkodni kezdett, de csak ha valaki himlőbe esett.

- Kanyaró és tályog ellen is sámánkodott - egészítette ki az öreg.

- Igaz, igaz - helyeselt az asszony -, de semmi más egyebet nem tudott gyógyítani. Ő a tarka vendég atyja révén lett sámán.

Szuncsugásev is ismerhette ezt az esetet. Ő szólalt meg:

- Amikor a sámán kezdte bevezetni Tokát a sámánságba, útközben elvesztette.

- Sajnos, ezt nem nagyon értettem - szakítottam félbe.

- Hát révülésében egyszer el akarta kísérni lelkét a nemzetségi sámánőshöz. A sámán lelke el is ért oda, Toka lelke azonban nem volt ott. A vezető sámán abbahagyta hát a sámánkodást. Ekkor azonban látja ő is, meg a jurtában levők is, hogy Toka tovább sámánodik. Kisült, hogy Toka a maga útján ment, a himlő atyjának az útján, nem pedig a nemzetségi sámánősen.

Hallom, amint Kizlaszov apó félhangon mormogja:

A tarka vendég útja észak felé halad.

*

A beszélgetés egy kicsit elakadt. Nem is baj, legalább átfuthatom, amit feljegyeztem, s ha akad valami homályosabb részlet, mindjárt megkérdezhetem.

Miközben a jegyzetlapokat forgattam, nem győztem magamban eléggé dicsérni az ötletet, hogy kísérőmet magammal hoztam.

Egyik a másiknak juttatja eszébe a régi emlékeket, szinte egymás beszédébe vágnak.

Igaz, valami nem elég világos előttem.

- Az előbb említette, hogy az ős felelősségre vonhatja a sámánt. Erről beszéljen még - fordultam az öreghez.

- Ha valamelyik gonosz sámán rosszat tesz az embereknek, mondjuk betegséget hoz rájuk, akkor a szomszédos vidék emberei összegyülekeznek, meghívják valaki más sámánt, s megkérlik: menjen el a nemzetségi őshöz, és teregesse ki előtte a gonosz sámán viselt dolgait. A meghívott sámán „elmegy”, és semmit el nem hallgat. A bűnös sámán azalatt otthon alszik, hét vagy kilenc napig is alszik. Mindaddig amíg csak ítélkeznek felette. Az olyan sámánt azonban, aki nem a nemzetségi ős, hanem a hegy vagy betegség szelleme révén sámán, nem lehet megidézni.

A számonkérés rendjét-módját hát értem, de hogyan is kapták egyesek a tudományukat? Már a nyelvemen volt, de még mindig latolgattam, vajon nem riasztja-e majd vissza az öreget ez a személyes kérdés. Abban reménykedtem: már annyira belemelegedünk a beszélgetésbe, hogy nem talál benne restelni valót.

Különben a restelkedés, szégyenkezés is igazán viszonylagos valami. Évekkel ezelőtt egy Tisza-parti faluban jártam gyűjtőúton, a szerelmi életet kellett vizsgálnom. Éppen ilyen szorongva kerestem ott is a szót, néhány nap múlva azonban ámulva tapasztalhattam: egyedül én pirulok fülig, bennem vannak gátlások, a falu apraja-nagyja fesztelenül válaszolgat a sok bizalmas kérdésre.

Hátha most is így lesz? Hiszen ezt ők mélyen hitték és hiszik.

Óvatosságból mégsem az apóhoz, hanem kísérőmhöz fordultam.

És ő éppen olyan természetesen kezdett beszélni most is, mint az előbb.

- A sámánságra szánt embert kezdetben a fekete szellemek ismerik fel. Az elhalt sámánok szellemeit nevezik fekete szellemeknek. Őt betegítik meg, ők kényszerítik sámánná a kiválasztottat. A fekete szellemek félnek a nemzetségi sámánóstól, óvakodnak tőle. Ha elébe kerülnének, a sámánös bezárná őket. A fekete szellem igazában nem is szellem, hanem az elhunyt sámán feketesége.

- Mit jelent ez: a sámán *feketesége*?

- Hát a rosszaságát. Ez az elhunyt sámán rosszasága.

- A kiszemelt hát megbetegszik? - kérdeztem, mintha még sohasem hallottam volna erről.

- Igen, megbetegszik - felelte az asszony. - Sokáig beteg is marad. Az olyan ember, akire a sámánbetegség jön rá, és nem kezd sámánkodni, egyre jobban megsínyli. Elveszti az eszt, de még meg is halhat. Ezért tanácsolják neki: „Sámánkodnod kell, akkor majd nem kínlódsz!” Némelyik mondja is: „Én csak azért sámánkodtam, ne legyek beteg.”

Úgy véltem, most már az illetékestől magától is megkérdezhetem, hogyan is lett, az ami. Azért mégis némi szorongással fordultam felé.

Az öreg a kérdésre először megdöbbsent, majd mozdulatlan arccal hallgatásba merült. Felesége is zavart mosollyal nézett rám:

- Hogy ő hogyan vált sámánná? Huszonhárom éves korában megbetegedett, harmincéves korában lett sámán. Így vált sámánná a betegség után, a gyötrelem után. Hét évig volt beteg. Amíg betegeskedett, álmokat látott: sokszor megverték, néha pedig különböző helyekre vezették. Álmában mindenfelé járkált, mindenfelét látott.

Közben, sajnos, a néni a férjére pillantott.

Hogy mit olvashatott ki a szeméből, azt onnan sejtettem, hogy hirtelen másra terelte a szót.

Kísérőm, Szuncsugásev, azonban visszakanyarodott a témához:

- Itt nálunk megbetegedett egy Asocsakov-nemzetségbeli asszony. Én, mint aki ismeri a sámánöshöz vezető utat, elmentem vele akkor az öshöz ételajándékokkal. Az asszony visszaadta neki ott a szellemeket, a betegségeket hozókat. Erre megszűnt a baja. Nem is lett sámán.

A feleség újra szóhoz jutott:

- Kopkojev sámánnal történt még hasonló eset. Amikor a szovjethatalom megerősödött, a sámánsággal sokan fölthagytak. Elment ő is ajándékokkal a sámánöshöz, visszaadta minden szellemét, és hátat fordított a sámánkodásnak.

- De mi lesz azzal, aki nem adja vissza a szellemeket? - fordultam kísérőmhöz.

- Kezdetben, a sámánná válás kezdetén, vezetik. Többnyire két fekete ember vezeti szobákon keresztül, tele vannak azok a sámánkodásra való tárgyakkal. A két fekete emberen kívül senkit sem lát; a sámánös sem látható, csak ez a kettő.

- S ha a kiszemelt vonakodik elfogadni a sámánságot, mi történik? - kérdeztem most Kizlaszov feleségét.

Ha végképpen visszautasítja, erőszakhoz folyamodnak.

Kísérőm vágott közbe:

- Például Pitrahti faluban él Mukulka Borgojákov. Bátyja sámán volt, annak halála után a szellemek őt szemelték ki: „csak sámánkodjék a bátyja helyet”. Ő azonban ellenszegült. Amikor semmire se mentek vele, kilökdösték a jurtából, azt mondták: „Ha így viselkedsz, valamennyi halott sámán szellemét rád szabadítjuk.” Hát ilyen módon kényszerítették, s rátukmálták mind a sámáneszközöket. Mégis lemondott valamennyiről. Igaz, sámánkodik néha, de csak akkor, ha sok, legalább tizenkét vagy tizenöt szellem követeli.

- És hogyan kínozzák az ellenszegülő jelöltet?

A feleség válaszolt:

- Mindaddig betegeskedik, amíg sámánságra nem adja a fejét.

Én azonban szerettem volna többet is hallani erről.

- Hát a szellemek megbetegítik - felelte szűkszavúan Kizlaszov.

Nehezen megy a részletek megismerése. Azt akartam ugyanis megtudni, hogy mi is történik a betegség idején a sámán lelkével.

Mindenféleképpen forgattam a kérdéseket, míg végre Szuncsugásev erről kezdett beszélni.

Lelkét elviszik a sámánöshöz, ott egy forró szurokkal teli katlant mutatnak neki. Abban emberek vannak. Némelyiküket a sámánok is ismerik. A katlanon keresztül egy szál kötél feszül. Azt parancsolják neki: menjen át ezen a hídon. Ha átér rajta, sokáig fog élni. Ha leesik, kámmá lehet éppen, de az ilyen többnyire belepusztul.

A beszélgetők megértették végre, mit firtatok tulajdonképpen. Kizlaszovné szólalt meg:

- Ez a katlan állandóan ott szokott állni. Ebbe a katlanba nemcsak sámánok esnek bele. Azt mondják, hogy a betegek lelke is belepottyanhat. Némely sámánokat nem tudják rávenni, hogy átmenjenek a katlan felett. Ezt onnan tudom, hogy egyesek azt mondták: őket arra kényszerítették, hogy a katlan szélén menjenek. Végigmentek, nem zuhantak le, és sámánokká váltak.

Kizlaszov továbbra is hallgatásba burkolózott. Pedig szerettem volna az ő szavait is hallani, hiszen az lett volna a legfontosabb, hogy végre egy sámán önmagáról mesélje el, mi is „történt” vele sámánválaságának időszaka alatt. Nem akartam még egyszer feszíteni a húrt, így - mintha csak magamnak, egyik felé sem intézve szavam - jegyeztem meg:

- Hallottam olyasmit is, hogy a jelöltet feldarabolják. Hogy van ez pontosan?

A házban olyan csend lett, hogy behallatszott a falu lajkáinak csaholása. Mindhárom szagájom maga elé meredt. Én is még a jegyzetfüzetemet sem lapoztam, hogy még a papír se zörögjön.

Hm. Szólásra bír-e valakit ez a feszült csend?

Csak most vettem észre: a nap már lebukott a Szaján környező csúcsai mögött, s vaksi félhomály lopakodott be. Most ébredtem tudatára: már régóta úgy írok, hogy nem is látom a papírra vetett betűimet. A csend egyre nyomasztóbbá vált.

A jurta közepén rakott tűz csak izzott, nem lángolt, alig vetett árnyékot a hátunk mögé.

Most már dobolt a csend a dobhártyámon.

Szuncsugásev végre nem bírta tovább!

- A jelölt a betegségben elveszti eszméletét. Ezalatt ő odajárul nemzetsége sámánőiséhez. Amikor elébe ér, megkeresik fölös-számú csontját. Egész testét apró darabokra metélik, elkülönítik a szívet és a tüdőt, majd világosságnál megvizsgálják minden egyes darabot. Ő közben látja magát szétdarabolva, látja, amint egész testét, minden belső részét felméri, keresik a fölös-számú csontot.

Leírtam kísérőm szavait, aztán tovább hallgattam.

Éreztem, ha ezt a helyzetet elszalasztom, sohasem sikerül szólásra bírnom a szagáj kámot.

Csend volt, nagy nyugalom, de valahogy érződött: a messziről jött idegen meg az öreg sámán viaskodik most.

A szótlanság megint nyomasztóvá vált. A félhomályban is láttam: Szuncsugásev az öregre néz. És most lassan a kuporgó asszony is az urára emelte szemeit. Ez a kettő már szövetségeseim, velem együtt ostromolja Kizlaszov sámánt. Most nem szabad engednem.

- Magát is?

Halk volt a kurta kérdés, de a feszült csendben oly parancsoló, hogy nem lehetett tovább hallgatni. Válaszolni kellett, és nem füllenthetett a két feszülten figyelő tanú előtt, akik „történetét” nyilván jól ismerték.

A mereven tartott fej végre megmozdult. Bólintott: Igen.

A két másik szinte felsóhajtott.

És a nagy feszültség elmúltá után nem tudtak többé nyugodtan ülni: kísérőm hasábokat dobált a tűzre, az öregasszony pedig a lámpaüveget kezdte tisztogatni.

- Meggyújtja a lámpát? - szólaltam meg én is, hogy gyorsabban helyreálljon a nyugalom. - Kell is a világ, mert egészen besötétedett, én meg szeretném leírni a férje dolgát.

Szemem sarkából az apóra sandítottam, hiszen neki szántam a mondott szavakat.

Egy csésze teát öntött magának. Hm. Ezt a további beszélgetés előkészületének tekintsem?

És valóban, amikor a nagy sürgés-forgás mindenkiben levezette végre a feszültséget, az öreg már biztatás nélkül belekezdett:

- Beteg voltam, álmokat láttam. Álmomban elvittek az őshöz, és egy fekete asztalon darabokra vagdaltak. Fölaprítottak, beledobáltak egy katlanba, főztek. Emberek voltak ott: két fekete meg két szőke. Meg ott volt a feljebbvalójuk is. Ő rendelkezett, hogy mit kell csinálni velem. Ezt mind láttam. Amikor engem darabokra aprítva főztek, a borda körül találtak egy csontot, lyuk volt a közepén. Ez volt a fölös-számú csont. Emiatt lettem én sámán. Mert az emberek csak úgy válnak sámánná, ha találnak bennük ilyen csontot. Amikor keresztülnéz ezen a csonton, s mindent látni, tudni kezd, akkor válik sámánná... Ezután megszabadultam ebből az állapotból, felébredtem. Ez azt jelenti, a lelkem hazatért.

A sámánok most már közölték velem: „Olyan ember vagy, aki sámánná lehet. Sámánná kell válnod, hozzá kell kezdened.”

*

Nincs többé titka a szagájok kámjának. Minthogy ezt a legbensőbb élményét föltárta nékem, semmiféle kérdésem elől nem zárkozhatik el.

Nemcsak én éreztem így, ő is. Mert most felállt, szólt a feleségének, készítsen vacsorát.

Amikor a jurta mellett várakozó kocsin a hordócskát meg a batyut bámultam, nem gondoltam volna, hogy még részesedem belőlük, az öreg sámán vendégeként. Mint ahogy azt se mertem volna gondolni, hogy ez a falutól távol eső gerendajurta lesz majd a szállásom.

Kizlaszov apó ugyanis vacsora közben egyszer csak felém fordult:

- Nem lagnék itt, amíg ebben a faluban marad? Gondolom, napközben úgylis sokat leszünk mi együtt.

Kapva kaptam a meghíváson.

A feltálat ételek közül az egyik, tányéromon párolgó, húsos csontból kiderült: lóborda.

- Ingyenségnek tartjuk; a napon szikkasztjuk, úgy tesszük el télire. Ritka jurtában kerülközik még ilyentájt is belőle - büszkélkedett a gazdasszony.

A cseppet sem rágós szárított-borda mellé frissen főtt juhhús is járult. A különféle italokban meg szinte dúskáltunk: tej, tea, tejes tea, *araga* (tejből párolt pálinka), és természetesen *kumis* sorakozott az orrunk előtt.

El kellett mosolyodnom: a kumiszt kortyolva, a lóbordát rácsálva, akár a kalandozó magyarok szentgalleni lakomájára képzelhettem magam.

*

Evés közben elgondolkodtam a hallottakon.

Ezen az estén a régi magyar hitvilág három mozzanatához is sikerült értékes párhuzamot lejegyeznem.

Odahaza, amikor a réges-régi magyar táltoshit emlékeit gyűjtögetve, a falvakat jártam, a táltosról, garabonciásról meg a tudósokról, szakadatlanul visszatérő refrénként, azt hallhattam, hogy képességük gyakorlását megelőzően lelki és testi betegségek kínozzák őket. És ma este, sok ezer kilométerre Magyarországtól, az öreg sámán jurtájában, ismét megütötte fületem a magyar refrén: a kiszemeltet betegség gyötri, ennek folytán válik sámánná.

A másik a sámán feldarabolásának a képzete.

Világszerte elterjedt a varázslóról és szolgájáról szóló mese. Ismeretes ez a magyar nép körében is, a mi változatunk egyik motívuma azonban élesen elüt minden nép hasonló meséjétől: a hős úgy kapja tudományát, hogy előbb diribdarabba, miszlikbe aprítják. Miután újraéled, képességei már meghaladják valamennyi halandóét.

Ez a motívum az ősi magyar hiedelemvilágra utal: a táltosnak, garabonciásnak, tudósnak át kell esnie a feldaraboltatáson ahhoz, hogy tudományát megkaphassa.

Amit ma az öreg kámtól hallottam, jól megerősíti azt a véleményt, hogy meséinknek ez a különös és gyerekriasztó mozzanata a múltba vesző táltoshit emléke.

Csakúgy, mint a magyar táltos foggal vagy hat ujjal való születésének a hiedelme. Hiszen a fog meg a hatodik ujjban levő csont rendellenes, fölös-számú. Ugyanaz a képzet él tehát minálunk, mint itt a sámánhitű szagájok körében, hiszen ez azzal a csonttal azonos, amelyről az imént beszélt Kizlaszov sámán.

*

Csak arra eszméltem: befejeztük már a vacsorát, megkezdődött a csöndes terefere.

Megint a régi sámánokra terelődött a szó.

Beleeelegyedtem hát én is. Mi történik aztán - faggatóztam -, amikor a sámánt már „feldarabolták”.

Most is derék kísérom, Szuncsugásev, kezdte el a beszédet.

- Mindenekelőtt elkészítetteti az avató szertartás lakomájához szükséges ételeket, italokat. Egy egész birkát vágnak le, megfőzik a jobb szegjét, fejét és lábait meg a tüdejét és szívét. Amint hús is, bor is, minden együtt van, elviszi az ősnak.

- Hogyan viszi el a sámánősnek? Hiszen az nem él!

- Nem valóságban viszi el, csak neki ajánlja.

- De azt nem eheti ám meg senki - egészítette ki a feleség.

- Amikor odaérkezik - folytatta kísérom - a szellemek elbeszéltetik vele, milyen nemzetségből származik. Sorra megnevezi nemzetsége valamennyi sámánját, aki előtte élt. Ezután szellemeket adnak neki. Ekkor kap nevet a dobja is, vagyis ekkor tudja meg, hogy milyen dobja lesz.

Amikor a sámánok a nemzetségi őshöz mennek, saját hegyük és vizük közelében odaérnek a „gazdag nyírfához”. Tovében megpihennek, és megnézik a sámánok *tamgáit*, vagyis a tulajdonjegyeit. Mert a sámánöstől származó sámánoknak jelük szokott lenni ezen az aranyos levelű, ágas-bogas nyírfán. Aki a hegy- vagy a betegség-szellem révén kapta képességét, annak nincs ilyen jele. Ha valamelyik nemzetségből hamarosan sámánná válik valaki, a nemzetség halott sámánjának a tamgája megújul: ismét jól látható lesz a nyírfa törzsén. Ilyenkor azt mondják: ennek a nemzetségből valaki nemsokára sámánkodik.

Alig fejezte be szavait Szuncsugásev, Kizlaszov tért át a „gazdag nyírfára”.

- Amikor a sámán a fősámánhoz, vagyis a nemzetségi őshöz megy, rátalál a *ham sarascsan harazi* hegyre. Annak a csúcsán egy hatoldalú hasábhöz hasonló törzsű fenyő áll. Az élek közé a sámánok tamgákat vésnek. Amint valakinek odakerül tulajdonjegye, a tamgája, akkor válik igazi sámánná. Előfordul, hogy némelyik tamga „leesik”, eltűnik a fáról. A tulajdonosa ilyenkor meghal. A fa lábánál megpihennek, aztán továbbmennek. Elérkeznek egy keresztúthoz, ott ül egy láthatatlan sámán. A keresztutat őrzi. Ettől a helytől indul szét minden út: a szellemeknek szentelt valamennyi állaté, a veszettség és a többi betegség sámánjaié; innen ágaznak el az összes vadon élő állatok csapái is. Ha a betegség szellemétől származó sámán ehhez a keresztúthoz ér, könyörgéssel fordul a láthatatlan sámánhoz, és gabonaszeszt ad neki. Az csak az ajándék után mutatja meg az utat. A kijelölt ösvényen mennek már tovább. Útközben egy igen gyors folyó bürüjéhez érnek, a sámánnak ezen kell átmennie. Ahogy átkelt a folyón, már nincs messze a nemzetségi őstől, de azért vár még reá egy akadály. Azt is le kell küzdenie. Két szikla ez. Hol összezáródnak, hol meg eltávolodnak egymástól. Így mozognak éjjel-nappal. Amint összeütköztek, és kezdenek szétválni, a sámánok átszaladhatnak közöttük. A restebbeknek nem sikerül átfutniuk, ott pusztulnak.

Ilyen esetben a sámán megbetegszik és meghal. Eztán már a nemzetségi ősz fekete sziklával lepott földjein járnak. Itt él az ősz. A sámánok nem láthatják, csupán érzik a jelenlétét.

Hm - tűnődtem - milyen hosszú utat járhatott be a hol összezáródó, hol eltávolodó sziklák képzete. Tudnak ilyesmikről a mi meséink, emlegetik a Grönland nyugati partvidékén élő eszkimók is.

Könnyen rámondanánk, hogy a jéghegyek világából származó eszkimó-képzet az egész, amelyet bizonyos török népek közvetítettek hozzánk annak idején, amikor még némelyikükkel közös törzsszervezetben éltünk, ha nem tudnánk, hogy az aranygyapjat kereső Jázont csak isteni bölcs tanács menti meg, a sokat-túrt Odüsszeusz pedig csak úgy menekül meg az összezsapódó sziklák veszedelméből, hogy helyette a másik veszedelem útját, Szkülláét és Kharübdiszét választja.

Node mi történik az összezáródó sziklák közt szerencsésen átsurranó sámánnal?

- Az odaérkezőnek - Szuncsugásev szerint - megmutatják minden azutáni holmiját. Mindenekelőtt a dobverőt. A dobverők igen különfélék. Akadnak ott kőből valók meg bajnócacserjéből készültek, ezeket nyúlőrrel ragasztották körül. Vannak olyanok is, amelyeket *medvének*, meg amelyeket *szarvnak* emlegetnek. Legrégebbinek a kő-dobverőt tartjuk. A mi időnkben már nem éltek kő-dobverős sámánok.

A sámán meg a felesége szinte egyszerre bólintottak, megerősítvén mindazt, amit kísérom elmondott.

- De miért nevezik a dobverőt medvének vagy szarvnak?

- Mert az egyiket medvebőrrel vonták be, a másikat meg agancsból faragták - vágja rá készségesen az asszony.

- A dobverők után arra a helyre vezetik a sámánt - folytatta Szuncsugásev -, ahol a dobokat őrzik. Jókorá ház ez. De nem is ház! Ha mai nyelven mondjuk, *raktár* illenék rá jobban. Ott csak dobok vannak, mindenféle dob. A nagy bőrdobok mellett többfajta kis bronzdob is. Ezek nem egyformák, a legkisebb belefér a marokba. A legtöbb mégis az állatbőrrel bevont, közönséges dob. Valamennyit megmutatják a sámánnak, s azon vannak, hogy találja meg a saját dobját... A dobok után fölmutatják a fejrevalókat is.

- Vagy megmutatják a fejrevalóját, vagy arra noszogatják, hogy maga találja meg - magyarázta az öreg sámán.

- Ezután a köntösét szedik elő, vagy azt is vele kerestetik meg - fejezte be kísérom.

Kíváncsi lettem volna arra is, így történt-e mindez Kizlaszovval?

Láttam, Szuncsugásevnek ugyancsak ilyesmi motoszkál a fejében, mert az öreghez fordult.

Kérdeznem sem kellett, hiszen ő is érezte: mindannyian rá várunk.

- Amikor betegségem idején aludtam (a sámán felesége odasúgta közben: „Elveszítette az eszét!”), eljött hozzám a bátyám („Már régen halott volt!” - mondja megint halkan az asszony), és azt mondta: már átmentem a hegyek között. Azt is mondta: a hegy miatt („A hegy szelleme miatt!” - súgja Szuncsugásev) vagy beteg, hamar meggyógyulsz már. De én még sokáig nem gyógyultam meg. Álmomban a hegyekben kószáltam. A bátyám velem. Egyre messzebb mentem, a bátyám elmaradt. A hegyek ugyancsak elmaradtak. Más földre értem, ott is voltak emberek. Ezek valamit írtak. Az asztalok mind fekete földből rakottak, s oldalukon dobok. Szemben is asztalok, ezek oldalán ugyancsak dobok, azonban fenekükkel kifelé. Itt maguk az asztalok is lábbal meredtek az égnek. A sámánköntösök szintén visszájukra fordítva. Azt hallottam: ezek a rövid életű sámánok dobjai. Aki innen választ, hamar meghal. Az emberek beszélték... Én a másik oldalról fölemeltem egy fehér dobos meg egy köntöst. Így lettem sámán.

Késő éjszakáig folydogált a szó.

Jóval éjfél után tértünk nyugovóra. Ez volt a kurgános pusztákon az első megelégedett éjszakám. A beltir kámok makacs bezárkózása nem is hozhatott békés álmokat.

*

Reggel rávettem az öreget, énekelje magnetofonba azt az éneket, amellyel életében először sámánkodott.

Még itt, a jurtában megmutattam a magnetofont, a mikrofont meg a szalagokat, aztán elindultunk a kultúrházba, a villany végett.

Félve kapcsoltam a magnót az áramkörbe: ugyan működik-e?

De máris bűg a motor, felvételre kapcsolva, egyenletesen vibrál a varázsszem.

Nem győzöm dicsérni gépemet. Később is több ezer kilométert húztam-vontam, rázattam a szibériai őserdőben, és egyetlenegyszer sem makacsolta meg magát.

Az egyik burját faluban valamilyen építkezés miatt szünetelt a villanyszolgáltatás. Egy kis motor fejlesztett csak áramot. Kétségbeesésemben erre kapcsoltam rá. De ez a feszültség nem volt elég. Akkor a sofőrünk tanácsára autónk áramát is belevezettem. És a gép - működött.

Másutt megint gyenge volt a feszültség, a tárcsa forgása mindig akadozott. Amíg a sámán beszélt, ujjammal forgattam az egyik tárcsát. És a felvétel kitűnően sikerült!

Igaz, hogy éjjel, végignyújtózkodva egy burját jurta sávós pokrócán, álmomban állandóan forgott velem minden, annyira idegeimbe rögződött a tekercs forgása.

(Az is lehet ugyan, hogy az üveg *arhi* ártott meg, amit juh- és lóbordából csapott vacsorám előtt a burjátok belém kényszerítettek!)

Valamelyik megerőltető hegyi utamon pedig a magnetofon belső része félig beszakadt, ferdén lógott a dobozában. Ennek ellenére is kitűnően működött. Napokon át úgy dolgoztam vele, mert csak Irkutszkban tudtam megjavíttatni, amikor véletlenül összetalálkoztam az angarai régészeti expedíció műszerészével. Az, tán félóra alatt, mindent rendbe hozott.

Fürdött már vízben, mert egy folyócskán átkelve, autónkba beömlött a víz. És utazott a sztratoszférában. Rázta temérdek kő, mert a beltirektől jövet gépkocsinkkal - hogy utat rövidítsünk - egy vízmosás meredek medrébe ereszkedtünk alá.

És a magnetofon mégis működik. Dicséri a magyar technikát.

De mégsem ment simán a sámánének felvétele. Nem a magnetofon mondott csődöt, nem is Kizlaszov sámán gondolta meg magát. Az árammal volt baj, a feszültséggel: állandóan hullámozott.

Rögtön eszembe villant, hogy hisz útközben láttam: fűrésztelep is dolgozik, malom is őröl. Nincs más választás: gyerünk az elnökhöz.

Az iroda ajtaján tábla mutatja, melyik a kolhozelnök szobája.

Középkorú, megtermett szibirják ül az asztal mellett.

Kezet fogunk, majd furcsa kérésembe kezdek:

- A Magyar Tudományos Akadémia kiküldöttje vagyok, ezzel és ezzel foglalkozom. Magne-
tofonommal azonban nem tudok dolgozni, mert az áram feszültsége állandóan ingadozik.
Nagyon kérem, amíg a felvétel tart, állítsák le az üzemeket.

Miután mindezt egyszuszra elmondtam, vártam a hatást. Vajon mit szól ez a barátságos ember
az én önzően hangzó kérésemhez? Vajon megérti-e a dolog tudományos jelentőségét? Meg
több igen kényes oldala is van a kérésemnek. Mennyi munka megakad miattam! Ráadásul
sámán-szertartást akarok végeztetni, kárhoztatni való sámánkodást, ami ellen ők évtizedek óta
küzdöttek. Sőt, uramisten, még külföldi is vagyok, aki, a jó ég tudja, mire képes felhasználni
egy ilyen dokumentumot.

A nyugodt, nagydarab ember azonban hosszan és jóhiszeműen a szemembe nézett, és
határozottan azt mondta:

- Semmi akadály. Rendben van. Hanem az jó lenne, ha az áramfejlesztő telep mellett
dolgoznának, hogy amint a munkát befejezik, az üzemek azonnal kapják megint az áramot.

Váltig sajnálom, hogy nem jegyeztem meg a derék kolhozelnök nevét. Nagyon nagy hálával
tartozom neki.

Már bűg is a gép, az öreg megereszti a hangját. Mint távoli vízesés zaja, szűrődik szobánkba
az áramfejlesztő egyhangú zúgása. Összefolyik a sámán énekével. Amíg az ének erőssége el
nem nyomja, túl nem harsogja a gépek neszt.

Igaz, hogy életemben először hallottam élő hangon sámánéneket, először láttam, miként idézi
a sámán a szellemeket, mégis egy kicsit restelkedve vallom be: döbbenetesen lenyűgözött.

Pedig csak egyszerű bemutatás ez.

Hiányzik a sámánt áhítatosan figyelő gyülekezet, amely komolyan tart a megidézett szelle-
mektől. Hiányzik a fény játéka, a lobogó vagy parázsló tűz, amely különböző alakokat vetít a
jurta falára, szinte bizony a gyülekező szellemeket. Nem dob senki a tűzbe ágakat, füveket,
hogy bódító füstjük izgatására látni vélje a révedő szem mindazt, amiről a sámán énekel.
Nincs kezében dobja, amelynek gyorsabb vagy lassúbb, erősebb vagy halkabb dübörgése azt
sugallja, hogy a lovagló sámán vágat vagy poroszkál, közelít vagy egyre távolodik. Hiányzik
a szertartásos öltözék is, amelynek számtalan fémfüggője csilingelésével pattanásig feszíti az
idegeket, több száz szalagjával pedig valószínűtlenné teszi a forgó sámán ember-voltát.
Hiányzik a tánc is, amelynek mozdulatai segítenek megeleveníteni, láttatni mindazt, amit a
sámán láttatni akart. És végezetül: belőlem eleve hiányzik a sámán földöntúli erejébe és a
szellemekbe vetett hit, amely nemzedékeken át hagyományozódott, s a bölcsőtől kezdve
belenevelődött valamikor minden szagájba. És mégis...

Feledhetetlen élmény marad.

Alig kezdett énekébe az öreg sámán, máris teljesen beleélte magát. Dob nem volt a kezében,
jobbajával mégis mintha azt verte volna, lassú, majd gyors, majd szaggatott ütemben. Hol
lassan, hol hadarva, egyszer beszélve, máskor énekelve, néha monológban, néha felelgetve.
Most halkán, majd harsogva, itt vékonyan, ott mélyen, egyszer csak füttyülve, másszor meg
nyerítve csapongott a hang a puszta falak között a sámán szájából.

Most döbbsentem rá: ennek megörökítéséhez hiába ceruza, hiába magnetofon! Hangosfilm kell
ide. És persze az a környezet, ami mind nincs többé.

Mert azért nyilván a sámánnak sem lehet mindegy, mint a színésznek sem, hogy üres szobában, vagy a színpadon, telt, rajongó nézőtér előtt tegyen-e ki magáért.

Milyen lenyűgöző ereje lehetett egy sámánkodásnak ötven vagy száz évvel ezelőtt? Sejtteni lehet csak.

De a szöveg, az eddig teljesen ismeretlen szagáj sámánének, legalább rögződött. Ezt feltétlenül használhatja majd a tudomány. Csak tudjuk-e majd valaha is értelmezni? A szöveg ütemét, a melódiát, az egyes szavak értelmét ugyan felfogjuk. De ami mögöttük van? A belső feszültség, vagy hogy mit rejt egy-egy dallammotívum, és hogy mi rejlik egy-egy kifejezés mélyén, talán örökre hozzáférhetetlen marad.

*

A sikeres felvétel után még napokig az öreg nyomában maradtam. Kifaggattam, töviről hegyre, mindenről, rendszeresen.

Megtudtam lassanként, hogy a sámándobot a nemzetségi sámánös „írja elő” a sámánnak. Vagyis meghatározza, hogy milyen nagy legyen, kávája milyen fából készüljön, milyen állat bőrét kell ráfeszíteni, a bőrre kerülő rajzokat is a sámánös szabja meg. De még azt is, hány s milyen formájú, nagyságú fémfüggő kerülhet a dobra.

Ezzel azonban nincs vége. A sámándob hiába készült el teljesen, még szanálhatatlan: előbb néhány napra kisgyerekeknek kell adni, hadd játsszanak vele, majd el kell végezni a dob „felélesztő” szertartását. Vagyis meg kell találni a dobra húzott bőrt adó állatnak a *lelkét*. Az állatot nyomon kellett követni, amerre csak járt, el kellett jutni egészen a születése helyéig, itt foghatták csak meg a lelkét. Ilyen módon a dob *feléledt*.

Végül a dobót be kellett még mutatni a sámánösnek. Ez az utolsó értesülés szerfelett becses, mert a tudományos irodalomban szó sem esett ilyesféléről.

- Amint a dob elkészült, a sámán feléleszti. A dob, felélesztése előtt, három napig a gyerekek alvás előtti játékszere. Ekkor a dobra még nincs semmi rárajzolva, ráerősítve. Mihelyt a szellemeket rárajzolták, többé nem adják gyerek kezébe. A felélesztés után a sámán elviszi a nemzetségi sámánöshöz. Mielőtt elindul, megint lakomát készített: birkát ölnek, megfőzik a szívét, a tüdejét, a szegy jobb oldalát meg más részeit is. Gabonából két nagyobb meg egy kisebb csöbör savanyú italt erjesztenek. Majd felállítanak egy nyírfát, úgy nevezik: *gazdag nyírfá*. Az erdőből hozzák, gyökerestül csavarják ki. Erre a nyírfára szalagokat, fülbevalókat aggatnak, hogy szép legyen. Ha mindez kész, a sámán sorra szemügyre veszi: elkészült-e minden, helyesen csináltak-e mindent. Megszemléli a nyírfát is: milyenek a ráaggatott fülbevalók, kiktől valók azok. Ha valamelyik tisztátalan asszony fülbevalóit is felakasztották volna, dobverőjével azonnal leveri. Majd bobot ragadva, a sámánöshöz indul. Mondottam, hogy a sámán már előbb három csöbör savanyú italt készít. Ezek közül az egyik kicsi. Ezt a keresztúton ülő, láthatatlan sámánnak viszi. Ha nem vendégelnék meg, senkit sem engedne tovább. Csak úgy nyit utat, ha megkínálják a kis csöbörből. Úgy mutatja meg, melyik úton kell tovább haladni. A két másik csöbröt a sámánösnek viszi. Amikor odaér, köszön, és megmutatja dobját. Az ősz megvizsgálja, megméri, hogy pontosan megtartották-e a kívánt méreteket. Ha kiderül, hogy valamit nem szándéka szerint csináltak, ha valami kisebb vagy nagyobb, több vagy kevesebb, haragra gerjed. Olyankor is elégedetlen, ha a dobót nem adták néhány napra a gyerekek kezébe.

Példát kérdek.

- Például Butrahtiban élt Csebocsakov sámán. Úgy jelent meg a sámánős előtt, hogy dobjával nem játszhattak a gyerekek. A fősámán arra ítélte, hogy egyen meg kilencszáz szem szenet.

Kizlaszov is „végigjárta” ezt az utat.

- Amint a betegségem elmúlt, amint előkészítettem minden felszerelést, és sámánná lettem, a fősámán színe elé kísért kilenc fekete és hét sárga (szalmaszőke) ember meg három gyermek. Sámán nem kísért. Mertem kását, beletöltöttem egy teknőbe, tetejére főtt krumplit, úgy indultam a fősámánhoz, az őshöz. Ahogy odaértem hozzá, megmérte a dobát, mennyi a kerülete, a hossza és a magassága. Megvizsgálta, mennyi a fémfüggő rajta. Mikor mindezzel végzett, embereket adott nekem. (A sámán *embereknek* nevezi szellemeit.) Barátaim ők. Néha meg-meglepnek, néha meg eltűnnek valahová. Állhatatlanok. Nekik köszönhető, hogy jól érzem magam, és hogy amikor megfogom a beteg ütőerét, azonnal megvilágosodik előttem, milyen bajban betegedett meg. Ezután sámánkodom. A sámánkodás után némelyek meggyógyulnak, némelyek meghalnak. Mi tudjuk azt, ha az ember nem gyógyul meg, de erről nem szólnak neki.

*

A végén úgy összeemelegedtem Kizlaszovékkal, alig akartak elereszteni. Hát hisz maradtam volna én szívesen, mert éreztem, hogy ilyen barátságos és - ami nekem a kutatónak, még lényegesebb - ilyen *értelmes* sámánnal, ilyen „hálás alannal” nem sűrűn lesz találkozásom.

Elmaradt a nyírliget szélén megbúvó jurta, a jurta előtt feleségestül az öreg Kizlaszov. Szagájok közt feltűnően magas termete, ritka sas-orra, a civilizáció befogadását jelző pápaszemmel, gondosan hátrasimított, dús, ősz üstöke, megfontolt beszéde, mindig előttem marad. Az emlékeimben. A róla készült fényképek, sajnos tönkrementek.

*

Ismét Butrahti felé tartott autónk, ahol egyszer már kudarcot vallottam. Nem, egyáltalán nem abban reménykedtem, hogy egy hét elteltével a beltir Csibadjákov feladja minden zárkózottságát, és mindent elmesél majd, mint az eleven eszű Kizlaszov. Nem beltir, hanem szagáj kám nyomán loholtam megint, név szerint Borgojákovén.

Szánalmas külsejű, roncsolt idegzetű vénember ez a Borgojákov, szegény. A szája tátva, mint az eszelősöké, a nyelve kilóg, és úgy rángatózik, akár a lihegő kutyáé. Ráadásul vak is.

Nem beszélek arról, miként sikerült minden érvemet, minden türelmemet összeszedve, kéréssel, rimánkodva, ígéretre szólásra bírnom. Minek untassak mást is azzal a sok kínlódással? A lényeg csak annyi: néhány nap múlva vittük gépkocsin egy kolhoz felé, hogy magnóra vehessük a tudományát.

Ki sem nézte volna az ember ebből a szánalmas aggastyánból, mennyire megfiatalodik tánca közben, mennyi tűzzel, kecsességgel, kifejező erővel képes végigjárni.

Este fejeztünk be a felvételt; roppant hideg volt már napnyugta után, amikor visszafelé indultunk a hegyek között. A nyelvélógató, törődött öreget, nehogy megfázzék, beültettem a sofőr mellé, Szuncsugásevhez, én pedig hátra kapaszkodtam a teherautóra. Legalább jól megtanultam, mit jelent ez a szó: *kontinentális klíma*.

Nappal a kabát is lekíváncozik, felgyűrt ingujjal szédelegtünk a napon, harminc-harmincöt fokos hőségben. De amikor a nap lebukik, a fogak bizony hamarosan összekoccannak.

Hidegen tündöklött fentről a telihold, én meg csak vacogtam. Mire a sáman jurtájáig értünk, már kimelegedtem. Hogy utunkat késedelem nélkül járassuk végig, nem éjjeleztünk ott, hanem azonnal továbbindultunk.

Most már én is beülhettem a meleg motorházba. Hamarosan bánni is kezdem: nagyon melegem lett. Már le akarom húzni az ablaküveget, amikor fogam anélkül is megint vacogni kezd. Nem tart soká, megint forróság lep, majd megint hideg. Egyszeriben mindent olyan különösnek találok, Biztosan a holdfény teszi - gondoltam.

A teliholdat még sohasem láttam ilyen óriásnak. Hirtelen magnetofontárcsa lesz belőle, és olyan gyorsan forog, hogy féltetni kezdem a szalagot: a végén még elszakítja. Ni! Meglassul. Már akadozik. Sebj! Ujjammal segítek, forgatom a szélét. Hirtelen mi történhetett? Már nem is tárcsa, megint telihold. Körülöttem meg fenyők rohannak. Most a holdat, mint valami maszkot, egy kéz leveszi az arca elől. Hiszen ez Csibadjákov! Mosolyog és azt mondja:

- Elmúlt ez régen mind. Mit hánytorgassuk?

Újból visszateszi álarcát, a holdat. És ott áll mereven, épp az autó előtt. Bolond Csibadjákov, mindjárt elgázolunk! Ugorj félre! Nem hallja. Lehet, hogy hallja, csak nem érti, szegény, mert biztosan magyarul kiáltottam. Borzasztó, nem jutnak eszembe oroszul a szavak. Miért nem hoztam magammal a szótárt? Már csak öt-hat méter van köztünk. A volánhoz kapok, teljes erővel balra fordítom: talán még kikerülhetjük. De Ilja, a sofőr, olyan erősen markolja, meg sem tudom mozdítani. Ilja néz most rám. Lefeszíti kezem a volánról. A szeme olyan furcsa. Nem káromkodik, nem szid, hogy majdnem az út melletti mélységbe fordítottam az autót, hanem csak leveszi pufajkáját - a jó meleg vattakabátot -, és a vállamra teríti. Sohasem gondoltam, hogy egy tagbaszakadt szibirják ilyen gyengéden törölgesse arcom a zsebkendővel. De miért töröli? Nem gyöngyözhet a homlokom, hiszen vacog a fogam. Na, végre indulunk. Nem is tudtam, hogy a hold sugara elbír egy teherautót. Egy nanaj mesében olvastam, hogy a gonosz mostoha elől a kislány felmenekült az ezüst hídon a holdba. De az egy csöpp lány volt, nyilván nagyon könnyű... Ez meg nagy teherautó... Mindjárt felérünk a holdba. Miért állt meg megint ez az Ilja? Hiszen már egészen jól látom a vízhordó lányt. Mind a két vödört letette a földre, és jön elénk. Az ezüst úton.

- Hozd a vödört is, nagyon szomjas vagyok.

A lány elmosolyodik, az egyik vödört felemeli.

És most ez a gonosz Ilja megállt.

- Gyerünk tovább, a lány már hozza a vizet.

Ilja azonban a fák közé mutat. Most látom, egy gerendajurta lapul az árnyékban.

Az ajtót képtelen vagyok kinyitni, végre Ilja segít. De miért karol belém? Nem baj, csak karoljon, mert itt, úgy látszik, mindenütt kövek heverhetnek, megbotlom bennük.

Egy asszony ugrik ki az ágyból, mosolyogva támogat engem a helyére. Biztos az édesanyám.

- Kezét csókolom. Váratlanul hazajöttem! Ilja hazahozott az ezüst hídon.

Miért nem szól anyám? Meg hogyan is kerültem én haza? Amikor a szagáj sámantól elbúcsúztam, igazán nem hazafelé indultunk!

Most egy csészét nyújt felém.

- *Lekársztvo!*

Nem értem mi ez.

- *Em!* - mondja újból. Vagyis hát orvosság.

Már az ágyban fekszem, amikor a számba tölti.

*

Reggel gerendajurtában találom magam. Egy szagáj asszony hajol fölém.

- Ugye, jobban lett az orvosságtól?

- Milyen orvosság volt?

- *Szpirt*, egy fatálkával.

Vagyis egy vizespohárnyi, kilencvenhat százalékos, tiszta alkohollal gyógyított meg. Radikális gyógymód, radikális eredmény. Hogy az éjjel magas láz gyötört, csak onnan látszik, hogy ajkam cserepes, fel van hasadozva.

Meg onnan, hogy rogyadozó lábon vánszorgok a gépkocsihoz.

*

Egy domboldalon, apró halmok között, embercsoportokat látok.

- Halotti tor a sírok mellett - világosít fel Szuncsugásev.

A sírhalmok végén pravoszláv keresztek meredeznek, de azért mégis különböznek az orosz síroktól: egy részük felett deszkaházacska emelkedik, más részükön nagy, lapos kövek. A házikók egyik oldalán négyszögletes nyílás: amint látom, ételt, italt dugnak be rajta a sírhalomra. Nem feledkeznek meg a halottak táplálásáról. A kőlapokkal borított sírok mellett egy vízszintes, lapos kövön ugyancsak étel és ital. Valamivel előbbre meg tűz. Időnkint néhány falatot dobnak bele, vagy egy kis pálinkát lötytyentenek a lángok közé. A füst magasra csap az ég felé.

Csattog a fényképezőgépem. Különösek a keresztek függőleges oszlopai: ember alakúra faragottak. Mint némely református temetőben, Magyarországon.

A füst már messziről látszik csupán, hamarosan meg sem különböztethetem a gépkocsi porától.

*

Kobjálok közé megyünk. Ma már törökül beszélnek, de száz évvel ezelőtt lejegyzett szavaik azt mutatják: nyelvük akkor még szamojéd volt.

Sajnos, az eddig bejárt vidéken nem tudtak kobjál sámánról.

Kétnapi szorgos puhatolózás, érdeklődés után bele kellett törődnöm a változtathatatlanba: ilyen többé nem is él sehol.

Fordulunk vissza Abakán felé.

*

Késő délután értünk a városba, egyenesen az intézet elé hajtottunk. Röviden beszámoltam az eredményekről, megmutattam néhány énekrészletet. Az intézet környékbeli munkatársai megértették jól a szöveget. Reggel tehát kezdjük a lejegyzést. A könyvtárból még magammal viszek néhány könyvet.

Szállodai szobámban nekiesek az olvasásuknak. A cikkek száma mintegy ötven. Nem kevés. De ez a kép csak messziről kedvező. Mert az Abakán folyó vidékén öt népcsoport él, így az ötven cikk eleve öt részre oszlik. És a leírások is - sajnos - eléggé felszínesek.

Az egyik közlés mégis megragadott. Nem azért, mert ismeretlen jelenségre hívta fel a figyelmet, nem is azért, mert valamilyen ismert dolgot végre alaposan írt le, hanem mert az abakáni törökök és a szojotok érintkezésére utalt, s én éppen a dél-szibériai sámánhit inter-etnikus - „népközi”, egymás közötti - kapcsolatait vizsgálom.

Maga a történet szinte semmitmondó:

A hatvanas években a Fehér-Ijusz folyó mentén élt egy híres sámán. Név szerint Szurrasz, családi nevén Tácssejev. Egyszer azt gondolta, átköltözik a szojotokhoz. Vajon előre látta, vagy a régi sámánok jóslataiból tudta meg, hogy különböző vidékekről nagyszámú nép érkezik majd a földjükre? Ezek a népek kerek sapkát, faháncs bocskort viselnek majd, s velük együtt sokféle betegség is megjelenik. Azt hajtogatták: a betegségek elűzésére nem akad elég sámán; akkor sem lesz erejük valamennyit visszakergetni, ha minden faluban sámánkodnak is.

Akkor eszébe jutott ennek a sámánnak: mielőtt áttelepül, sámánkodás révén először megszemléli a szojotok földjét. Így is lett. Mindent bejárt. Visszatérőben az Abakánon túli pusztaságon egy lesóványodott, alig-alig élő emberi lelket talált. Dobverőjével dobjához szorította, majd szemügyre vette: honnan származik. Végigpillantott az egész Abakán mentén, de sehol sem látta, kié ez a lélek. Akkor tovább vitte, s nagy sokára, már a kizilek földjén, megtalálta végre, akihez tartozott. Ez az ember kerek három éve betegeskedett, élt is, nem is. A sámán kirázta dobjából a lelket, a beteg meggyógyult. Senki nem tudta gyógyulása okát. A sámán azonban odahaza elmesélte ismerőseinek. Így derült ki, minek köszönhető az ember gyógyulása. Ettől kezdve még jobban hitték, hogy igazi sámán.

A történet arra figyelmeztetett: az abakáni törökök sámánhitében szojot, a szojotokéban pedig abakáni török jelenségek, átvételek várhatók, vagyis feltétlenül el kell majd jutnom a szojotok földjére is.

*

Reggel a Tudományos Kutatóintézetben megkezdődött a munka.

Milyen hatalmas változás ment végbe Szibéria-szerte századunk második negyedében! Magyar Szibéria-kutatóink, az úttörő Reguly, majd Pápai Károly és Jankó János, utánuk Pápay József és Munkácsi Bernát, az egyes népek körében dolgozva, csak adatközlőket láthattak munkatársaikban. Ma viszont az adatközlők mellett képzett kollégák is segítenek a kutatómunkában. Kizlaszov sámán, Borgojákov sámán mellett egy sor szagáj, beltir és kácsin tudományos kutató. Az adatgyűjtés után elvégezhető segítségükkel a feldolgozás egyik legnehezebb szakasza: a szöveg értelmezése.

Ez a munka azonban - mégsem ment simán. Mert a sámánének nagy fejtörő ám: nyelve erősen eltér a beszélt nyelvtől, mivel számos régiességet, sok kacifántos kifejezést (például szellem-nevet) tartalmaz. Némely sorokat tízszer, hússzor is meg kellett ismételnünk, el kellett játszalnunk a magnetofonon, amíg végre megvilágosodtak.

A szöveg leírása hosszadalmas, fárasztó munka, mégis reggeltől estig azzal vesződtünk, hogy mielőbb befejezzük végre. A kutatóintézet munkatársai egymást váltogatva ültek a magnetofon mellé. Néha négyen-öten is összedugták a fejüket, hogy egy-egy tekervényesebb szövegrészt egyesült erővel próbáljanak kibogozni.

Az egyik munkatárs egy csinos, fiatal kácsin lány, valamennyi között az ő esze vág legjobban. A fogósabb részeknél mindig őt hívtuk végső segítségnek.

Hm. Mi lehet ennek az oka? - töprengtem magamban.

A telefon oldotta meg a rejtélyt.

Mivel úgy láttuk, a töméntelen szövegnek csak igen sokára érniük a végére, az igazgatót kértem, engedje meg, hogy munkaidő után is dolgozhassak náluk, egy munkatárs segítségével.

A többletmunkát a kácsin szépség vállalta, hiszen ő értette legjobban a szövegeket.

Egyik este csengett a telefon.

- HákHz Tudományos Kutatóintézet - jelentkezett kolléganőm.

Nyilván a nevét kérdezhették, mert a leány azt mondta:

- Tatjana Grigorjevna Tácsejeva.

Bevallom idáig nem tudtam a családi nevét, hiszen a bemutatkozásnál az ritkán érthető, és én szégyelltem újból megkérdezni. Mindig csak Tatjánának szólítottam.

Vezetékneve hallatára átfutott agyamon: de hisz Tácsejeva ezek szerint Tácsejev leszármazottja, azé a Tácsejev sámáné, aki sámánkodása közben „elrepült” a szojotok földjére, s útközben megtalálta a beteg ember eltévedt lelkét.

Alig vártam, hogy letegye a telefont.

- Tatjana, a maga családjában nincsenek sámánok? - kezdtem óvatosan.

Nevetett:

- Az unokája vagyok annak, akiről a napokban olvasott.

- Hát ezt honnan tudja?

- Láttam, hogy azt a könyvet is kivette a könyvtárból, amelyikben az a történet van.

Most már nem csodáltam, hogy jobban értette a többiekénél a sámánénekek szövegét.

*

Miután a város közelében lévő kácsin falvakat is sorra jártam, hogy - ha ilyen rövid idő alatt sámánra nem is - legalább olyan öregekre akadjak, akik az eltűnedező sámánhitre még jól emlékeznek, lassan beállott a szibériai tél. Abba kellett hagynom a gyűjtőmunkát.

Amikor az abakáni repülőtéren a gép ablakánál búcsút integettem, azzal a jóleső tudattal indultam Moszkva felé, hogy első szibériai utam mégsem csak amolyan kirándulás volt, mint leningrádi kollégáim jóvendölgették.

Moszkvából nem Budapest felé vitt a vonat, hanem - Leningrádba. Úgy terveztem: a télen az ottani múzeumokat bújom, nyáron pedig másodszor is nekivágok Szibériának.

ÚJRA SZIBÉRIÁBAN

Hatodik hó hatodika. Ha igaz, hamarosan újra megláthatom Ázsiát.

Utolsó napom ez a szívemhez nőtt Leningrádban. *Leningrád*... Mennyi lemondás és mennyi győzelem tapad e kilenc betűhöz.

Már hónapokkal ezelőtt úgy számítottam, hogy az utolsó napon búcsúzkodni fogok a várostól.

Még egyszer összehasonlítom majd a városalapító Nagy Péter cár két lovassobrát: *Rastrelli* lovagló „cézárját” a Mérnök-kastély előtt, meg *Falconet* hatalmas, sziklatömbön ágaskodó, merész lovasát a Dekabristák terén; újból megcsodálom az Izsák- meg a Kazáni-katedrálist, a buddhista „templomot”, valamint a szamarkandi stílusban épült, mohamedán *dzsámit*, amit itt „mecsetnek” neveznek.

Újból meghallgathatom a hullámok egyhangú locskolását a Péter-Pál-erőd falán, amelynek kazamatáiból csak két út vezetett kifelé, egyik a tébolydába, másik a temetőbe.

Még egyszer végigsétálok majd a *Nyevszkij-proszpekten*, kerülök egyet a földalattin, és utolsó pillantást vetek a Palota téren az Árkád faláról kinyúló közlekedési tábla galambjára, amely figyelmezteti az autóvezetőket: „*Lassan hajts: galamb!*”

De mindez terv maradt csupán. Mert az Embertani és Néprajzi Múzeumban le kellett fényképeznem az utolsó harminc sámánsapkát, a Vallástörténeti Múzeumban fel kellett írnom a fényképtárból kapott képek hátára a leltári számokat, az Állami Néprajzi Múzeumban ellenőriznem kellett a vogul-osztják sámántárgyak leírásáról készült másolatokat, el kellett sietnem a fényképészeti intézetbe, hogy átvegyem azokat a mikrofilmeket, amelyeket két napja készítettek a Tudományos Akadémia megfelelő kéziratairól.

Nemcsak búcsúzkodni, de még ebédelni sem maradt időm. Még így is egy hajszálon múltott, hogy le nem késtem a moszkvai gyorsot.

Amikor szerelvényünk lassan kigördül az állomásról, szemerkélni kezd az eső. Lám, megsiratnak Leningrádban.

Az utóbbi időben izzott már a levegő a leningrádi Néprajzi Intézetben: lázasan készülődtek a munkatársak a szibériai expedíciókra. A teherautó már néhány nappal ezelőtt leindult Dél-Szibéria felé, a tuvai expedíció egy része is vonatra ült. Mások ellenőrzik a hálósákokat, készülnek fel északra, a Jenyiszej alsó folyásához. Állítják össze tervek részleteit, a menet-irányt... Állandóan cseng a telefon: Mennyi a hajóút inntől-idáig? Hánykor van csatlakozás a TU 104-eshez Irkutszkban? Közlekedik-e repülőgép Nyizsnyeugyinszk és a karagaszok földje között? Helyet foglaltatnak a moszkvai gyorson, szállodai szobát jegyeztetnek elő a fővárosban; levelek, táviratok, telefonok, fel északra, hogy zajlik-e már a jég, megindult-e már a hajójárat. Csupa mozgás, csupa élet minden. Vége már a téli nyugalomnak. Néhány nap múlva nagy csend lesz a Szibériai Osztályon.

Gyorsan elszaladt az a kilenc hónap, amit szibériai utam előtt és után Leningrádban töltöttem.

*

Milyen is volt az érkezésem napja?

Szitáló esővel fogadott a város. A pályaudvaron egy kis szorongás: várnak, nem várnak? Hosszú keresés után megtaláltam a szovjet Tudományos Akadémia kiküldöttjét: néhány román, csehszlovák és német vendég körében. Végre valamennyiünket összegyűjtött, mint kotlós a csibéit, s elindultak az autók a *Hotel Európa* felé.

A szállodában ki sem csomagoltam, csak megfürödtem, s irány a leningrádi Akadémiai Néprajzi Intézet. Miként felvilágosítottak, a 10-es trolibusz éppen ott áll meg.

Akárcsak Prágában, az utasok itt is szépen sorba álltak a megállónál. Trolibuszunk végig-suhant a Nyevszkij sugárúton, elhaladt az Ermitázs mellett, átment a Néva-hídon, és már szállhattam is le az Intézet kapujában.

Megnézem a számtáblát: minden rendben van, valóban *Egyetem part 3*. Elsétálok a tornyos épület előtt, átmegegyek a túloldalra is, hogy jobban szemügyre vehessem a Nagy Péter cár alapította *Kunstammer* épületét. Mert itt székel a Néprajzi Intézet, a Néprajzi Múzeummal együtt.

Kicsit megilletődve lépek be a kapun. Azokon a lépcsőkön koppan lábam, amelyeket fiatalon elhunyt kutatóink is róttak Szibériába való indulásuk előtt: Reguly Antal egy évszázada, Jankó János pedig hat évtizede.

*

Mintha mindez tegnap történt volna...

Azóta mennyire a szívemhez nőtt ez az épület. Hisz minden áldott nap falai közt dolgoztam.

És a nagy elhatározás, hogy tovább maradok, amíg a tervezett munkát mind el nem végzem! Milyen rég volt az is.

Már az első hét után nyilvánvaló lett: hivatalos kiküldetésem két hónapja, célul tűzött feladatom megvalósítására, elégtelen. Hiszen azt terveztem: minden sámánokra vonatkozó fénykép és tárgy leírását lemásolom, a fényképekről másolatot készíttetek, a tárgyakat pedig lefényképezem. A viaszhengereken lévő sámánénekeket is mind át akartam játszani magnetofon-szalagra. És persze a sámánhit irodalmát is meg akartam szerezni mikrofilmen; ehhez is idő kell, hisz bibliográfiámban mintegy 1200 cikket gyűjtöttem össze.

Milyen szorongva gondoltam arra, vajon mit szól az Intézet igazgatója, Potáпов, ahhoz a tervhez, hogy Szibériából nem Budapestre utaznék, hanem visszajönnék ismét Leningrádba. És milyen boldog nap volt, amikor közölte velem: az Intézet hivatalosan támogatja tanulmányutam meghosszabbítását.

Mennyit aggasztott a gond: ugyan hogy teremtem elő majd az anyagiakat a további itt-tartózkodáshoz?

Mintha ma lett volna, úgy emlékszem erre a napra is.

Délben az egyetemi menzán kíváncsian néztem az árjegyzéket, hiszen ettől függött, vajon hány napra telik a hivatalos hatvan napapidijából. Az árjegyzék alján bűvös szót olvastam: *Komplex ebéd: 4 rubel*. A vacsora és reggeli együttesen ugyancsak futja négy rubelből. Egy hónapra, váratlan kiadásokkal együtt, elegendő 300 rubel. Mosolyogtam, amikor arra gondoltam: otthon a leningrádi, moszkvai aspiránsok mennyire erősködtek, hogy havi 600-800 rubelre lesz szükségem.

Jókedvűen léptem be egy üzletbe, hogy szovjet cigarettát vegyek. Amikor az elárusító elővette elém, fogalma sem volt, hogy ez a kis doboz szovjet cigaretta - jelkép.

Megszokott cigarettámból hoztam magammal tartalékot, de csak két hónapra. Persze most, hogy tovább maradok, ez nem lesz elég, meg kell szoknom az ittenieket. A tanulmányút meghosszabbítását jelképezte hát a kezembe tartott csomag *papirósza*.

Nem tarthattam fenn tovább a szállodai szobát sem.

Ahogy a lakásra gondolok, kezem önkéntelenül jobb zsebemhez kap: a vasárnap írt levél bizony még itt lapul. Ebben a levélben ugyanis éppen a szállásomról írtam... Előveszem, olvasni kezdem, legalább gyorsabban múlik az idő itt a vonaton.

Leningrád, 1958. június 1.

Kedves...!

Hosszú levelet írok, az utolsót Leningrádból. Vasárnap van, s végtelen nyugalom. Este három-negyed hét. Mindenki elszéledt a maga útjára. A kínai nyilván ma is növényeket keres, a hó alatt is találna (ő növénytanos), a magyar aspiráns ebédelni ment, az egyik örmény már tegnap megkezdte a vasárnapot, mert haza sem jött, a másik örmény befejezte a vasalást, cipőtisztítást, félórás fészülködést (ő a *pedáns* fiú a köbön), így én gubbasztok csak a szobában. Igen, mert öten lakunk itt. A mostani szobában. Ez nem az első - ebben a diákszállóban sem. Tán nem untat, ha sorra veszem itteni pályafutásomat. Igen, elég „nagy” pályát futottam be: mint a hazajáró lélek, bolyongtam szobáról szobára. (A sors, úgy látszik, úgy rendelte: mire megszokom a derékalj hajlatát meg a párna gyűrődését, akkorra mással kell felcserélnem.)

A Köszigettel kezdtem. Ott laktam valahol a Nagy-Nyevka és a Kis-Nyevka alkotta szigeten. A sziget picit, de még ezt is átszeli egy patak. A sziget „mélyén”, a ház mögött, pedig egy tavacska. Ráadásul annak a közepén is egy tenyérnyi sziget. Mindössze akkora, hogy néhány fa nőtt rajta. Vasárnap oda telepedtem át - a szigetre dőlt fatörzsön átegyensúlyozva. Ott figyeltem, hogy nőnek-e a fűszálak. Kínai lakótársam alighanem esztelenségnek minősítette volna, mert vajon ősszel nőnek-e a fűszálak? A ház másik oldalán már a Nagy-Nyevka terpeszkedett. Én mindig fitymálgattam, hiszen csak *Nyevka* - még ha „nagy” is - nem pedig *Nyeva* (Néva). Hisz maga a Néva is elbújhat a mi Dunánk mellett.

De az őszi esőzések, meg a nyugati szél hamarosan megtanított tartani tőle. Egyik este, amikor bőrig ázva bandukoltam hazafelé, arra döbbsentem, hogy nincs ösvény a lábam előtt. Kiáradt ömértósága. Néhányszor megismétlődött ez az incselkedés, mire a novemberi ünnepekre áttelepítettek bennünket Petrozavodszkba. (No, nem Karjala fővárosába, hanem a róla elnevezett utcába).

Két éjszaka az iroda pamlagján háltam, azután bevonultam abba a szobába, ahol ma lakom. Három napig maradhattam itt. Akkor a ma is „távollevő” örmény hazajött, más ágyat kerestek hát nekem.

A Bolondok Házába kerültem. (Csak én neveztem el így.) A csendélet ugyanis így „festett”: A vezetékes rádió teljes hangerővel bömböl. Ez azonban mit sem zavarja a három üzbéget abban, hogy egy felhúzás gramofonon népdalaikat forgassák le estéről estére. Azt hiszem ebben a „viel-harmóniában” már se nem osztott, se nem szorozott Vológya. Igen, Vológya, a maga nem-vezetékes rádiójával. Ő másként nem tudott tanulni, mint az ágyban fekvő, rádióját rövidhullámra állítva, s a gombot - mint a kézreumás reuma ellen a két vadgesztenyét - állandóan forgatva. Tánczenét keresett. És mi több: mindig talált is. Hamar megszoktam. Sőt, három-négy nap múlva már én is hozzájárultam a hangversenyhez, mégpedig sajtóságos

dallammal. Ebben az időszakban egy csukcs diákkal dolgoztam. Esténként hallgattuk a magnetofonszalagot, fejtettük a sámánénekeket. Azonban - mint Te magad is tapasztaltad bizonyára már - minden jónak vége szakad egyszer. Az igazgató nyugalmasabb helyre szánt. Éppen ekkor hazautazott a magyar aspiráns, „két hétre” tehát ide kerültem. Ez megint az a szoba, ahol most lakom, s ahol a Köszigetről betelepülve, a harmadik naptól kedve, néhány éjjelt töltöttem. De négy hét múlva visszajött „ágyam” gazdája, így újabb szoba megismerése volt esedékes. Amint azon a bizonyos estén kiderült, a pótágyat a III. emelet egyik szobájában állították fel. Ez kettőben is hasonlított a Bolondok Házához: 1. Ez is „b”-vel kezdődik, 2. itt „igazi” bolond is lakik. (Ha nem hiszed most, majd elhiszed a következő oldalon.) Ez a Bűzők Háza. - Nem sajtóhiba: dehogyis *bűnők* hajléka. - Amint benyitottam az ajtón, visszahőköltem. A magyar aspiráns is. Aztán amikor a folyosón egy kissé magához tért, csak annyit mondott: „Oltári bűz van itt.” Pedig csak kínai volt. Ti. a bűz. Mai napig sem tudtam kideríteni hogy mi az, amit pállasztanak, de a szaga... Radikális voltam. Azonnal kinyitottam a *fortocskát* (a kis ablakot) - és az nyitva maradt éjjel-nappal, tán még ma sincs becsukva. Pedig akkor huszonöt-harminc fokos hideg járta. Amikor beléptem, furcsa jelenségre lettem figyelmes. Egy fiatalember az ágya mellett térdelt. Egész este ezt tette. Lopva oda-odasandítottam. Éjfélig sem kelt fel. Ott olvasott. Később kiderült, hogy ez az örmény matematikus. (És ugyan melyik matematikus van ki négy kerékre? Ez ugyan nem.) Egyik éjjel egy órakor a fürdőszobába mentem. Ott tanult. Máskor sor állt az emelet végéje előtt. Azonnal fogadtam a lengyel aspiránssal, hogy a matematikus fog kijönni, ha egyáltalában ki tudjuk itt böjtölni. Harminckilenc perc múlva valóban ő bukkant elő. Hóna alatt kockás füzete, arcán elégedett mosoly. Látszott, hogy megfejtett valami körmönfont egyenletet. De miért éppen a végében? És ha neki már csak az felel meg, akkor miért éppen a mi emeletünkön? Egyébként matematikai pontossággal tartotta a fizikai és lelki egyensúlyt. Reggel pl. tíz perc torna, tíz perc bendzsózás. Mert ő a testnek is meg a léleknek is megadta a magáét. De megszerettem ezt a szobát mégis. Engem is szerettek. Az üzbég fiú pl. az egyik reggel mosolyogva makogott valamit: *jözetet*. Gondoltam: félálomban még üzbégül beszél. De miért éppen hozzám? Miért nem a mellette fekvő kínaihoz? Este így ismétlődött: *jöregel*. És ekkor döbbsentem rá, hogy miért nekem mondja, hiszen ez reggel csak tévedés volt! Jó estét köszönt jó reggelt helyett. Valami nagy meleg futott át rajtam: ez az üzbég fiú megtanult az én kedvemért *magyarul* köszönni. - Én sem maradtam hálátlan: elkezdtem oszmánli törökül beszélni vele. Éppen úgy leesett az álla, mint Jao-nak, a kínainak, amikor néhány - még el nem felejtett - írásjelet elolvastam az újságukból.

A Bűzők Házából a Jánok Házába verődtem. Ez sem tévedés: *Jánok Háza*. Bár szerintem - nyelvész szerint - súlyos etimológiai tévedés ténye forog fenn. Igazgatónkat nyelvészetből megbuktatnám. Hogy miért? Kérlek alássan: a Hacsaturján neve alapján azonnal érzed Te is, ugye, hogy a *ján* örmény névvégződés. Ez így igaz is, megfelel a magyar *-fi*-nak (Istvánfy, Lacfy, Márfi). De csak az örményben. A magyarban nem. És ezért buknék meg az igazgatónk. Mert kezdetben vala egy magyar aspiráns: Domján. Az igazgató örménynek érezte, és ezentúl *-ján* végződésű örményeket tett a szobába. Így került a szobába Vartapetján, Bartikján, Ajrutján. Aztán már természetesen a kínaiak közül sem a Lit, Jinget vagy a Jongot telepítette ide, hanem a Jánt. Engem is csak azért volt hajlandó ide engedni, mert elmeséltem, hogy a Duna partján lakunk. Így hát most itt tanyázom. S Szibériáig nem kellett máshová költöznöm.

Sokat írhatnék még a lakókról, de félek, hogy megunod. Pedig érdekes ám a kínaiak törülközővel való mosdása, az üzbégek szappantalan rituális tisztálkodása stb., amit akaratlanul észlelek itt ebben a perzsavásárban...

Jól esett újból végigélni a diákszálló kedves napjait, ahol egy kicsit én is még diáknak éreztem magam.

*

Úgy elálmodoztam a leningrádi emlékeken, hogy csak arra ébredtem: fülkém utasai már mind felkeltek, ki-be járkálnak törülközőikkel. Bizony igyekezni kell a borotválkozással, mert Moszkva épületóriásai kukucskálnak be az ablakon.

Negyedszer érkezem már Moszkvába. De most nincs sok idő a városnézésre, hiszen két nap múlva indulok Krasnojarszk felé.

Dél előtt a Nagykövetségre mentem - csupa rossz hír fogadott. A Budapestről telepés magnetofont hozó futárról még semmit sem tudnak, pedig a vonatjegyem holnaputánra szól. A másik meglepetés: hónapokkal ezelőtt filmeket küldött Budapestről a Néprajzi Múzeum, hogy ezekre fényképezsem a sámántárgyakat. A követség nem továbbította. Milyen jó hasznukat vehettem volna most Szibériában. Azonban... Eddig itt heverték, most pedig föladták a leningrádi címekre. Ha három nappal előbb küldik, ott megkapom, ha három nappal később, itt érem. A harmadik hír a legrosszabb: leningrádi anyagomat - jó félmázsa könyv, tizenkétezer leltárcédula-másolat, tizenkétezer múzeumi sámántárgy-fénykép, harmincezer mikrofilm-felvétel, több száz méternyi magnetofonszalag viaszhengerekről átjátszott sámánénekekkel - a követség csak akkor hajlandó futárpostával hazajuttatni, ha hazulról a Külügy erre utasítást ad.

Végül mégiscsak minden megoldódott, hiszen még egy bázisom volt Moszkvában: a Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete.

Egy orosz kolléga nyolc-tíz nap múlva indul a Jenyiszej alsó folyásához, a ketek közé. Krasnojarszkon keresztül utazik, utánam hozza a késve érkező telepés magnetofont. A postán elintéztetem a filmküldeményt. Leningrádból átirányítják Irkutszkba, ott majd megkapom. A moszkvai intézet beszállította a követségre a magyar múzeumnak szánt anyagot, és nagy meglepetésemre ezen a napon a követség már elfogadta, továbbítás végett.

Még elmegyek egy magyar ismerőshöz, jólesik megmerülni a magyar beszédben. Idestova egy éve nélkülözöm a magyar társaságot. Most döbbsenem rá azokra a fordulatokra, félmondatokra, mozdulatokra, amelyek néha egész mondatokat közölnek, s annyira jellemeznek minket, s amelyekről csak akkor szerzünk tudomást, ha sokáig élünk messzi idegenben.

Búcsúzáskor zsebembe dugtak háromszáz rubelt - „kölcson”. Táskámba gyömöszöltek néhány csomag cigarettát: albán Diamantot, bolgár Feminát, orosz Drugot, magyar Darut.

És negyed tizenkettő után öt perccel elindult a vonat Szibéria felé.

*

Tavaly, amikor először utaztam Szibériába, felhőkön kívül semmit sem láttam. A dolgok úgy alakultak, hogy visszafelé is repülőgépen ültem. Már akkor megfogadtam: ha még egyszer elindulhatok Szibériába, feltétlenül vonattal utazom. Hadd váljanak személyes ismerőssé a földabrosz vékonyabb-vastagabb kék csíkjai, világosabb-sötétebb barna foltjai.

Csak ám így az utat nem órákban, hanem napokban kell számolni: Krasnojarszk öt nap, Irkutszk pedig hat. Hihetetlen gyorsaság ez mégis, hiszen a transzszibéria vasút menetrendjét valamikor hetekkel mérték.

A vasút tervét még valamikor Muravjev szorgalmazta, aki az Amur folyó vidékének meghódításaért az *Amurszkij* jelzöt kapta előnévül. A vasút megépítése azonban olyan gigantikusnak tűnt annak idején, hogy meg sem kísérelték.

A későbbi évtizedekben több vállalkozó is ajánlkozott, több elgondolás született. Hogy csak egyet említsek, egy angol mérnök például lóvasúttal kötötte volna össze a Csendes-óceán partját az Atlantiéval.

1875-ben határozta el II. Sándor cár a terv megvalósítását: a vasútvonalat Nyizsnyij-Novgorodtól, Jekatyerinburgon át, Tyumenyig vezették volna. Az orosz-török háború azonban megszakította a munkálatokat.

A háború befejezése után építették ki a pályát Cseljabinszkig. 1891-ben Vlagyivosztokban is megindították a sínek lerakását - nyugat felé. Ettől az időtől kezdve egyszerre több helyen kezdték meg a tízezer kilométernél hosszabb vasútvonal munkálatait.

A Szibériát átfutó vasútvonalat hajóutak szakították meg: a Bajkál körül nem építettek pályát: nyáron hajóval, télen jégre fektetett síneken bonyolították le az átkelést. A túlsó partról ismét vonatra lehetett ülni, de csak az Amur nagy mellékfolyójáig, a Silkáig közlekedett. Itt ismét hajóra kellett szállni, mert csak így lehetett eljutni Habarovszkig. Innen megint vonat vitt Vlagyivosztokig.

Ezt a vízi úttal tarkázott vasútvonalat egy időben véglegesnek szánták. Télen azonban a hajózás - a folyót fedő jégpáncél miatt - szünetelt. De az utazás nyáron is eltartott három-négy hétig, néha még tovább is.

A szibériai utazás hajdani tempójához képest ez is tisztos eredmény volt.

A hagyomány szerint Erzsébet cárné szeretett volna némileg megismerkedni a messze Keleten élő alattvalóival, ezért meghagyta: küldjenek udvarába hat kamcsatka szüzet. Kamcsatka helytartója kiválasztotta a hat leányzót, s útnak indította. Mire a leányok Irkutszkig elvergődtek, huzamosabb időre meg kellett állapodni velük, hogy megszüljék gyermekeiket. A kísérő katonatiszteket büntetésül leváltották. Ennek ellenére, másodszor is a legutolsó órában érkezett Pétervárra a hat leány.

Lehet, hogy mindez - anekdota. Behring expedíciójáról azonban írásos feljegyzések szólnak. Az orosz szolgálatban álló dán tengerész expedíciójának - amelynek eredményeként az Ázsia és Amerika között felfedezett szorost ma Behring-szorosnak nevezzük - évekig tartott az út Pétervárról Szibéria keleti partjaihoz. Behring az expedíció tagjait és felszerelését három csoportba osztotta, és külön-külön indította útnak Pétervárról, Szibérián át. Az első csoport, a mesteremberekkel és a matrózokkal, három év alatt vergődött el Ohotszkba. Behring, akire a szállítás legnagyobb gondja hárult, hat esztendővel később érkezett oda.

*

Velünk azonban vágat a vonat. Átcsattogunk a *Maty rodnáján*, az orosz népköltészetben *szülőanyának, édesanyának* emlegetett Volgán, elhagyjuk Jaroszlávot is.

Leningrádban roppant kíváncsi voltam Jaroszlávra. Érdeklődésemet az itt készült sajt keltette fel. (Ez volt ugyanis a legolcsóbb; örökös pénzsűkében lévén, ezt részesítettem mindig előnyben, amikor vacsorám nagy bevásárlásait végeztem.) Hatalmas város, gyönyörű pravoszláv templomainak tornyai méltóságosan suhannak el a vonatablak mellett.

Egymás után a Vjatka meg a Káma hömpölyög el alattunk. Nagyot dobban a szívem: az ősi magyar szállásterületek vidéke itt ez körös-körül.

Máris az Urál hegyecskéi között járunk. Vogul és osztják rokonaink Világ-Övét úgy szeljük át, hogy alig vesszük észre: már nem ligetes sztyeppen, hanem az Urálban rohan vonatunk.

Ükeink kedvük-kényük szerint „sétálhattak” egyik oldaláról át a másikra.

Nem ártana talán östörténészeinknek ezt így megtapasztalniuk.

Kungurban különös faragványokat árulnak. Féldrágakőből kimódolt halakat, mókusokat. Sehol másutt nincs - útítársaim szerint - ilyenfajta közet. Kungur magyar szempontból is nevezetes: a falu és a környező faluk török lakossága valamikor finnugor nyelvű volt.

Lassan elmarad mögöttünk a Tobol meg az Isim, s Omszknál áthaladunk az Irtisen is, az osztjások folyóján.

*

Szívesen találkoznék osztjásokkal. Megbeszélhetnék velük egyet-mást.

Az Állami Néprajzi Múzeumban ugyanis az osztják tárgyak között, másolás közben, egy korona alakú sámán fejrevalóhoz értem:

Vas sámánsapka: vízszintes vasabroncs, amelyre két, ívben hajló egymást derékszögben érintő fém pántot erősítettek. A két fém pánt találkozási pontjánál rénagancs-ábrázolás. Az abroncon vörös posztóból készült szalagok függenek, gyöngyökkel és csengőkkel. Rendelésre készítette a sámán fia, Nyikoláj Bezrukih. Turuhánszk környéke.

Ismereteim szerint az osztják sámánok sohasem hordtak fejükön agancsos koronát. Kétkedéssel fogadtam tehát a leltári könyv adatait. Az *osztják* név mögött alighanem a *szelkup* vagy a *ket* nép lappang, mert ezt a két népet régebben ugyancsak az osztják szóval jelölték: amazokat ugyanis *osztják-szamojédeknek*, emezeket pedig *jenyiszeji osztjásoknak* nevezték. Sejtésemet két tény is megerősítette: részint mind a két nép sámánjai viseltek ilyen vas-koronát, részint mind a kettő közelebb lakik Turuhánszkhhoz, mint a tulajdonképpeni osztjások. Az Ob-parti osztjások lakóhelyéről egyáltalán nem mondható, hogy a Jenyiszej jobb oldalán fekvő Turuhánszk „környéke”. Véleményemet nem is rejtettem véka alá, közöltem a gyűjtemény kezelőjével. Szavaimat udvarias mosolygás fogadta. Éreztem: nem hiszi, hogy igazam van. Szerettem volna sejtésemet szilárd bizonyítékokkal alátámasztani.

A leltári könyvet tovább olvasva, megtudtam, hogy a kérdéses tárgy leírása után egész sor „osztják” sámántárgy következik, valamennyi Nyikoláj Bezrukih munkája. A leírások számos kifejezést, műszót tartalmaztak. Ezek alapján feltétlenül tisztázható lesz, melyik nyelvből is valók.

Odahaza egész este forgattam a könyvtárból hazavitt osztják, jenyiszeji osztják és osztják-szamojéd szótárakat. Az előző kettő semmit sem adott, nem találtam a leírásban szereplő szavakhoz még megközelítően hasonlókat sem. Az osztják-szamojéd szótár azonban megadta a kulcsot. A sámán köntösön ábrázolt emberalak *loz* nevére kiderült, hogy az osztják-szamojédban *szellemet* jelent, a madár alak *kare* nevére pedig, hogy *daru*. És sorra mutatkoztak meg az egyezések. A mellkendő nevét a gyűjtő *kute* alakban jegyezte fel. Az osztják-szamojédok valóban így nevezik a sámán mellét fedő, kötényszerű ruhadarabot.

Kétségtelen tehát, hogy a leltárkönyv szóban forgó „osztják” tárgyai az osztják-szamojédektől, más néven *szelkupoktól* valók, akik valóban Turuhánszk „környékén” laknak, a Jenyiszej folyótól balra.

A tárgyak eredetét azonban szerettem volna még pontosabban meghatározni. Kiindultam abból, hogy azokat egy Bezrukih nevű sámán Nyikoláj nevű fia készítette.

Előszedtem hát az Akadémiai Múzeum leírásait tartalmazó füzeimet, hátha valamilyen csoda folytán a szelkupok közt járt gyűjtők megemlégték Bezrukih sámánt. Nem is kellett sokáig böngészni a leírásokat. Több sámántárgy mellett is szerepelt a keresett név. Sőt, fénykép is készült a Bezrukih nevű sámánokról. Nagy sámáncsalád lehetett, mert két tagja, Andrej és Makszim is, sámánkodott. Hamarosan azt is kiderítettem, hogy családjuk a „sas nemzetségébe” tartozott, és a Táz tundrán, a Turuhán folyó és mellékfolyói mentén halásztak, vadásztak, legeltették rénszarvasaikat.

Másnap, amikor mindezt közöltem az Állami Múzeum szibériai gyűjteményének kezelőjével, már nem udvarias mosolygás lett az eredmény, hanem - kijavította a leltárkönyvet.

*

Az tehát tisztázódott: az osztják sámán nem viselt agancsos fejrevalót, de azért szerettem volna egy kicsit tovább kérdezősködni: miféle süveg lehetett sámánkodás idején a fejükön. Jó lett volna, ha az osztják lakóterületek közelében valamelyik megállónál találkoztam volna közülük egygel is.

A sors azonban nem volt kegyes irányomban. Már a nagy kiterjedésű Baraba sztyeppen figyelgettem ablakomból az itt élő törökség (a „baraba tatárok”) apró házait. Hamarosan elérjük s elhagyjuk a Csulim folyót is, a „csulimi tatárok” földjét.

*

Reggel korán felkeltem: a vonat hamarosan befut Novoszibirszkbe, Szibéria jövődő fővárosába. A magyar utazót azonban más miatt is érdekli ez a város: itt szeli át vonatunk az Obot, legközelebbi nyelvrokonaink nagy folyóját.

Tudtam ugyan, hogy az itteni Ob-szakasz olyan képet adhat a vogulok, osztjákok földjén hömpölygő folyóról, mint az akvárium a tenger mélyéről, mégis... Már dübörög is alattunk a híd, befutottunk Novoszibirszkbe. Még mozgott a vonat, amikor leugrottam a lépcsőjéről. Tornacipőben, nadrágban, de pizsamakabátban. „Hiszen csak megnézem a nevezetes folyót, belemártom a kezem egy kicsit, és futok is vissza”- gondoltam vidáman.

Ott álltam a parton, gyöngyszemekként hullott az Ob vize szét a tenyeremből.

Mint aki jól végezte dolgát, kényelmesen ballagtam vissza az állomás felé. Útközben halat áruló asszonyok mellett kellett elhaladnom. Egyszerre a lány orosz beszédétől idegen, a magyar nyelvhez azonban igen hasonló mondatfoszlány üti meg fülem:

- *Hárum hol... ut hol...*

Hiszen itt valaki vogulul vagy osztjákul töpreng, hogy *három halat* vagy *öt halat* vásároljon-e. Milyen kevés finnugor szavunk ismerhető fel azonnal, különösebb nyelvészeti elemzés nélkül, és lám, éppen ilyenekbe botlok.

Hát én rögtön szóba álltam a vogul asszonyokkal.

Egy-két kedves szó után mindjárt a sámán fejviseletéről faggattam őket. Nem sok eredménnyel.

- Nem volt annak a fején semmi különös, csak közönséges sapka. Minek kérdi?
- Múzeumban dolgozom, ott láttam ilyesmit. Jártak már múzeumban? Tudják, hogy mi az?
- Jártunk bizony, itt Novoszibirszkben.

Egészen belemelegedtünk a beszélgetésbe: bálványokról, áldozóhelyekről tudtam meg sok fontosat az én két véletlen-küldte „adatközlőmtől”.

- A múzeum még nagyon sok bálványt szedhetne össze minálunk - mondja a fiatalabb.

Hitetlenkedve néztem rá.

- Látom, nem hiszi, pedig így igaz.
- De hát a bálványokat már régen megsemmisítették.
- Igen, a falvakban, a házakban levőket. Csakhogy az eldugott ligetekben, félreeső szigeteken nem ám! Senki ugyan nem jár oda imádkozni, de a végett sem megy, hogy törje-zúzza őket. Lassan maguktól is elpusztulnak: a hó, az eső, a fagy, a nap mállasztja el azokat.
- Csak *gondolja*, vagy tapasztalatból tudja, hogy még léteznek ilyen „bálványtemetők”?
- Dehogyan *gondolom*: ezzel a két szemmel láttam! Egyszer halászni voltam egy kisebb csónakon. Vihar kerekedett hirtelen. Az első szigetig eveztem, kikötöttem. Még sohasem jártam ott. Amint a vihar elmúlt, egy kicsit beljebb óvakodtam a parttól! A sziget belsejében mit találtam! Bálványokat! De mennyit! Úgy maradt ott minden, ahogy húsz-harminc éve hagyták.

A nagy beszélgetés közben belehasított a levegőbe a szovjet mozdonyok jellemző, rekedt füttye.

Most jutott eszembe: csak néhány percre szálltam le a vonatról, és már alighanem régóta aprítom a szót a vogul fehérszemélyekkel.

Rohantam a pályaudvarra. Közben azzal nyugtattam magam: milyen szerencse, hogy középiskolás koromban mezeifutó voltam.

Beérve az állomásra, szaladtam a második vágányhoz. A vonatnak hűlt helye. Ilyen kínos pillanatot talán még sohasem éltem át.

Csomagjaimmal a vagon Krasznójarszk felé vágat, én meg itt állok egy idegen város pályaudvarán - pizsamakabátban, pénz nélkül, igazolvány nélkül. Még a jegyem is a vonaton maradt.

Őszinte szívből mondtam: a fene egye meg!

Ez a sors iróniája. Mert éppen a *fene*, sőt a *fészkes fene* miatt maradtam hoppon ilyen nagyon.

*

Egy múzeumi tárgy - az egyik leningrádi múzeum raktárában került a kezembe - sok fejtörést okozott, miatta töprengtem a fészkes fenéről.

A fene - *megesz*. S ha ezt teszi, akkor olyasvalami lehet, ami *ehet*. Legalábbis akkor olyannak képzelhették, amikor ez a kifejezés kialakult a magyar nyelvben. Káromkodásainkban megetetünk valamint a „rossebbel”, meg az „ízzel” is. Az egyik betegség, a másik szellem. A

fene talán szintén betegség vagy szellem, ezért eteti meg a dühös ember vele azt, akire haragszik. De mi a fene lehet előtte a *fészkes* jelző?

És itt társul az egészhez az említett szibériai tárgy: néhány vogul és osztják bálvány.

A tárgy nyírkéregből készült, emlékeztet a pásztorok ivócsészéjére, a csanakra. A csanak-forma nyírkéreg „nyelének” felső végére kis bábu erősítettek. Ez a halott képmása, a halott lelkét vagy szellemét ábrázolja. Az öblösödő részbe (az „ivócsanak” vízmerítő részébe) szörme- és rongydarabokat tömködtek: ajándékok ezek a szellem számára, nehogy bajt zúdítson a halandókra.

Nos, amikor ezeket a kosárával felszerelt bálványokat forgattam kezemben, láthattam: ezeket igazán nevezhették volna *fészkes szellemeknek*. Ha ez bebizonyosodna, és ha kiderülne az is, hogy a fene szavunk valamikor szellemfélét jelentett, megnyilatkozna tán a *fészkes fene* titka.

Hát az Ob-parti vogul halasasszonytól azonnal érdeklődni kezdtem erről a bálványkáról. Sebtében lerajzoltam.

- De hisz ez *piting pupig*! - kiáltotta az asszony meglepetten.

Azt tudtam már régen, hogy a *pupig* szellemet, szellemábrázolást, bálványocskát (babát) jelent. Elsősorban a jelzőre, a *piting* szóra voltam kíváncsi.

Összefoglalom, amit erről elmagyaráztak:

A mindennapi beszédben a *piti* bármilyen madárnak a fészket jelentheti. A mesékben, a hiedelmek világában a *piti* azt a helyet jelöli, ahol ez vagy az a *pupig* ül vagy tartózkodik, ahol tehát a szellem vagy a halott ábrázolása van. A halott ember bábujának - az *ittermának* - fészkébe valamilyen prémies állat prémjéből vagy rénszarvas bőréből tesznek egy darabot. Tehetnek oda mást is: egyenesen neki szánt, neki készült ruhát, aztán ékszert, szerszámot, pipereholmit: a halott rokonai, jóismerősei csinálják mindezt, a halott kedvére.

A *pupig* fészkébe a róka, a sarkiróka vagy a coboly értékes prémjéből helyeznek egy darabkát. Az asszonyok drága selyemkendőket ajándékoznak, néha kis csengőket, csörgőket is varrnak a kendők sarkaira. Az ajándékot vagy a *pupig* mellé, vagy a térdére fektetik.

Ezért is nevezik a *pupigot* az énekekben *nyohsz piting*, *új piting pupig*-nak, vagyis nyuszt-fészkes, róka-fészkes szellemképmásnak.

Az Ob-parti vogul asszony eligazított hát a „fészkes fene” *fészkéig*, most már a nyelvészeken a sor, hogy a talányos *fene* értelmét megfejtsek.

Egyébként a vogul „fészkes” jelentésű *piti* szó hangalakjában pontos mása a mi fészkes szavunknak, mert a magyar szó végén levő *k* hang képző, mégpedig kicsinyítő, a magyar *f* és *sz* pedig a vogul *p* és *t* pontos hangtani megfelelője.

Ha a *fene* szóról kiderülne, hogy valami szellemfélét jelent, feltehetnénk: a *fészkes fene* azért fészkes, hogy legyen hová az áldozatot tenni, és ősi soron azokat *ehette* meg, akik nem adtak neki semmit ajándékol.

*

Amint egy kicsit felocsúdtam a váratlan főbekólintás után, a pályaudvar irodájára nyargaltam, a főnököt kerestem. Szégyenkezve vallottam be: lemaradtam a gyorsról. Egyáltalán nem leptem meg vele. (Úgy látszik, nem én vagyok az első ebben a műfajban.)

A kövér bácsi nagy nyugalommal intézkedett: küldjenek táviratot Bolotnaja állomásra, hogy vegyék le a csomagjaimat. Majd kedélyesen felém fordult:

- Két óra múlva fáradjon vissza, fiatalember, akkor megmondhatom, sikerült-e levenni a csomagjait már ezen az állomáson.

- Bocsásson meg, hogy ilyen dologgal terheltem.

- Ó, kérem, majdnem naponta akad ilyen eset.

- Még azt szeretném megkérdezni, hogyan utazhatok tovább? A pénzem ugyanis szintén a vonaton maradt.

- Majd kap egy jegyet, addig az állomásig, ahol a csomagjai várják. Ezért nem kell fizetnie, hiszen megfizette erre az útszakaszra is a viteldíjat. Ott majd mindent felszed, és utazhat tovább.

Hm. Milyen egyszerűnek hangzik. De azért mégiscsak szerettem volna valaki vonatunkon-ülőnek a bőrében lenni. Hiszen minden holmim szerteszéjjel, ott a pénzem, az *Exacta Varex*, a hálózatos magnetofon, minden igazolványom.

Másfél óra múlva már ott ácsorogtam én az iroda mellett.

Végre megtudtam, nem sikerült Bolotnáján levenni a csomagokat. A vonat nem vesztegelt olyan hosszú ideig.

- Ne féljen semmit, majd leveszik Tajgában. Ott tovább áll a gyors.

Újabb néhány órás, idegfeszítő várakozás.

Délutánra járt, amikor pártfogóm közölte: ezen az állomáson sikerült leszállítani minden holmimat.

Néhány perc múlva kezemben tartottam a Tajgáig szóló „ingyen” jegyet is.

Alkonyodni kezdett, amikor a Moszkva-vlagyivosztoki gyors kigördült velem a feledhetetlen emlékü novoszibirszki pályaudvarról.

Hajnal felé kellett Tajgába érnünk. Alvásra nem is gondoltam, nem én. Éjfél után már a folyosó végénél toporogtam, hogy azonnal leugorhassak a vonatról. Hiszen meg kell találnom azt az irodát vagy raktárt, ahol csomagjaimat őrzik, a csomagokat fülkébe kell vinnem, a pénztárnál érvényesíttetnem kell régi jegyemet is, amit majd megkapok. Muszáj kapkodnom, ha nem akarok ismét a novoszibirszki sorsra jutni.

Kár volt úgy félnem a nagy pillanattól. Tajgában ugyanis ment minden, mint a karikacsapás. Már a visszakapott csomagokhoz mellékelte levelet olvastam fekvőhelyemen, amikor a vonat elindult.

Hosszú jegyzék állt a levélben:

1 db fényképezőgép

1 db magnetofon

1 db hátizsák

benne

1 pár bakancs

1 pizsamanadrág

...

De minek soroljam tovább? Mindent megkaptam, az utolsó borotvapengéig. Pedig a borotvát valahol az asztalon hagytam, kimosatlanul, mert arra már nem jutott időm az Ob folyó miatt.

És még azzal eresztettek el Moszkvából: vigyázni kell a szibériai vasúton, mert könnyen lába kél valaminek.

A jegyzék mellé kis cédulát tettek:

Mélyen tisztelt lemaradt utas!

Nagyon kérem, ha lehet, máskor ne maradjon le. Mert holmijának összeszedésével és jegyzékbe vételével sok felesleges munkát okoz.

Marija Ivanovna kalauznő

Hiába, mindenki a maga szemével látja a világot. Engem azonban mélységesen meghatott ez a szigorú pontoskodás.

*

Hogy csomagjaimmal viszonylag ilyen hamar találkoztam (csupán „akkorka” távolságra, mint Hegyeshalomtól Biharkeresztes), kizárólag a tomszkiak makacsságának köszönhető.

Régen történt, a transzszibériai vasút építése idején. Az útvonal tervezésekor a mérnökök Tomszk város lakóitól kerek egymillió rubelt kértek, csak amúgy balkézre, amiért városuk mellett vezetik el a vasutat. A jó tomszkiak megtagadták a rájuk kirótt vámot. Arra hivatkoztak: Tomszk éppen úgy az építendő vasút vonalában fekszik, mint Omszk vagy Krasznojarszk. A mellékjövedelemről elesett mérnökök azonban furfangosan kimutatták: Tomszk csak rendkívüli költségek és igen nagy munka árán közelíthető meg, tehát százötven kilométerrel délebbre javasolják a pálya elkészítését. Délebbre is építették.

Később Tajgából helyi érdekű vasutat vezettek a pórul járt városig. Így Tajga, az egykori szibériai falu, vasúti csomóponttá vált, ahol még a gyorsvonat is megáll.

Ha a tomszkiak nem makacskodnak, Tajga nem lesz csomópont, a gyorsvonat nem áll meg, legalábbis nem áll elég hosszú ideig, és a jó ég tudja, meddig utaztak volna árva poggyászaim.

Most már nyugodtan dőlhettem végig ágyamon. Attól sem kellett tartanom, hogy elalszom Krasznojarszkot. Az Ob-parti intermezzo miatt nem reggel, hanem csak délután öt óra felé érkezem oda.

Félálomban még leszűrhettem a bölcsességet: a váltott lovak intézménye csökkenti, a váltott vonatké viszont növeli a menetidőt.

Hiába futott be csak délután a vonat Krasznojarszkba, éppenhogy végeztem a „reggeli” mosakodással. Mégis, lám, „kimerítő” gyűjtést végeztem én a vogul asszonyok körül!

A pályaudvaron mindent be a csomagörzőbe; gyerünk szállást keresni.

*

Harmadszor is itt járok hát a Vörös Szakadéokban. (Ezt jelenti magyarul *Krasznnojarszk*.)

A kozák ősök jó hadászati érzékkel választották ki a helyet: a Jenyiszej meg a másik oldalról környező magas dombok között jól védhető volt a település.

A régi harcok emlékét már csak egy fehér őrtorony őrzi a domb tetején. Ugyan mi mindenről tudna mesélni?

No, de én a jelenben élek, a jelen gondjai nyomják vállaim. Hol alszom az éjjel? Jó órányi lőtás-futás után bele kellett nyugodnom: a szállodákban egyetlen üres szoba sincs.

Végre a Jenyiszej folyón sikerült szállást kapnom. A vízen ringó kikötő-tutajon, az emeleten, közös szállót rendeztek be az újtukat megszakító hajóutasok kedvéért. Jobb híján felcsaptam én is utazását megszakító vízi utasnak.

Kitűnő levegő, kitűnő kilátás végig a folyón, s az összkomforthoz hozzátartozik a hajókürt meg a hajósziréna. S amikor egy-egy hajó kiköt hozzánk, bölcsőben érezheti magát az ember.

A szállás után a másik nagy gond: a múzeum. Ez az egyiptomi stílusban épült, vörös épület régi ismerősöm. Tavaly, Irkutszkból Abakánba utazva, már jártam - körülötte. Igen, csak kívülről láthattam, mert éppen kedd volt. S azt még egy sárgacsőrű Szibéria-járó is tudja, hogy ezen a napon a szibériai múzeumok bezárják kapujukat.

Abakánból Moszkvába menet pedig csak *felette* jártam, a repülőgépről láthattam csupán. (Hízott a májam a büszkeségtől: már annyira jártas vagyok néhány szibériai városban, hogy felismerem a középületeit.)

A krasznnojarszki múzeumnak szigorú híre van, pontosabban az igazgatónőjének. Nem szereti, ha idegenek kotnyeleskednek a raktárban, mert esetleg megbontják a féltve őrzött rendet, összekeverik a tárgyakat, akkor pedig azok nem találhatók meg talán sohasem.

Moszkvában hallottam, hogy nemrégiben járt Krasznnojarszkban egy régésznő, hogy tanulmányozza a múzeumban őrzött leleteket, s az igazgatóasszony bizony nem engedte kedvére turkálni a raktárakban. A raktárkezelő adott kezébe minden kívánt darabot. Sajnos, ez a módszer nagyon lassítja a munkát. Nekem pedig rendkívül kevés az időm.

Ilyen gondok közepette közeledek a múzeumhoz. Vasárnap este lévén, a kapu bezárva, sötét ablakok. Ahogy jobban szemügyre veszem az épületet, megdöbbenve látom, hogy egyik ablakán füst tör elő.

Ég a múzeum! És nyilván nincs benne senki! - fut át agyamon.

Az oltás megszervezése pillanat műve. Háromnegyed óra múlva vége a tűznek. Hogy tűz volt, négy kiállítási terem mutatja csupán. A természetrajzi meg a régészeti kiállítás égett el. A néprajzi tárgyakban viszonylag kevés kár esett.

*

A történetek után, hétfőn reggel, minden kikötés nélkül megkaptam az engedélyt a raktárban való dolgozásra. Mindenekelőtt a leltárkönyvek tárgyleírásait kezdtem lemásolni. Nem valami érdekesítő munka, mégis nagy elszántsággal feküdtem neki.

Hogyne, hiszen hamarosan teljes lesz a *Sámánhit Archivuma*.

Ennek gondolata már néhány éve felmerült bennem.

A szibériai népek magyar kutatói nagy érdeklődést tanúsítottak terepmunkáik, tanulmányútjaik közepette a sámánhit iránt, igyekeztek minél több idevágó tárgyat, szöveget gyűjteni, a sámánhitről szóló, korukbeli irodalmat megszerezni. Így gyarapodott idők folyamán a finnugor, a szamojéd, mongol, mandzsu-tunguz népek sámánhitének tárgyi, archivális és könyvtári anyaga Budapesten. Az így - bár nem rendszeresen, de fokozatosan - összeállt gyűjtemény érlelte meg azt a gondolatot, hogy a Néprajzi Múzeumban központi archívumot szervezzek, amely tartalmazza az eurázsiai sámánhitről szóló teljes anyagot, amelyet a különböző országok múzeumai, tudományos intézetei napjainkig összegyűjtöttek, illetve publikáltak.

A leningrádi múzeumok anyagát másolatban már mind megszereztem - amint táviratból értesültem, meg is érkeztek már Budapestre -, de a szibériai gyűjteményeket ugyancsak számba kell venni.

Még odahaza, Magyarországon, elkezdtem ezt a munkát: kiterítettem Szibéria térképét, és minden nagyobb szibériai város nevét kiírtam. E városokba - Tájéktató Múzeum címre - levelet írtam: azt kértem, küldjék el számomra a múzeum gyűjteményeinek katalógusát, ha ilyennel nem rendelkeznének, akkor sámántárgyaik leírásait. A legtöbb helységben valóban volt is múzeum, s kaptam is választ. Egy-két múzeum anyaga azonban még hiányzott. A krasznójarszkié is. Ezért igyekeztem ezt a hiányosságot most minél gyorsabban pótolni.

Néhány nap múlva már a tárgyakat fényképeztem a múzeum lapos tetején. Itt aztán kijutott a szibériai hőségből: a naptól izzó, lapos tetőn negyvenöt fok is lehetett.

Munkaidő után jólesett megmerülni a hűvös Jenyiszejben.

A burjátok „vitéze”, Angara szerelme, meghitt közelségembe került. Rajta laktam, benne mosdottam, s itt végeztem el esténként - a „nagymosást”. Egyik alkalommal olyan sikerrel, hogy fél harisnyámat magukkal is vitték a tolvaj hullámok. Majd fenn északon a *ketek* hasznát veszik, hacsak el nem kerül addig, vagy horogra, hálóba nem akad.

Néhány nap alatt végeztem a fényképezéssel, befutott a ketek közé készülő kolléga is, a hazulról küldött telepes magnetofonnal, indulhattam hát következő állomásom, Irkutszk felé.

*

Huszonnégy órás utazás, s máris az Angara hídján csattog szerelvényünk.

A múzeumban régi ismerősként üdvözljük egymást az igazgatóval.

Amint kiderült, Saraksinova, aki tavaly burjátföldi utamon kísért, nincs most a városban, ismét a falvakat bújja.

Az igazgató, miként a múlt év őszén megígérte, a múzeum egyik bástyájában szállásolt el. Ott másoltam a leltárkönyveket, mert tavaly nem tudtam ezt a munkát befejezni.

A csendes bástyaszobában ismerkedtem meg az „első” burját sámán történetével is.

*

Az első burját sámánnak olyan ereje volt, földöntúli ereje, hogy az Isten előtt sem hunyászkodott meg, és vetélkedett a lámákkal. Volt egy kézzel írott könyve, az Istentől kapta.

Ebben az időben élt a földön egy igen gazdag, gyermektelen ember. Arra kérte az első sámánt, segítsen rajta bánatában, kérjen őneki az Istentől fiút. A sámán elment a gazdag ember házába, bűvölni-bájolni kezdett, de nem ám, hogy az Istennek vagy a szellemeknek gyermekért könyörögjön, hanem ő maga teremtsen fiút. A csontokat kőből, a húst anyagból, a vért pedig folyóvízből mesterkedve, ezután a lélek elkészítéséhez látott. Hetven különböző virágot szedett, ezekből rakta össze a fiúcska lelkét. Telt-múlt az idő, a gyermektelen embernek fia született.

Egyszer az égi Isten megparancsolta három szárnyas hírmondójának, szálljanak alá a földre, tekintsenek szét, rendben van-e minden, nincs-e holmi visszásság vagy szomorúság. A három szárnyas hírhordó berepülte az egész földet. Mindent rendben találtak, azt az egyet kivéve, hogy egy gyermektelen gazdag ember házában szokatlanul szép fiú született, s nem tudni, ki teremthette. A szárnyas hírhordók visszatértek az Istenhez, mindent sorra elbeszéltek.

Így tudta meg az Isten, hogy az első sámán, az istenekkel mit sem törődve, egy fiúcskát alkotott, noha joggátalanul, mivel csak Isten teremthet embert. Ezért az Isten megint elküldte három szárnyas hírhordóját, tüstént vigyék el neki a fiúcska lelkét.

A három szárnyas hírhordó alászállott a földre, és három láma képében elmentek a gyermektelen, gazdag emberhez. A lámák engedelmet kértek, hogy nála éjszakázhassanak. A gazdag ember nem engedte be:

- Nem lehet! Kisgyerekeink van, idegeneket nem engedünk hozzá!

A sámán azt tanácsolta a gazdának:

- Engedd őket meghálni. Mi rosszat tehetnének ezek?

A lámák reggel felkerekedtek, és titokban magukkal ragadták a fiúcska lelkét.

Az Isten a lelkét legott léggyé változtatta. Beleengedte egy palackba, a palack száját pedig jobb keze nagyujjával bezárta. A gazdag ember fia - mivelhogy lelkét a három szárnyas hírhordó elvitte az égbe - erősen megbetegedett. Apja azonnal küldött a sámánért. Jött is a sámán tüstént, nagy bűbájoláshoz kezdett, de bizony nem találta meg a lelket a gyermek testében.

Akkor a sámán megint csak bűvölt-bájolt, immár sokkal erősebben. Járt az alsó világban, ott tartják a gonosz szellemek az általuk halálra ítélt emberek elfogott lelkét bezárva. Itt sem találta meg a fiúcska lelkét. A sámán mindenütt kereste: föld alatt, víz alatt, barlangokban, erdőkben, de sehol sem tudott nyomára lelni. Fölpattant hát a dobjára, fölnyargalt vele az égbe, ott keresgélte tovább. Végre meglelte a lelket az Isten egében, palackba zárva, a palack száját jobb keze nagyujjával még be is dugta az Isten. A sámán térden állva kérlelte az Istent, adja oda neki a fiúcska lelkét. Hanem az isten nem adta. A sámán térült-fordult: darázsá változott, és visszatérve megcsípte az Isten homlokát. Ijedtében az isten jobb kezével homlokára ütött, ezalatt azonban a sámán kikapta a palackból a fiúcska lelkét, és sietett vele lefelé, a földre.

Mire az Isten felocsúdott, a sámán földet ért. Lenn a földön aztán visszadugta a lelket a fiúcska testébe, aztán így kérkedett:

- Nincs a világon még egy hozzám fogható, aki embert tudna teremteni, és aki el tudná ragadni a lelket, ha kell, az Istentől is.

Az Isten meghallotta ezt, s megharagudott az első sámánra. Magához parancsolta menten. A sámán felnyargalt az égbe. Az Isten fogta a sámán könyvét, elszakította, és szertesét szórta. Ezután azt mondta:

- Hogy merészelsz te, földi halandó, az istenek helyett embert teremteni? Ezt csak istenek tehetik meg! Hogy merészelsz nekem fájdalmat okozni, hogy mered a beteg lelkét elragadni, ha azt én fogtam el?

E szavak után kettéhasította dobját, hogy ezentúl kisebb legyen a sámán ereje. Az ég kilenc fia azonban kérlelni kezdte:

- A sámánra szükségünk van. Mindennap a földre küldünk kilenc nyilat: ezeket csak ő tudja följuttatni az égbe.

Az Isten visszaengedte hát a sámánt a földre, hogy kipróbálja erejét. Az ég kilenc fia ismét küldött a földre kilenc izzó nyilat, ugyanakkor három lámának is küldöttek kilencet. Így akarták megtudni, ki juttatja fel azokat gyorsabban az égre. A lapjaira hullott sámánkönyvet megette a bárány. A sámán azonban leölte a bárányt, kivette lapockáját, és azon át mindent meglátott. (Ezért jósolnak a sámánok mind a mai napig lapockacsontból.) A sámán gyorsabban vetette vissza az égre a kilenc izzó nyilat, mint a lámák, mert azok csak félig olvasták el a könyvet. Ekkor az Isten arra ítélte a sámánt, hogy egy fekete kövön szökjön-rúgjon mindaddig, amíg vagy a kő, vagy saját maga szét nem mállik. Ha az első sámán mállik el előbb, hát belepusztul, a sámánok pedig elhitványodnak. Ha azonban a kő romlik előbb, az első sámán hajdani erejében jelenik meg ismét a földön. A sámán hát nyűhetetlen vascsizmákat öltött, és máig is a kövön szökik-rúg. A kő pedig egyre mállik, a fele már el is mállott.

Egy másik változat többet tud az első sámán büntetéséről:

Egy bika-nagy fekete kő északkeleti oldalára állította fel őt az Isten, hogy ezen ugrabugráljon, amíg teljesen szét nem porlik. Az első sámán a mai napig is ugyanazon a helyen, ugyanazon a kövön járja, ahová az Ég Atyja parancsolta. Ezóta azonban a sámánok nem is foghatóak az elsőhöz: gyengék az ismereteik, kisebb az erejük, nem tehetek szert olyan tökéletességre, mint az. Az Ég Atyja ennyire megcsappantotta erejüket, tudományukat.

Valamikor bármelyik sámán olyan messzire hatolt, olyan sebesen, akár a puszkagolyó. Egyik helyről a másikra termett. Kezüikkel elértek, szemükkel láttak mindent, még a tisztátalan lelkeket, még a túlsó világ lakóit is. Fülükkel mindent hallottak, még a szellemek beszélgetését is, sőt gyakran maguk is beszélgettek a lelkekkel és a szellemekkel, megjósolták a jövőndőt, akár évtizedekre.

A sámánok ereje azonban mindegyre csökkent, ahogy az első sámáné. Mert a teste egyre mállott-mállott az örökös ugrabugrálásban. Mihelyt az első sámán teste végképp elenyészik, nem lesznek többé sámánok. Ez előtt megsokasodnak ugyan, a tudományuk azonban nem ér már semmit.

Mióta az első sámán lábai elkoptak, a sámánok nem tudtak többé olyan messzire, olyan sebesen járni, mint a puszkagolyó, mert oda a lelkük lába.

Mióta az első sámán zsigerei nélkül maradt, minden sámán mindig éhes és mohó. Ez az oka a sámánok telhetetlenségének.

Mióta szív nélkül maradt, a sámánok szívtelenek és könyörtelenek az emberek, a betegek iránt, elhanyagolják kötelességeiket.

Mióta keze sincs, a sámánok keze megcsökött, nem tudtak többé úgy fogni, mint azelőtt. Hinthették a pálinkát, áldozhattak a szellemeknek, az áldozat nem jutott el a megtisztelt szellemig, a pálinka sem hatolt el odáig, elakadt valahol az úton. Emiatt a betegek meghaltak, a könyörtelen szellemek fogva tartották a lelkiüket.

Mióta ajka és nyelve nincs, a sámán mind mogorva és üres beszédű, imádságait elfeledték és összezagyválták.

Mióta orrtalan, a sámánok nem szimatolhatják meg, mint valaha a bűzlő, gonosz lelkeket.

Mióta fületlen, egy sámán se fülelheti ki többé a rossz lelkek és a szellemek szavait.

Mióta szeme veszett, megvakult minden sámán lelki szeme, semmit sem láttak úgy, mint valaha. Mert ám a régi sámánok látták a gonosz lelkeket, a túlsó világ lakóit, meg a szellemeket, beszéltek velük, megtudakolták, meg is tudták tőlük a jövőt, megtudtak sok titkot, és távol tartották az emberektől a betegségeket, az ilyen-amolyan szerencsétlenségeket.

Mióta agyveleje nincs, minden sámánnak oda az emlékezete, elfeledtek vagy elferdítettek minden imádságot, elfelejtették vagy elvették a szellemek nevét, nem tudják, hogyan mutassanak be áldozatot, hogyan hintsenek pálinkát, sőt azt is felejteni kezdték, miként kell jósolni az áldozati állat lapockájából, nem voltak már képesek megtudni, a szellemek mit követelnek a betegtől: pálinkát-e vagy áldozati állatot. Ennélfogva a betegek gyakran meghaltak.

Azt mondják, az első sámán fejének már csak a legteteje maradt. Mire az első sámán végképp elenyészik, a burjátok között nem akad többé sámán. Addig is egyre inkább feledi valamennyi a könyörgéseket, az áldozati szertartásokat, a pálinka széthintésének módját. Minden sámán rosszabb, mint az elődei, mert a hajdaniak a meghaltakat feltámasztották, a szegényeket gazdagokká tették, szinte az eget meg földet kormányozták.

*

A sámán képességeinek, ismereteinek fokozatos hanyatlásáról szóló történetek még inkább buzdítottak Hangalov kézirateinak felkutatására.

Miféle kézirat lehet az, amelynek látása végett oly kevés időből nem sajnáltam sok száz kilométernyi autótutat, amely miatt ebben az évben - 58-ban - is ellátogattam Irkutszkba, s amely három városba is szétszóródott: Leningrádba, ide meg Ulán-Udéba.

Ez a kézirat egy burját tanító gyűjtése. Hangalov tanító egész életét a népe között élte le, és iskoláinak elvégzésétől haláláig, a századforduló körüli évtizedekben, rendszeresen gyűjtötte a burját sámánhit emlékeit. Sorra járta a sámánok szétszórt sírjait, hogy megmentse az enyészettől a fákra aggatott fejrevalókat, botokat; ötven évvel a burját ábécé megalkotása előtt írást teremtett, hogy lejegyezze a sámánok pusztuló énekeit. A leningrádi és az irkutszki múzeum burját sámántárgyainak csaknem fele az ő gyűjtőmunkájának az eredménye.

Mindebből kitűnik, hogy Hangalov kitűnően ismerte népe hitvilágát, kézirate tehát a burját sámánizmus hiteles leírása. És ez a kézirat nemcsak minősége, de terjedelme folytán is számottevő. Az egyik leningrádi múzeum például 1664 lapból álló köteget őriz.

Hangalov érdeklődése már gyermekkorában feléledt a hagyományok iránt, öregapja meséi révén. Az öreg Hangalov ugyanis nagy mesélő hírében állt. Ha hinni lehet a hagyományoknak, négy álló napig is mesélt egyfolytában. Az ulán-udei Burjátmongol Tudományos Kutatóintézet egyik aktájából az is kibetűzhető, hogy ő maga is jegyeztetett. A gyűjtőfüzeteknek azonban se híre, se hamva.

A nagyapa elkallódott füžeteit az unoka sokszorosán pótolta. Ha a múzeumok nem tudták segíteni, saját pénzét sem sajnálta utazásaira.

A szétszóródott kézirat irkutszki részét is sikerült megtalálnom, jó hatszáz oldal. Egy éjszaka alatt lefényképeztem.

*

A múzeumi munkában telő napok valamelyik reggelén postai értesítést nyújtottak át: csomagot kaptam. A Moszkvából Leningrádba irányított filmek érkeztek meg. Lesz már mire fényképeznem.

Jó kezdet után jó folytatás: délelőtt egy nyurga orosz fiatalember keresett fel a múzeumban.

- Az aligdzseri tanító vagyok - mutatkozott be.

- Akkor talán önnek írhattam Leningrádból, hogy maradt-e még a karagaszok között régi sámán.

- Megkaptam a levelét. Azért jöttem, hogy magammal csaljam. Hat nap múlva indulok haza, karagasz földre. Tartson velem!

- Úgy látja, érdemes még odautaznom?

- Úgy, úgy! Talál ott sámánt kettőt is. Még a tavaszon egy harmadikkal is megismerkedhetett volna. Most márciusban halt meg.

Megállapodtunk: amikor hazaindul, telefonál, én pedig eldöntöm addig, merre vegyem utamat. Lehetséges, hogy vele tartok.

Alig búcsúzott el a karagaszföldi tanító, újabb vendég kopogtatott, egy középkorú burját.

Ő is tanító. Nem sokat magyarázkodott, hanem mintha régi ismerős volna, azonnal kitálalta, miért jött.

- A múzeumnak szoktam tárgyakat gyűjteni az uluszokban, a falvakban. Hallottam, szintén a burjátok közé készül; én két-három nap múlva szedelőzködöm. Gondoltam, szólok magának, hogy jöjjön velem.

- De én sámánokat keresek.

- Tudom, elmondták már ezt itt nekem a múzeumban. Kacsugában lakik egy öreg, az sámán volt. Jó ismerősöm. Hozzá is elmegyek.

Mindenképpen kapóra jött nekem ez a tanító. Megbeszéltem vele, hogy esténként bejár hozzám, együtt fordítjuk Hangelov kéziratából a burját sámánénekeket, mert a gyűjtő nem adott hozzájuk fordítást. A leningrádi kézirat mikrofilmjéről még Leningrádban nagytapasztalatokat készítettem, a szöveget tehát könnyen olvashattuk a pozitívokról.

*

Amikor a burját mögött becsuktam az ajtót, tudtam, ma megint átvirrasztott, agyoncigarettázott éjszaka vár rám: el kell döntenem, hová utazzam végül?

Karagaszok, burjátok, jakutok? Igen, a jakutok is számításba jönnek: a Szovjet Tudományos Akadémia jakutszki fiiláléja ugyanis meghívott magukhoz: tartsak előadást a sámánhitről. Ezután módomban állna a jakutszki múzeumok, levéltár, valamint a tudományos kutatóintézet anyagával is megismerkedni, és kiutazhatnék a terepre is gyűjteni.

Melyiket a három közül? Mert az idő kevés, az utolsó szibériai hónap elmegy majd a szojotokra meg az altaji törökökre, tehát csak az elkövetkező hónap jöhet számításba.

Ha azt nézem, melyik a legismeretlenebb népcsoport, feltétlenül a karagaszok közé kell utaznom. A jakutok miatt pedig egyáltalán nem kell, hogy fájjon a fejem.

Viszont a burját gyűjtést már tavaly megkezdtem, azt kéne folytatnom. Melyik a jobb megoldás: az egyiket befejezni, vagy kettőt is megkezdeni?

De be tudom-e fejezni a burját gyűjtést, ha közjük megyek? Sajnos - nem! Két-három ízben is kellene még köztük dolgoznom. Tehát ez így is, úgy is félbemarad.

És ha most nem utazom a karagaszok közé, hanem majd egy következő (de lesz-e olyan?) szibériai út alkalmával keresem fel őket. Vajon nem lesz-e késő? Hiszen, ha tavaly náluk dolgozom, nem a burjátok közt, akkor még beszélhettem volna a márciusban elhunyt, öreg sámánnal! Vajon él-e még a „következő” alkalomkor az a két sámán, akiről az aligdzseri tanító beszélt? A burjátok sámánhitét viszonylag ismerjük, a karagaszoké azonban teljes fehér folt.

Egy szó, mint száz: a karagasz sámánhit megismerése a legfontosabb.

De nézzük a megvalósítás lehetőségét.

A jakutszki út? Meghívóim hajójegyet tudnak biztosítani csupán, viszont így csak az utazás jó egy hónap. Ha komolyan akarok a jakutok között dolgozni, nem jut már időm a szojotokra meg az altaji törökökre.

Persze repülőgépen is mehetnék... Kipótolnám saját pénzemből a hajó- és a repülőgép-jegy ára közötti különbséget. Akkor futná az időmből a szojotokra, altajiakra, de mégsem mehetnék oda, mert nem maradna - pénzem. A jakutszki út tehát - kivihetetlen.

A burját utazás? A múzeum szerezne autót, tehát az útiköltség szinte semmi. Ez megoldható.

A karagaszok földje - keményebb próba! Vonattal mennék Nyizsnyeugyinszkba, onnan repülőgéppel Aligdzserbe. Pénzemből futja, hanem az időjárás! Leningrádból egy nyelvész járt köztük, szerinte ritka a repülésre alkalmas idő a Keleti-Szajának felett. Hetekig várhatok a repülőtérén, míg a gép felszállhat. És ha bejutottam? Még vissza is kell repülnöm a hegyek közül.

Tehát az odautazás mérlege: egyszerű a burját út, kockázatos a karagasz, megvalósíthatatlan a jakut.

Ha egyeztetem a tudományos szempontból kialakított sorrenddel: legkevésbé fontos a jakut, fontos a burját, legfontosabb a karagasz. A jakut tehát mindkét szempontból kiesik. Latolga-tandó a karagasz és a burját. A burját fontos, könnyen megvalósítható, a karagasz fontosabb, de kockázatos.

A kockázatoságot még lehet vállalni, tehát a karagaszok földjére indulok!

Két nap múlva végeztem az irkutszki múzeum anyagának a megszerzésével, a másolással, a fényképezéssel.

Milyen örömmel számoltam be haza írt leveleimben annak idején a leningrádi „győzelmekről”.

Január 18: elkészült az 1664 oldalas, Hangálov-féle, burját sámánhitről szóló kézitről készített mikrofilm utolsó nagyítása is.

Január 22: az Embertani és Néprajzi Múzeumban lemásoltam az utolsó sámántárgy leírását is (kb. 4000 sámántárgyat őriznek itt).

Január 28: az Állami Néprajzi Múzeum sámánhittel kapcsolatos tárgyainak a leírásait is befejeztem (ebben a gyűjteményben ugyancsak mintegy 4000 engem érdeklő tárgy van).

Február 9: elkészült az Állami Néprajzi Múzeum fényképtár sámán tárgyú felvételeinek a leírása (kb. 500 db). Ugyanezen a napon fejeztem be az Embertani és Néprajzi Múzeum kéziratárának az áttanulmányozását; mintegy 60 sámánhittre vonatkozó kéziratot vettem számba. Azután elkészültem valamennyi múzeumban a sámántárgyak fényképezéseivel is: tizenkétezer tárgyfelvétel.

És most: a krasznajarszki múzeum után végeztem az irkutszkival is. A sokat álmodott Sámánhit Archívuma tehát valóság lett!

Szeretnék már Budapesten lenni, hogy nekiülhessek végre a feldolgozásnak, hogy „kártyázhassak” velük, csoportosíthassam őket, vagyis levonhassak bizonyos tudományos megállapításokat.

*

Elutazásom előtt még egyszer felkerestem a kórházi rendelőt, ahol többször kezeltettem kisebesedett lábujjaimat.

A szibériai hőség a krasznajarszki múzeum lapos tetején szinte perzselt. Fejemen vizes kendővel, ing nélkül fényképeztem sorra a tárgyakat. Lábamon azonban nem segíthettem. A tornacipő meg a forró tető estére valósággal lila-feketére főzte lábfejemet. Mire Irkutszkba értem, lábujjaim csúnyán kisebesedtek. Egy szemüveges, komoly arcú orvos - akihez a múzeumi kollégák vittek el - mentett meg az ágynak dőléstől. Reggelenként, ha nehezen is, cipőt tudtam húzni. De a gyógyulás lassan haladt, a gyulladás nem akart megszűnni.

- Nagyon örülök, hogy elutazik - azt mondja az orvos, amikor elbúcsúztam. - Moszkvában egy-kettőre rendbeszedik magát! Vagy egyenesen haza indul? Az otthoni levegőnél úgy sincs jobb orvosság - teszi hozzá bölcsen bólogatva.

- Még egy kicsit itt maradnék Szibériában - motyogom halkán, előre tartva rosszállástól. - A karagaszok között töltenék néhány hetet, s onnan esetleg más néphez is átruccannék.

Szavaimnak nagyobb hatása lett, mint gondoltam volna. Az én nyugodt orvosom rákvörösen, magából kikelten ugrott fel a székből:

- Hová? Hová akar menni? A karagaszokhoz?... Ezzel a lábbal?! Ilyen betegen?!... Tudja, milyen helyen laknak a karagaszok? Tudja milyen vidék az?! Mit gondol, ott is naponta kötözzetik majd a lábát?! Várjon csak, mindjárt mutatok valamit! Tudom, hogy lemond könnyelmű tervéről.

Meg sem várva beleegyezésem, karon ragadott, s húzott a folyosó felé; cipőimbe is csak menetközben léphettem.

A kórház egyik kis szobájába siettünk. Az ágyon felismerhetetlenségig bekötött fejű emberi lény feküdt, egész felsőteste, félkarja, vastagon bepólyálva. Az orvos némán mutatott a fekvő felé.

Miután úgy vélte: elég a leckéből, visszahúzott a folyosóra.

- Látta ezt a szerencsétlen lányt?

S elmesélte a történetét.

A karagasz hegyek között két fiatal geológus, a többieket megelőzve, előresietett az ösvényen. A leánynak be kellett mennie az erdőbe, a férfi az úton maradt. Egyszer csak a sűrűből előront egy hatalmas medve. Neki a leánynak. A leány futásnak eredt. Mielőtt a társát elérhette volna, megbotlott, elesett. A medve bal mancsával felemelte, a jobbal meg belecsapott az arcába. Az odarohanó férfi, a kiáltozásra előfutó többiek csak későn üzhették el a fenevadat.

Nem feleltem semmit. Mit mondhattam volna?

- Hát ilyen vidék vár ott magára - fejezte be az orvos. - gondolja meg jól. A maga lábával nem lehet tréfálni. A medvékkel is inkább a budapesti vagy a moszkvai állatkertben kössön barátságot.

Moszkva... Budapest... Hirtelen egy percre elfogott a honvágy. Eszembe jutottak állatkerti kedvenceim, a magyar rackajuhok. Ezeknek még vasárnap sincs soha nézőjük, ezeket csak én szoktam etetni.

Mindegy. Az én rackáim várhatnak még, ha eddig vártak.

CSÖRGŐ ÖSVÉNYEKEN

Látja, milyen sokan vannak? Valamennyien repülőgépre várnak. Akad olyan, aki már négy-öt napja itt rostokol.

- Igen, de nekem korlátozott az időm.

- Sajnos, néhány napja nem indulhatott gép. - De hiszen ma is verőfényes nap van, felhőcske sem látszik.

- Igen, itt Nyizsnyegyinszkban. De bezzeg Aligdzserben! A Keleti-Szajánok fölött ködök úszkálnak. Meg esik.

- Mégis, mi a kilátás?

- Két-három nap múlva, de a hét végén biztosan indulhat.

A nyizsnyegyinszki repülőtér főnökével lefolyt beszélgetés tehát nem sok jóval kecsegtetett. Eszembe jutott a leningrádi jóslat: valóban nem könnyű bejutni a karagaszok földjére!

Amint orromat lógatva ténferegtem a gépek körül, hirtelen ismerős arc tűnt a szemembe: a nyurga orosz fiatalember, az aligdzseri tanító. No, ha ő is itt van, elhiszem, hogy négy napja várakoznak itt az emberek.

Hogy miért nem együtt utaztunk? Ennek története van.

Irkutszkban még abban egyeztünk meg, hogy hat nap múlva, hazaindulóban, beszól értem, s egyengeti utam Aligdzserig.

Az én tanítóm tanulmányi kirándulásra vitte akkor éppen a karagasz nebulókat, a Bajkál tavon terveztek hosszabb hajókázást. Már boldogan integettek a parton állóknak, amikor kiderült, hogy csoportjukból két karagasz legényke a parton maradt. Mit volt mit tenni, a legközelebbi kikötőben búsan kiszálltak a kirándulók, és a következő hajóval visszatértek a lemaradtakhoz. Idejük megfogyott, no meg a jókedvük is megcsappant egy kicsit, s azonnal visszaindultak Aligdzser felé.

A tanító telefonált ugyan, de akkor még nem fejeztem be a múzeumi munkát, nem tarthattam vele.

- Majd Aligdzserben találkozunk - búcsúztunk Irkutszkban, talán négy-öt napja.

És most itt, Nyizsnyegyinszkban üdvözljük egymást.

No, majd ő beszél a repülőtéri főnökkel - fogadkozott -, hogy engem az első felszálló géppel indítsanak útnak.

- Hiszen a külföldit segíteni kell! Nincs olyan bőviben az időnek, mint mi, szibirjakok - tette hozzá magyarázatképpen.

Vegyes érzelmekkel feküdtem le este a repülőutasoknak fenntartott szállás vaságyára: megint a leningrádi jóslat csallhatatlanságára gondoltam. Csak legalább a moszkvai mondana csődöt.

A moszkvai néprajzi intézet egyik kutatója ugyanis, amikor megtudta, hogy a karagaszok között is szándékozom gyűjteni, igyekezett lebeszélni tervemről. Kár a fáradságért - azt mondta -, az a maroknyi nép már egészen eloroszosodott. Az intézet le is tett emiatt a karagaszok között végzendő gyűjtésekről.

Az igaz - tépelődtem magamban -, hogy már egy 1871-ben köztük járt utazó is azt írta, hogy mindannyian pravoszlávok. Viszont arról is értesít, hogy kereszténységük nem több formáságnál.

A karagaszok meg vannak keresztelve, és már négy nemzedék óta pravoszlávnak vallják magukat, ez a pravoszlávság azonban szerfelett kétséges. Igaz, minden karagasz feltétlenül szükségesnek tartja, hogy rézkeresztet viseljen a nyakán, keresztet vessen, amikor belép egy faházba, keresztet vessen ebéd előtt és ebéd után, arra is ügyel, hogy valamilyen ikon lógjon a jurtájában; mindez azonban nem belső meggyőződésből, hanem haszonlesésből fakad. Tulajdonképpen a karagaszok napjainkban is teljesen sámánhitűek, sámán minden telepen található, olyan köntös pedig, amit ősi szokás szerint a sámánkodás idejére magára ölt, minden jurtában akad.

De hát csaknem száz éve már, hogy ez az utazó közöttük járt. Azóta minden megváltozhatott.

Bár ez a változás sosem lehetett valami gyors ütemű.

Negyven évvel ezelőtt még így számolt be egy másik utazó:

A karagaszok néhány ember kivételével meg vannak keresztelve pravoszláv szertatás szerint. Azonban az Istenről való fogalmuk szerfelett zavaros. Miként a szibériai bennszülöttek javarésze, összekeverik „Istennek tetsző Miklóssal”. - Belépve a jurtába, az elülső sarokban nem is egy, de gyakran több ikont is lát az ember, jelentésükről azonban semmiféle felvilágosítást sem kap, mert a karagaszok nem ismerik azokat. Semmi meglepő sincs abban, hogy az ikon mellé saját istenségeik ábrázolásait akasztják, sőt mit több, a pravoszláv ikonok jobbadán csak olyankor tűnnek elő az elülső sarokban, ha a telepre orosz érkezik: egyébként a tarisznyákban őrzik. Oly módon látjuk, hogy a karagaszok pravoszlávok ugyan, „pravoszláv-ságuk” azonban csak külsőség. Valójában a karagaszok mind sámánhitűek.

Igen, igen, de azért ez is negyvenéves história. Sokért nem adtam volna, ha nem találkozom Moszkvában azzal a kollégával, vagy legalábbis elhallgatja balsejtelmeit.

Hát majd a hét végén talán megtudom, érdemes volt-e a fáradságért - gondoltam már úgy félálomban.

*

- Maga akar Aligdzserbe repülni? - hallom egyszerre. Úgy látszik, azt álmodtam, hogy szólítanak.

Miközben a másik oldalamra fordulok, bosszankodva dörmögöm:

- Micsoda buta álom! Agyam igazán megnyugodhatna végre egy kicsit.

- Hé, maga az aligdzseri utas? - hallom másodszor is.

Aligha álom ez, hisz a vállam is rázzák.

Gondolom, értelmetlenül nézhettem körül. A repülőtér főnöke állt az ágyam mellett.

- Gyorsan öltözzön! Jegye van már?

- Nincs.

- Azonnal váltson.

A felkelő ember elmaradhatatlan reggeli útjára sem mertem elmenni, egyenesen szaladtam a pénztár-épülethez.

Lefizettem a százhusz rubelt, a jegyem árát, és már ott álltam hátizsákkal a négyszemélyes, büszke biplán mellett. A négy személyben benne foglaltatik a pilóta is. Két fiatal geológus ül a hátsó ülésen, én a pilóta mellé préselődöm. Hátizsákom egyik hevederjét álmos szemmel a botkormányra akasztottam. Amint a forgalmi akadályt eltávolítottuk, felzúg a motor: irány a Szaján!

Az emelkedő gépet sóváron, irigykedve nézik az alattunk integető utasok. Ott hadonászik tanítóm is, karagasz diákjaival: nagy fehér gólya, fekete vadrecék között.

*

Vad táj húz el alattunk; szakadékok, fenyvesek, nyíresek, gyors helyi folyók. Gépünk egyre beljebb hatol a Szajánok közé. Hatalmas vattacsomókat hasítunk ketté. Hiába nyújtottam kezem ki feléjük, csak ködöt markolok. Hihetetlenül sok hegyi folyó tör utat mindenütt a sziklák között. Talán ötven-száz méter magasan bukdácsolunk csak a fák csúcsa fölött.

Itt laknak hát a karagaszok tisztelt „gazdaszellemei”.

Még az irkutszki múzeum könyvtárában olvastam, hogy hiedelmeik szerint a „hegy gazdaszellem” a föld uralkodója. Noha nem a legfőbb szellem, mégis őt tekintik a legfontosabbnak, mivel az ő birtokán vendégeskednek. Hiszen a prémet, a vadhúst, az erdei állatot ő ajándékozza, mert mindezt az ő uralma alá rendelték. A vállalkozás sikere a „hegy gazdaszellemének” a belátásától, pontosabban jóindulatától függ. Ő oltalmazza a karagaszokat, meg legfőbb vagyonukat, a réncsordákat, minden bajtól. Ő ad jó szaporulatot, őrzi és táplálja a rénszarvasokat. Jóindulata könyörgéssel és áldozat bemutatásával biztosítható. Minden szakadéknak, minden határrésznek kijárt valamikor a maga helyi gazdaszellem, ezek valamennyien a hegy gazdaszellemének voltak alárendelve. Könyörögni, áldozni szoktak nekik, hogy jóindulatúak legyenek, s azt tegyék, ami a karagaszokra nézve hasznos. Idők folyamán sajátos gazdaszellemrend alakult ki: legfelül állt a hegy gazdaszellem, alatta az egyes völgyek gazdái, ezek alatt, sorban, az egyes szakadékok szellemei, akiknek viszont a hasadékokéi vannak alávetve.

Ami a vizeket illeti, ezek nem a hegy szelleme alá tartoznak: saját szellemük van, a víz gazdája, amelynek ugyancsak sorrendben vannak alávetve a folyók, patakok és a csermelyek „gazdái”. A tavak gazdáit fő vízi szellemnek tekintik. Együttesen a vízi szellemek nemzetiségét alkotják.

Az a hely, ahol a hegyi szellemekhez könyörögnek, messziről felismerhető a fákra aggatott töméntelen szalagról. Rendszerint kis oltár is áll az ilyen helyen: földbe vert rudak, rajtuk lapos kőlap. Akárcsak egy-egy háromlábú szék. Körben a fákon az ajándékba hozott szalagokat lengeti a szél.

A hegyi gazdához évenként háromszor fordulnak. Először nyár elején, amikor kirajzik a karagaszág a nyári szállásra. A megérkezés utáni napon mindannyian összegyülekeznek a nyári oltárnál. Katlanban teát főznek, majd valamennyien teát hintenek a helyi szellemeknek, kérvén, jól őrizzék a rénszarvasokat, oltalmazzák a farkasoktól, hízzon a jószág a mohás térségeken, és gyűjtsön erőt, ügyességet a vadászat idejére. Másodszor a cobolyvadászat megkezdése előtt fordulnak hozzájuk. Amikor a karagaszok megérkeznek nemzetségi vadász-

területeikre, földjük minden gazdájához, szelleméhez fohászkodnak. Kérik a helyi hegyi szellemet, adjon cobolyokat, adjon mókusokat, adjon zsíros húst meg fekete medvét. A harmadik könyörgésre májusban kerül sor, amikor minden kizöldül. Most a hegy gazdájához folyamodnak, vagyis annak a helységnek a szelleméhez, amelynek területén táborozni és vadászni szándékoznak. Kérlelik, hogy adjon szarvasokat, a réntehenek könnyen és sokat borjazzanak, a jószág ne betegeskedjék. Ha az adott helyen két-három sátor áll, lakói együtt végzik a szertartást. A szellemeknek teával és hájjal kedveskednek, a teát széthintik, a házat tűzbe vetik. Szalagokat is függesztenek a fákra.

Egyre le-letekingettem a repülőgépből, igyekeztem kitalálni, vajon melyik szikla, melyik völgyoldal vagy folyókanyar lehetett egykor áldozóhely. Vajon mutatnak-e majd a karagaszok ilyen helyeket? A fán függő szalagokat már biztosan rég letépte a szél, s az évről évre hulló falevelek betérítették.

Régen mennyi akadály lehetett ez a sok folyó - ugrott hirtelen a gondolatom, amikor észrevettem, hogy a gép árnyéka milyen könnyen fut át egy folyó felett. Itt eddig csak lovon vagy rénen boldogultak.

A nomád karagaszok legnagyobb vagyona, életük biztosítója a ló volt meg a rénszarvas. Egy-egy szép példányt a legfőbb szellemnek, a hegyek urának szemeltek ki.

Ha nem kísérte siker a vadászatot, ha a családot szerencsétlenség érte, ha a jószág pusztulni kezdett, vagy ha valaki megbetegedett, rénszarvast áldoztak a sámán utasítására. Néha csupán azért is, hogy megnyerjék a szellem kedvét, minthogy tőle függ a karagaszok jóléte.

A meghívott sámán, sámánkodás révén, megtudakolta, mit kíván a hegy gazdaszellem: rénszarvast vagy lovat. Ha rént, milyen legyen a színe, milyen a jele. Ha a gazda nyájában nem akadt volna megfelelő, a többiekéből cserélt. A sámán mindig heréltet vagy tehenet választott, sohasem bikát. A szertartás végeztével zsinórt akasztott a rén nyakába, arra különböző szalagokat kötöttek. A felavatott rénszarvassal jeleskedő nyáj a hegy gazdaszellemének különleges oltalmát élvezte. Az ilyen szarvasnak nem fűrészelhették le az agancsát - télen éppen agancsairól volt felismerhető. A felavatott tehenet szabad volt fejni, a felavatott heréltre azonban tilos volt felülni, még kisgyermeknek is. Ilyen állatra csak „tisztá” tárgyából való terhet rakhattak: elsősorban kultusztárgyakat (amilyenek a szellemábrázolások, a sámán viselete), valamint lőport, sörétet, ólmot, lisztet, még viseletlen köpenyt, ruhaanyagot. Viszont lábbelivel, viselt ruhával, bundával, katlannal, alvásra használt nemeztakarókkal nem terhelhették. A felavatott rénnek külön tehernyerget készítettek, másik állaté nem érinthette a hátát.

*

A gép váratlan bukdácsolása visszazökkentett a múltból a mába.

Csak most jutott eszembe: más utasok is ülnek itt velem együtt. Igen, a két fiatal geológus.

Ejnye... Ezek neheztelnek rám, hogy szóra sem méltatnak?

Félóra múlva kitudódik: egy kicsit bizony a bögyükben vagyok. Nem csodálom: egyik expedíciós társukat emelte ki a túlságosan is udvarias reptérfőnök, hogy nekem helyet szorítson.

De az út felénél már barátságot kötünk: lassan-lassan igazat adnak a buzgó főnöknek, hiszen nekik így is, úgy is várakozniuk kell majd Aligdzserben a többiekre, az egész expedícióra, nekem meg minden idő kevés.

Alattunk itt-ott fehér foltok tarkállnak: júniusi hó.

Egyszerre tenyérszerű tisztaság zöldül elő a szirtek között. Fülelem érzem, hogy ereszkedünk. Aligdzser volna?

Tehát két óra alatt tettük meg azt az utat, amit mások régen lóval, rénszarvassal hatnapi vergődés árán.

A repülőgép már a fűvön szalad, betörtünk hát a Szajánokba. Hála a hegy gazdaszellemének, csődöt mondott a leningrádi jóslat! Bevallom, mindaddig, amíg lábammal nem érinthettem a karagaszok földjét, nem mertem örülni, nem akartam előre inni a medve bőrére, hiszen halottam, hogy a repülőgép nemegyszer visszafordul, mert ha az idő megbolondul közben, a Szajánokban ne-adj-isten leszállni.

De most már itt vagyok! És talán a moszkvai jóslat sem válik be. Ahogy közeledünk a telep felé, egyre inkább elkap a bizakodás. Mert eloroszosodott karagaszok vajon laknának-e *kúp alakú kéregsátrakban*?

Mélyeket lélegzek, még sohasem éreztem ilyen bódító fenyőillatot, ilyen éles, tiszta hegyilevegőt.

A telepről csaholás hallatszik. A geológus megállít:

- Hallja? *Lajkák!* Szibéria híres kutyái!

Némán bólintok. Nem akarok előhozakodni vele, de a lajka már régi ismerősöm. Tavaly a burjátok, majd az abakáni törökök között meg-megugattak ezek a derék ebek elégszer.

De rénszarvast valóban most látok először. Akár Magyarországon a kecskék, úgy legelésznek, rágicsálnak a faházak meg a kéregsátrak körül. Igazi karagasz életkép.

*

A tanácsháza felé ballagunk. A geológusok tizenkét rénszarvast kérnek, főleg bikát meg heréltet, mert azok jobban bírják a terheket, én meg egy talpraesett fiatal karagaszt magam mellé, aki ír anyanyelvén, meg oroszul is.

Az elnök azonnal intézkedik: egy vadászt indít ki a távoli rénnyájához, aztán egy öregnek magyaráz valamit, hogy kinek szóljon, kit szán mellém kísérőnek.

Várakozás közben jut elég időm figyelni az embereket. Aránylag középtermetűek, hajuk és szemük fekete, az arcok közép-ázsiai meg katangai típusúak. A szemhéj mongolredője nincs mindig kifejlődve: ennél is, amannál is jól látszik a felső szemhéj.

Ilyenek hát az eltörökösödött szamojédek, a karagaszok. *Négyszázhuszan-négyszázharmincan vannak mindössze. Ennyien, egy egész nép.* S ennek a fiatalsága is erősen megcsappant a nagy háború milliók életét legázoló esztendeiben, harcban a fasizmus ellen.

Élénken figyelem beszélgetésüket. Farkasvadászatra készülődnek. Sok a farkas, nagyon pusztítja a rénállományt. Érdekes, hogy mindjárt ez az első, amiről itt hallok.

Leningrádban ugyanis, a karagaszokról szóló tanulmányokat olvasva, szemet szúrt, milyen nagy itt a farkas-okozta rénszarvas-veszteség. Sokkal feltűnőbb, mint más réntartó népnél.

Csapdákkal, vermekkel, hajtóvadászatokkal készülnek a farkas pusztítására. De nekem úgy tűnik, mintha csak az a néhány orosz férfi lelkesedne mindezért, aki a karagaszok között él. Az őslakók, legalábbis a jelenlevők, eléggé csendesek, csak néha hümmögnek. Gyanakszom,

hogy aligha hoznak majd nagy zsákmányt haza. De mi lehet ennek az oka? Vagy csupán én bonyolítom a dolgot, és arról van mindössze szó, hogy a karagaszok egészen más vérmérsékletűek, mint a szlávok?

Töprengésemben a kolhozelnök zavar meg.

- Ez egy magyar néprajzos - mondja rám mutatva, egy hunyorgó, fekete szemű szépségnek.

- Ez pedig Gala, a kísérőnője - fordul most felém.

Amint kiderül: Gala fejlány a kolhozban... Jól tud oroszul, és karagasz nyelven is tud írni! Cirill betűkkel, oroszos helyesírással ugyan, de tud. (A maréknyi karagasz kedvéért ugyanis nem készült ábécé, mint Szibéria nagyobb lélekszámú nemzetiségeinek.)

*

A karagasz vadászó és rénszarvas-tenyésztő nép. Közlekedésre is a rén szolgál; lovagolják.

Vagy egyedül, vagy csoportosan vadásznak; csoportosan főleg nagy vadra: medvére, vadrénre, nemes- és jávorszarvasra. A prémes állatok közül leginkább kapnak a cobolyon és a mókuson, de elejtik a nyestet, hermelint, menyétet, vidrát, görényt, rókát is. A vadászok fegyvere ma már a puska, a múlt század elején azonban még az íj, nyíl járta. Feltűnő, hogy teljesen mellőzik a különböző vadfogó csapdákat, hurkokat, amelyeket pedig szélkében használnak Szibéria vadásznépei. Csak éppen a szarvasokat szokták vermekbe csalni.

A rénszarvast ridegen tartják. Egész éven át legeltetik. Nyáron felhatják a magas hegyekbe, a téli állásoktól száz kilométerre is. Októberben visszatérnek a téli állásokhoz. Ebben a hónapban meg novemberben folyik a rénszarvasok hágatása. Ilyenkortájt - vagy esetleg tavasszal - herélik a bikákat is. A vemhes tehenek áprilisban borjazznak. Az állatokat szabadon, minden fedél, enyhely nélkül tartják. A borjakat egész napra a sátrakhoz kötik; anyjuk többször is odamegy hozzájuk, hogy megszoptathassa. A rénteheneket fejk a karagaszok, reggel, délben és este. Éjszakára szabadon engedik a borjakat, együtt éjszakáznak anyjukkal a legelőn. A rének nem kóborolnak el messzire, rendszerint maguktól megjelennek reggel a sátraknál. Ha nagy a hőség, a jóság a füstölősátrak köré gyülekezik, hogy a kúp alakban fölállított rudak között égő, tűzre dobott korhadék füstje elűzze a szúnyogokat, muslincákat. Hároméves koruktól lovaglásra és teherhordásra is befogják az állatokat.

A karagaszok körében a halászat kis jelentőségű. Halfogáshoz régóta hálót és az egész folyót elkerítő rekesztékeket használtak. A nagyobb halakat vagy éjszaka szigonyozták, nyírfa fáklyával világítva meg a vizet, vagy pedig puskával lötték le, miután a zsákmányt a folyó sekélyebb vizű részeibe üzték.

A gyűjtögetésnek komoly jelentősége volt itt valaha. Bogyókat, fagyalt, havasi rebarbarát, vadhagymát, ebfog és bálniliom gyökeret keresgéltek például; ősszel pedig - magváért - cirbolyafenyő tobozt.

Ruházatuk ma már gyári anyagból készül, a múlt században még az elejtett állatokról húzták le a viselnivalót. Nyári öltözetüket rén- és nemesszarvas irhájából, a télit bőréből varrták; bőrgúnyájukat szőrével kifordítva hordták.

*

Mindenekelőtt körbe jártuk a telephelyet: Aligdzsert. Hamarosan megtudom, a karagaszok így ejtik: *Éligcser*. Nyelvükön jelentése is van ennek a szónak: *Szenthely*. Az *élig* ugyanis magyarul *szent*, a *cser* pedig *hely*. Azt már egy szembejövő öregembertől tudakolom meg, miért is nevezték ezt a völgyet így.

- Ott az a hasadék - mutat az Uda túloldalán emelkedő hegy felé.

- Abban a hasadékban szellemek laktak. Ezért tartották a régiek szentnek ezt a helyet.

Az apó még utánam pislog, aztán egykedvűen továbbdöcög.

- Látja, Gala, ez lesz a mi munkánk. Öregembereket keresünk majd fel, és a régi dolgokról faggatjuk őket. Egyszerű, ugye?

Gala bólint.

- A régi hit felől szeretnék leginkább érdeklődni. Lakik-e itt egykori sámán?

- Kám?

- Igen, igen. Sejtettem, hogy errefelé is kámnak emlegetik jobban.

- Márciusban halt meg az öreg Tutajev, az kellett volna magának.

- Arról már lekéstünk. Akad-e még másvalaki?

- Élő itt nincs, csak a másik faluban. De él egy öreg, a bátyja sámán volt: nagy sámán. Meg aztán...

Gala habozva elhallgat. Kérdően nézek rá.

- Hát anyámmal is válthatna egy-két szót.

- Ő is tud a sámánokról?

- Hogyne tudna! A bátyja, amíg élt, híres kám volt.

Úgy látszik, a moszkvai jóslat sem igen válik be. Mégiscsak sikerül fényt derítenem a karagaszok hagyományaira.

Erre vall maga a telep, így ránézvést is.

Aligdzser egészen új helység: a szovjethatalom letelepítési, a nomád életmód megszüntetésére irányuló munkájának az eredménye. A karagaszok ugyanis korábban a Keleti-Szajánok kisebb-nagyobb folyói mentén kóboroltak, rénszarvasaikat legeltetve, és prémes állatokra vadásztatva. Az utóbbi évtizedekben vonták össze a folyók mentén szétszórt sátrak lakóit nagyobb településekbe. Itt már oroszos gerendaházakat kellett építeniük. A házak között azonban - látom ám - itt is, amott is kúp alakú kéregsátrak. Némelyikből füst szállong kifelé, tehát laknak benne.

- Kik élnek ezekben?

- Az öreg karagaszok, akik nem tudták megszokni a faházakat.

- Sokan vannak ilyenek, Gala?

- Azt hiszem, sokan. Az én szüleim sem a házban tanyáznak, hanem a sátorban.

Útközben bekanyarodunk az Uda partjára. Gala dicsekedve mutat előre:

- Nézze azt a hosszú szigetet! Az új rókatelepünk.

A karagaszok vérbeli vadászok, már a tizenöt éves fiúnak is van saját puskája. Normájukat is prémiben teljesítik, mivel ez a falu egyetlen vadászkolhoz. S a prémhozamot most újítással növelik: rókákat tenyésztnek.

*

Meg sem kerültük az egész telepet, esni kezdett. Észre sem vettem, hogy beborult az ég.

Nem győztem áldani a repülőtér főnökét! A repülőgép ma már, úgy látszik, nem jöhet vissza. Aki nem kapott helyet a reggeli gépen, lesheti továbbra is Nyizsnyeugyinszkban a jó időt. Én pedig már sámánénekeket gyűjtök magnetofonommal.

Mert az eső elől a Gala-emplítette nagysámán öccséhez menekültünk, s néhány szó után javában vibrált a telepes magnó varázsszemének zöld fénye.

Úgy lehangoltuk az öreget, hogy eszébe sem jutott a tiltakozás.

Miközben egyenletesen forognak a tárcsák, kíváncsian tekintek szét a sátorban.

Hogy irigyeltem Regulyt és Jankót, a hajdani magyar Szibéria-kutatókat, hogy még lakhattak kéregsátorban. És most én is ilyenben kuksolok.

Meghitt félhomály borul itt reánk, mert csak a kéregkúp nyitott tetején, a füstnyíláson dereng be valami fény. A sátor közepén a tűz helye; a hasábok szabadon égnek. Kampó lóg a tűz fölé az egyik sátorrúdról, rajta függ a bogrács, benne tea fő; tejes tea. A sátor fala mentén körben téglaidomú rénbőrtáskák.

A tűz közelében puha medvebőrök; rájuk telepedhetünk, rájuk is heverhetünk. Ezen a vidéken még eleven valóság a mackó.

Egy csöpp sziget - mindenképpen eltűnésre kárhoztatott anakronizmus - ez a kezdetleges kéregsátor, amelynek falai között most - utoljára talán - régi elmúlt idők énekei zengnek: az elhunyt Bakanájev sámán szellemidéző énekei.

Gazdánk szívesen beszél a hajdani hitről, telnek füzetem lapjai.

Öreg este van már, amikor elbúcsúzunk.

- Jöjjön el máskor is - hallom még messziről is a szíves meghívást.

A geológusok faháza felé tartok. Felajánlották ugyanis, hogy amíg itt laknak, szálljak meg én is náluk.

*

Így járjuk nap nap után Galával az öreg karagaszokat.

Hamarosan megtudom, hogy öt nemzetségben élnek, s kiderül az is: az egyes nemzetségek sámánjainak eltért az öltözeke - sapkája, köntöse, csizmája, dobja, dobverője, de még énekének a dallama is.

Hogy az egyesek között mutatkozó különbségek törvényszerűségeit lemérhessem, az összes karagasz sámánok viseletét meg kell ismernem. Igyekeztem hát kinyomozni minden sámánt, még akkor is, ha az emlékezet élteti őket. Így bukkantam nyomára mintegy harminc karagasz sámánnak, akik századunk első negyedében üzték mesterségüket.

A geológusok esténként kíváncsian faggatóznak gyűjtésem felől.

- Már többször jártunk itt a Szajánokban, ismerjük különböző közeteit, ásványait, de a lakóiról édeskeveset tudunk. Nem is igen találkozunk velük, hiszen a lakatlan erdőket, hegyeket bújjuk örökösen. A sámánhitről olvastunk egyet-mást, de a karagaszok hitéről sejtelmünk sincs.

Nekem is hasznos ez az érdeklődés, hiszen így esténként a szokottnál jobban végiggondolhatom napi gyűjtésemet, könnyebben észreveszem a még tisztázatlan vagy homályos részleteket.

Azt tapasztalom - mesélem a geológusaimnak -, hogy csak bizonyos családok tagjai váltak jobbára sámánná. A kutatót izgatja: léteznek-e hát afféle *sámáncsaládok*? A sámánképesség ezekben öröklődik-e, s az öröklés rendjében mutatkoznak-e törvényszerűségek?

No, az egyik nemzetség valamennyi sámánja csak két családból származott, ennek kettő, amannak három tagja sámánkodott. Egy másik nemzetségbeli családnak ugyancsak több, nevezetesen három tagja vált sámánná. Egy harmadik nemzetségnek pedig valamennyi sámánja egyetlen családból került ki.

Menjünk tovább.

Valamelyik híres sámáncsaládban nemcsak a nagyapa, hanem leányunokája is, egy másik családban pedig nemcsak a ma élő sámán, hanem nagyanyja, dédapja és ükapja is sámánkodott.

A karagasz sámánok házasságai is a sámáncsalád fogalmának meglétét bizonyítják. A sámán ugyanis leánysámánt vett feleségül, a lánsámán sámánhoz ment férjhez.

A karagaszok körében tehát világosan megállapítható a sámáncsaládok létezése, sőt kirajzolódik a sámáncsaládok létrehozására irányuló törekvés is.

- Na és öröklődik-e a családtagok között a sámánképesség, s mutatkozik-e az öröklődési rendben valamilyen törvényszerűség? - kérdezte az egyik geológus.

Valamelyik család egyik ükapja sámán volt - folytatom tovább. - A szépszülők között, úgy tudják, nem akadt sámán. Hanem az egyik dédapa, majd az apai nagyapa megint sámánkodott. Az apa nem, a fiú azonban ismét sámán lett.

Ebből a példából - amely a karagasz sámáncsaládok történetében korántsem magában álló - arra következtethetnénk, hogy a sámánképesség nemzedékről nemzedékre öröklődik, hiszen az említett család hat nemzedékében két nemzedék (szépszülők, szülők) kivételével mindig kerültözött sámán. Egyúttal azt a következtetést is levonhatnánk, hogy egy-egy nemzedékben csak egyetlen sámán akad, hiszen a Bolhojev-családban a négy nagyszülő, a nyolc dédszülő, és a harminckét ükszülő között mindig csak egy a sámán.

Egy másik nemzetség sámáncsaládjában az apának, Alekszejnek két fia - Jegor és Innokentij - sámán lett. Rámondhatnánk: a sámánképesség öröklődik. Azonban Alekszejnek nem két gyermeke volt, hanem öt. Közülük hát csupán kettő örökölte a sámánságot.

Számos olyan sámáncsaládról szereztem tudomást, ahol - bár az utódok, a gyermekek és az unokák száma nagy - senki sem vált sámánná. Például az egyik családban az 1891-beli, a másikban az 1874-beli gyermek óta senki sem lett sámán.

De ha sámáncsaládokban nincs is mindig utánpótlás, néha sámánös híjával való családok egyik-másik gyereke váratlanul megtáltosodik.

A képesség elnyerése tehát részint nem meríti ki, részint pedig túllépi a sámáncsaládok kereteit. Kimondhatjuk: a sámántehtetség örökölheto ugyan, elnyerése mégis független az örökléstől.

- Vagyis mitől függ a karagaszok szerint, hogy valaki sámánná válik-e vagy sem? - kérdezik ketten is.

Ezen az estén még nem tudtam felelni erre a kérdésre.

Tovább kellett puhatolóznom.

*

Reggel, miként eddig is, Gala már korán jött értem. Anyját szerettem volna kifaggatni, mit is tudnak a sámánná válásról.

A néni vékony asszony, középen elválasztott, fekete haját kontyba csavarintva hordja. Egyébként az a nevezetessége, hogy ő a legjobb vadász - nő létére - a négy és félszáz karagasz között. A karagasz vadászkolhozokban az ő munkaeegysége rúg a legtöbbre.

Egy kicsit tűnődött, gondolkozott, majd mesélni kezdett:

- Az én bátyám sámán volt. A tizennyolcadik évében lett azzá. Sámánságát megelőzően súlyosan megbetegedett. Akkor álmokat látott; álmában megjelentek a szellemek, azok bírták rá, hogy legyen sámánná. Egy éven át betegeskedett, nagyon leromlott, mert a szellemek kínozták. Sehová se járt, még vadászni sem ment el, csak otthon feküdt. Végre beleegyezett, hogy jó, sámán lesz, ettől aztán megkönnyebbedett.

Miközben a néni szavait jegyeztem, leánya előbb erősen tekingetett a sátorból kifelé, majd hirtelen kiszaladt.

Én csak erős csörgést hallottam kívülről, majd végre egy kisebb rénszarvasnyáj loholt el mellettünk.

Ennyire köves vidék ez? Érdekes. Nem is vettem észre. Mert hát mi mástól csörög ilyen nagyon a rénnyáj patája?

Rövidesen visszatért Gala, vele egy zavartan toporgó férfi. Nem fiatal ugyan, de nem is öreg, éppen javakorabeli. Meglepődve néztem: haja nem fekete, csak gesztenyebarnás, a nap-sütésben szinte már szőke. Szeme sem fekete, hanem sötétbarna. Felső szemhéja határozottan kirajzolódik. Éppen nem középázsiai arc: akár magyar napszámosnak is nézhetném. Az embertan *katangai típusnak* nevezi ezt az arcformát, gyakran előfordul a karagaszok közt.

- Ismerkedjenek meg! Ez Kokujev kám, ez meg egy magyar tudós, aki azért jött ide, hogy a sámánhítről halljon - mutatott előbb a vendégre, majd pedig énrám.

Tartottam tőle, hogy Gala túlságosan is ajtóstul rohant be a házba. Még megszeppen ez a Kokujev, ha ennyire erősködni előtte, hogy éppen az őfélék miatt utaztam ide olyan messziről.

De úgy látszik, Gala ismerte az emberét. A kezdeti elfogódottság után a napszámos külsejű nyugodtan állt rá a szóra.

Igen, kám volt, de már régen abbahagyta ezt a mesterséget. Most csak rénszarvasokat terelt a hegyekből, aztán igyekszik haza, mert ő nem itt, hanem Nyerhában lakik.

- Milyen kár, hogy nem idevaló. Jó lett volna az elmúlt dolgokról eldiskurálnunk.

- Egy óra hosszát maradhatok. Meg aztán, ha akarja, eljöhet hozzánk. Akad nálunk még egy kiszolgált kám, második szomszédom.

Megörültem a szíves meghívásnak, meg éltem a felajánlott órácskával is. Azalatt megtudhatom, hogyan vált sámánná.

Nem sokat tétoztam, mindjárt meg is biztattam, hogy beszélje el.

Kokujev hosszasan belemert a sátor közepén pislákoló tűzbe. Vajon habozik most, vagy csak emlékezik? Nem akartam zavarni, elmerültem hát én is a lángok játékában.

Végre rám nézett, és megeredt a szava:

- Én is belebetegedtem, amikor sámán lettem. Előbb a fejem kezdett fájni, azután a kezeim. Holdtölte táján még most is hasogatja a fejem. Három évig betegeskedtem. Eközben szellemek jártak hozzám. Amikor aludtam, a nyelvem énekelt. Úgy énekelt, ahogy a sámán. Én azonban semmit sem tudtam erről. Amikor felébredtem, anyám, apám meg a nőtestvérem beszélte: „Te éneket mondtál, sámánéneket.” Néhány nap múlva megkönnyebbedtem. De három-négy hónap után megint elővett a baj. Fájt megint örökön a fejem, mikor meg aludtam, a nyelvem újból sámánénekeket mondott. Ez három éven keresztül így ismétlődött, három-négy hónaponként. Az ember csak szenved, szenved. Amikor pihenne vagy aludna, a nyelve mindig énekel. Az énekeket az ember nem tudja ám, mert ezeket a szellem fújja. A szellemek azonban nem egyformán énekelnek. Az egyik szépen, a másik csúnyán. Legjobban a *nagy* énekel. Huszonhét éves voltam, amikor a szellemet hallottam énekelni. Hozzám a *kicsi*, a kis szellem jött. Berepült a szájamba, akkor sámánénekeket kezdtem mondani: végre nem volt erőm tovább szenvedni, engedtem a szellem kívánságának, beleegyeztem, hogy sámán leszek. Egészen megváltoztam, amikor azzá lettem. Mert a sámán egészen más emberré válik attól fogva.

Az ígért órából jó két óra is kerekedett, úgy belemelegedtünk a beszélgetésbe. Egyre-másra tárultak fel előttem a karagasz hitvilág rejtelsei.

*

Kokujev elügetett a rénszarvasaival, én meg előkaptam Gala mamáját, árulja el, ki eszkábálta össze a bátyja sámánholmiját.

- A fejrevalókat a nőtestvérem, a dobverőt a férje, a köntöst meg én.

Nem is firtattam tovább, hogy a dob meg a csizma kinek a munkája volt, igyekeztem Gala nagynénjéhez. Ezzel állítottam be hozzá:

- Nagyon kérem, csinálja meg nekem a sámán fejrevalóját. Pontosan ahogy a bátyjának varrta valamikor.

A kedves arcú néni egy kicsit értetlenül hunyorgott rám; meghökkentette a dolog.

- Szeretném lefényképezni, hogyan készítik az ilyesmit - tettem hozzá magyarázatképpen.

Szedtem elő a fényképezőgépet.

- A férje nincs itthon? Ő is kellene ám!

- A szomszédban van, hazahívhatom. De minek a férfi a fejrevaló varráshoz? Asszony dolga az!

- Nem is azért kéne, hanem a dobverő miatt.

A néni nyomban kiáltott a férje után.

Nem sokra rá ballagott hazafelé az öreg „mester”. Hamarosan vele is megegyeztem. Harminc rubelért kifaragja a dobverőt, pontosan olyan lesz, mint az igazi volt. A varrásért tizenöt rubelben állapodtunk meg.

Mindjárt hozzákezdtek a régen végzett, szokatlan munkához. Én pedig szorgosan cikáztam kettőjük között: rendre fényképezve a fejrevaló meg a dobverő készítésének minden mozzanatát. Bizony, nem valami szapora dolog az ilyesmi.

A hegycsúcs mögött lebukott a nap, s félbeszakította igyekezetünket.

A régi munka azonban előcsalta a múlt emlékeket. Ragyogtak a csillagok, amikor elbúcsúztunk.

*

Szállásomon már türelmetlenül várták geológusaim az új eredményeket. Hallgatóságom azonban most megszaporodott. Ma végre berepülhetett a gép Nyizsnyeugyinszkból, befutottak az expedíció többi tagjai. Megérkezett a csinos geológusnő is, akit miattam tessékeltek ki a pilóta mellől. Nevetve kértem tőle bocsánatot:

- Sejtettem, hogy valakit akaratlanul is kitűrok. De azt igazán nem tudtam, hogy a maga helyét foglaltam el.

- Csak akkor bocsátok meg, ha megmutatja Bakanájev énekeit. A kollégák annyit áradoztak a sámánhit izgalmairól, alig győztem várni. Nem is hiszem, hogy ilyen későig sámánkodott maga, hisz már tizenegy óra. Alighanem valami karagasz menyecske körül sürgött-forgott inkább.

Bakanájev magnószalagról felhangzó éneke vetett véget a felvágott nyelvű geológus csipkelődéseinek.

Nyilván én is „kedveskednék” annak, aki miatt kiraktak a repülőgépből.

- Holnap még sámán-fejrevalót meg dobverőt is mutatok, mihelyt elkészülnek.

- Hát csak sűrösse azokat a sámánokat, mert holnapután már késő.

Értetlenül néztem a geológusok felé. A vezetőjük rábólított:

- Holnapután hajnalban mi már továbbállunk.

*

Reggel közöltem Galával, hogy szállás kellene, mert a geológusok fölszedik a sátorfát.

- Hurcolkodjon hozzánk! Már meg is beszéltem a mamával.

Örültem ennek a szállásnak. Hogyne! Hiszen az egy fedél alatt való élés egy elhunyt sámán hűgával, kincseket érő adatokkal kamatozhat.

Elégedetten iparkodtam foglalkoztatottjaimhoz, hogy tovább fényképezsem tevékenységük részleteit.

A nap már magasan állt a fejünk felett, amikor utolsót kattant a gépem. Egyedülálló lesz ez a két sorozat; egyetlen sámántárgy készítése módját sem rögzítették eddig egyetlen nép körében sem.

Délután Gala anyját meg néhány hozzáértő öreget faggattam a sámánok szellemei felől. Úgy elfeledkeztem megint az időről, hogy besötétedett, mire hazavetődtem.

*

Az expedíció tagjai még serénykedtek: kötelet csomóztak, kétszersületes zsákokat varrtak, egyenlő súlyú csomagokat állítottak össze. Hónapokig másszák a hegyeket, magukkal cipelve élelmet, sátrat, hálózszakot, geológiai kutatásokhoz szükséges eszközöket. Az expedíció egész sikere függ a helyes felkészüléstől, pontos csomagelosztástól.

Örültem, hogy nem tértek még nyugovóra.

- Hol a fejviselet? Ha megmutatja, kap vacsorát! - élesítette nyelvét a geológus.

Mint egy afrikai vadász a vadásztrófeát, olyan diadallal mutattam fel egyik kezemben a tollas fejrevalót, a másikban a dobverőt.

- Felpróbálhatom? Nem fálnak fel érte a karagasz szellemek? - kért tréfálkozva ellenlábasm.

És feleletet sem várva, kikapta mind a kettőt a kezemből, s mint egy észak-amerikai indián törzsfőnök a csatabárdal, táncolt velük körül - (hogy megmaradjak az interkontinentális hasonlatoknál).

- Most már asztalhoz ülhet, hagyunk valamit. De nem sokat. Legalább megtanulja: nem szabad tizenegy óráig a karagasz lányok szoknyáján ülni.

Szerényen vettem a tányéromra.

- Már megbocsátottam vakond viselkedését: - (Nyilván a „kitúrára” célzott!)

- Nem főztem mérget a levesébe. Merítsen hát nyugodtan.

A biztatást azonban „retorikai kérdésnek” szánta csupán, mert saját kezüleg merte tele tálam.

- Jaj, még meg is égettem magam maga miatt! - fújta kezefejét.

- Vigasztalódjék, holnap ilyenkor már semmiféle gondot sem okozok.

A szeme azonban nem azt mutatta, hogy ezen oly igen örülne.

- De halljuk végre a szokásos esti beszámolót! - biztatott az expedíció vezetője.

Csend lett, a geológusok felkőnyököltek hálózszakjaikban: kintről egyszerre behallatszott a rének csörgése.

Hát belekezdtem:

A sámánokat a szellemek választják, teszik sámánná. Ezek a szellemek - a karagaszok hite szerint - különfélek: minőségi és fokozati különbségeket is tettek közöttük.

Minőség szerint két csoportra oszlottak: *feketékre* és *fehérekre*. A *fekete szellemek* gonoszak, a *fehér szellemek* jók. A sámán, attól függően, hogy fehér vagy fekete szellemek választják-e ki, *fehér sámán* (vagy *világos*), illetve fekete sámán lesz. A *fekete sámán* rosszat is tudott tenni. A többi sámán félt tőle. Viselete különbözött a fehér sámánokétól: köntösét fekete kelméből varrták, a rajta csüngő, hengeres szalagok is jobbra feketék voltak. Dobját ugyancsak fekete bika bőrével vonták be.

A karaszok szerint a sámánszellemek között azonban fokozati különbség is volt. Mind a *fehér*, mind a *fekete* szellemek között lehettek *nagyok*, *közepesek*, valamint *kicsik*. Ha a sámánt *nagy* szellem választotta ki, *nagy* lett a sámán is, ha *kicsi*, hát *kicsi*.

A karasz sámánok rangbeli különbségeik okát Kokujev sámán magyarázta előttem tegnapelőtt, ilyenformán. Egy másik nemzetség sámánja - mesélték az elhunyt rokonai - a szellemek számában látta a sámánok közötti fokozati különbség okát. „Én kis sámán voltam, mert nekem csak hét szellemem volt, más sámán nagy sámán volt, mert huszonhét szelleme volt” - hajtogatta mindig.

- Úgy vélem - folytattam tovább -, most már választ adhatok arra, amit tegnapelőtt este hiába kérdeztek.

- Arra ugye, mitől függ, hogy valaki sámánná válik-e vagy sem? - kérdezte meglepetésemre a geológus, aki csak tegnap érkezett.

- Minden sámán, akár sámáncsaládból származik, akár nem, azért válik sámánná, mert a szellemek akarják, hogy azzá váljék. Hogy a sámánná válás milyen nagymértékben függ a szellemektől, jól bizonyítja az a tény, hogy a szellem jósága-rosszasága, valamint az ereje vagy a szellemek száma határozza meg a sámán fekete vagy fehér voltát, illetve az erejét, nem pedig az, hogy az őse milyen volt, vagy hogy egyáltalában sámán volt-e.

Meglepett, hogy hallgatóim milyen érdeklődéssel figyelnek, mintha nem is geológusok, hanem szakmabeliek volnának.

- Azonban a sámánt kiválasztó szellemek esetleg „örökölhetők” is. Például egy sámán húga szó szerint ezt mesélte a bátyjáról: „Vaszilij tizennyolc éves korában csapott föl sámánnak. Apja szellemeit örökölte, noha apja nem lett sámán. A sámánnak ugyanis vért, sok rénszarvas-vért kell innia, amikor sámánná válik. Apja kért rénszarvas-vért, azonban nem adtak neki, ezért maradt ki a sámánságból.”

Még hozzátettem, hogy nemcsak a sámánná válás ténye függ a szellemektől. Az ő óhajukhoz igazodva készül a sámán öltözéke is.

- De ez már igazán csak a szakmabeliekre tartozik.

- Csak mondja el, csak mondja - biztatott az expedíció vezetője - legalább geológánk nem hagy itt bennünket.

- Mert már azzal állt elő - vágott közbe az egyik geológus, akit társai csak „kövérnek” tituláltak, és nem minden ok nélkül -, ha tudta volna, hogy ilyen izgalmas a néprajzos munka, geológia helyett inkább azt választotta volna.

Igen, határozottan megtetszett neki a sámánhit kutatása - játszotta a komolyat az expedíció vezetője.

- Vagy a kutatója! - kotnyeleskedett közbe a „kövér”.

A felé repülő női bakancs azonban torkára forrasztotta a csúfondáros kedvet.

- Jöjjön, hagyjuk itt őket, ha dobálóznak - szólt a vezető, és karonfogva kivezetett az udvarra.

Egészen meglepődtem: félkézzel átfogta a vállam.

- Úgy látom, anyagilag eléggé szűkösen áll. A tudomány nevében fogadja ezt el tőlem. Többet nem adhatok, de ezt könnyen nélkülözöm.

Mielőtt megilletődésemben szóhoz jutottam volna, tenyerembe szorított egy szásrubelest, és faképnél hagyott.

Nem tudtam eddig, hogy a szibériai éjszakákon a harmat nemcsak fűszálakra, hanem az én szempilláimra is leereszkedhet.

Mire betámolyogtam a házba, már mindenki „mélyen” aludt.

Sokáig forogtam a tőlük kölcsönkapott hálózásokban. Hát mégis észrevették, hogy egész nap csak azt eszem, amivel a karagaszok megkínálnak...

Még tán fel sem kelt a nap, az expedíció útra készülődött. Hamarosan véget ért a sürgés-forgás is, csak a rénvezetők hangos nógatása törte meg a csendet. Majd az ösvény megtelt csörgő hanggal: elindultak végre a rénszarvasok.

Aztán elült lassan még a porfelhő is.

Végzetesen elhagyatottnak éreztem magam.

*

Az expedícióról nem hallottam többé. Egyszer mégis örültem ennek.

Amikor egy távolabbi telepre látogattam el, fülembé jutott, hogy egy geológus-expedíciónál valakit szerencsétlenség ért: puskalövéstől súlyosan megsebesült. A sebesült Aligdzerben fekszik. Amikor visszatértem, első utam a beteg ágyához vezetett. Tartottam tőle, hogy a szívemhez nőtt geológusok valamelyikével kell majd találkoznom.

Idegen arc meredt rám a párnák közül. Akármennyire is sajnáltam a szerencsétlent, megkönnyebbülten lélegeztem föl.

Még egyszer kaptam hírt geológusaimról - de már Budapesten.

A leningrádi Néprajzi Intézetből továbbított levelek között egy kivágott újságcikket is küldtek: *Rénszarvas-ösvényeken*.

Az egyik geológus írt riportsorozatot expedíciójuk élményeiről. A kivágott cikk a „magyar néprajzokról” szólt.

A szajáni expedíció még hónapok múlva, sok ezer kilométernyi távolságról is segített nekem - egy fontos adattal.

A cikk ugyanis - elbeszélésem nyomán - megemlékezik arról a „süketfajd tollakkal ékesített sámán fejrevalóról” is, amellyel fején a vidám geológus „indiántáncot” járt. Annak idején papírdarabokra írkáltam a fejrevaló egyes részeinek nevét és anyagát, s a cédulákat a tárgy megfelelő részéhez kötöttem. Az út viszontagságai között azonban a tollakon levő felirat sajnos elveszett, s én nem emlékeztem, milyen madár szárnytollait is varrták a homlok-szalagra. A cikk *süketfajd tollakkal ékesített* kitétele most pótolta a hiányosságot.

*

Az expedíció elindulásával új világba csöppentem: az elhunyt sámán húgának otthonába.

Este, lefekvéskor, a medveszőr szúrja, izgatja, böki az arcom, a soha nem lohadó vadbűz meg az orrom. Mégis el nem cserélném fekvőhelyem senki fiával. Végtelen a csend, csak néha reccsen egy-egy vastag ág a tűzön, játszi szikrákat szórva magából. A sátor világán kívül is elült minden zaj. El-elbődül ugyan néha egy rénszarvas, s mintegy visszhangként, egészen távoli farkasüvöltésként, lajkák vonyítanak. Vagy mégis farkasok talán?

Milyen változatos is az éjszaka muzsikája! Krasnojarszkban hajókürt, Irkutszkban tánczene (a múzeum mellett volt a „népliget”), Nyizsnyeugyinszkban repülőgépmotor, itt rénszarvasbőgés.

Van-e szebb élet egy néprajzosénál? Különösen, ha az Szibériát járja.

Ábrándozhatok a rés felé tóduló füst furcsa rajzain, teli tüdővel szívhatom az égő fenyő és nyírfa illatát. Gyönyörködhetek egy-egy nyírfakéreg edénynek a sátorfalon kirajzolódó körvonalában.

Igen, itt az edényeket régebben nyírkéregből mesterkedték. A nyírfák törzsét tavasszal fent is, lent is vízszintesen körbehasították, majd egy függőleges vágással összekötötték, és óvatosan lefejtették a puha kérget. Ezekből a lapokból készültek a négyszögletes meg csonkakúp alakú edények, dobozok. Tejet, ételneműt, illetve varrókészletet tartottak bennük.

Nemcsak kérget használtak ilyesmire, más anyagot is, így az állatok bőrét. A rénszarvas lábszáráról lefejtett bőrlapokból varrták össze a téglá idomú teherhordó táskát, ezt mindig párosával málházták réneik hátára. A fából készült tehernyeregről kétoldalt függték le, csak arra kellett ügyelni a megterhelésnél, hogy egyensúly legyen a kettő között.

Használtnak egyetlen bőrből készült tömlőket is. Az egyik fajta különösen díszes, mert világosan pettyezett. Sora van annak, hogy ezt hogyan csinálták. Vemhes őzsutából vagy szarvas-
tehnéből hasították ki a még meg nem született borjút. Fejét levágva, egyben nyúzták le. A nyaknyílás maradt a tömlő szája, a lábak helyét díszesen összevarrták. A gazdasszony tartotta benne a varrás után megmaradt rongydarabokat. Az egyszerűbb tömlőben lisztet tároltak.

Ismeretlen világ nyilatkozik meg az ételekben is. Nemcsak a nyersanyaguk üt el a mieinktől - a réntej, a réntejfel, a medvehús, meg a többi -, hanem az is, ahogy elkészítik. Különös, régmúlt világ.

Gazdasszonyom fia egy este néhány jókora - nekem merőben idegen - hallal tért haza. Egy-két hasábot vetett a hunyorgó tűzre, majd éles késével nyársakat faragott. Nyírfából, mert - amint megjegyezte - az jobb ízt ad a húsnak. A fickándozó állatok hasát felmetszette, az ősember gyakorlatából megőrzött mozdulattal fordította ki - mohón figyelő lajkáinak vetve - a belső részeket, majd azon pikkelyesen ráhúzta a halakat a tűz köré leszúrt nyársakra. A ferde bot szárán vergődő zsákmány éppen a láng fölé került. Néhány perc múlva már huzigálta is le sorra a frissen sült pecsenyét, a pikkelyes bőrt olyan egy darabban fejtve le a fehér húsról, ahogy mi Budapesten hámozzuk ki sztaniolból a háromszögű sajtot.

És ha a réntejhez kenyeret óhajtunk? Gazdaasszonyunk egy zugolyból hatalmas, lapos jávoragancsot húz gyorsan elő, a sátor földjére teszi, s akasztja le a lisztes tömlőt. Mint a gyúródeszkára szórja rá a lisztet az agancs lapjára, a négyszögletes nyírkéreg edényből vizet merít, vagy ha kedvezni akar, a henger alakúból réntejet önt a liszthalomra. És már gyúrja is, miközben vaskosabb tuskókat vet a sátor közepén égő szabad tűzbe. Hogy minek kell a sok parázs, csak a gyúrás után értem meg, amikor a zsarátnokot elkaparja. A tűz átforrósodott helyére rakosgatja a zsömlenagyságú tésztacsomókat, majd szépen visszahúzza az eleven szemet, tüzes halmot borítva föléjük.

Kisvártatva szedheti kifelé: kész a hamubasült pogácsa.

Mintha a román *Fukar ember meséjét* hallanám:

Felkel az öregasszony, kukoricalisztet szór a dagasztóteknőbe, önt rá meleg vizet, kezdi dagasztani a turtát. Amint készen van vele, kiteszi a gyúródeszkára, elsimítja jól. Elsepri a tűzhelyet, ráborítja a turtát, s betakarja pernyével, hamuval, hadd süljön meg.

Közben nemcsak a karagaszok hajdani világához kerültem közelebb, hanem az elhunyt, egykori sámánhoz is.

Csak most derült ki: húga - gazdasszonyom - még az énekeit is tudja. Szaporán gyűltek szalagomra a teliholdkor, az újholdkor, a madarak vonulásakor énekelt szövegek.

Most tudtam meg végre bátyja sámánválasztásának igaz történetét, amely még apjukkal, az öreg Mihaillal kezdődött.

Mihail árva volt, nem élt sem az apja, sem az anyja; nagynénje nevelte. Tizennyolc éves korában sámánkodni kezdett. Énekelt, énekelt, sámánénekeket gajdolt.

Akkor nagynénje megkérdezte:

- Ejnye, tán rén-vér kell neked, azért kezdtél sámánkodni? - és nem adott neki vért. - A gazdag embereknél keress vért!

Mihail a gazdag emberekhez fordult, de mindenki megtagadta tőle a rénszarvas-vért. Akkor vörös posztót kért, sámán-homlokszalagnak valót.

- Minek neked vörös posztó? Talán nyírkéregsátor ajtajára szánod? - Ezt sem adtak neki.

Akkor megint sámánkodni kezdett. Hónapokig énekelt. Egy évnél fiatalabb tatárpézsma - kis agyaras szarvas - bőrét terítette a földre, fejét ráhajtotta a rénszarvas nyergére, úgy aludt. És álmában gajdolt és gajdolt, sámánénekeket gajdolt. De mind ritkábban jött énekelhetnékje, lassacskán fölhagyott a sámánkodással.

Aztán megnősült. Tizenkét gyermeket nemzett, tizenegy leányt és egyetlenegy fiút, Vaszilijt.

És amikor Vaszilij elérte a tizennyolcadik évét, sámánkodhatnékja támadt. Szülei meglepődtek, hiszen az apja is éppen tizennyolc éves korában kezdett sámánkodni. De ő már nem kért vért, neki már nem kellett, mert az apja annak idején nem kapott rénszarvas-vért.

Fejrevalóját, amikor elkészült, csak egyetlen igen keskeny, piros szalagocska fogta körül: pusztán az ő saját vére volt ez. A hosszú, széles, vörös szalag helyett sárga színűt varrtak rá.

Más nemzetségek sámánjai fejről hosszú, széles, vörös szalag függ inkább, mert ezek gazdag nemzetségek, sámánjuknak sok rén-vért tudtak inni adni.

*

És rendre teltek gyűjtőfüzeteim, és sorra fogytak üres magnószalagjaim.

Nem titok többé gazdasszonyom bátyjának sámán-fejrevalója, köntöse, mellkendője, csizmája, dobja, dobverője, miként nem az már éneke meg szertartása sem.

Lassanként a többi Uda-menti sámán viseletéről, tevékenységéről is megtudtam mindent. Eljött az ideje, hogy fölkeresjek a többi karagaszokhoz is, a Nyerha mentére.

Este megbeszéltem az egyik vadással, hogy rénjeivel átkelünk a tajgán, a másik telepre. Reggel indulunk.

Amikor kidugtam fejem a sátorból, sűrű köd ülte a völgyet. Gazdasszonyom mosolygó arccal köszöntött:

- Jó időt választott a tajgai úthoz.

Azt hittem, gúnyolódik, hiszen ködön kívül mást semmit sem láttam, alig találtam rá az Uda partján megszokott mosakodó helyemre.

De még félig sem végeztem a mosakodással, amikor a köd, mintegy varázsütésre, egyszeriben felszállt. Ragyogó kék lett az ég.

Már várt sátrunk előtt a karagasz vadász, négy rénszarvasával. Kettő a terheknek, kettő meg alánk.

Idegenkedve méregettem a vékony lábú állatokat: alig nagyobbak az őzikénél, ugyan hogy bírják el a lovasukat?

Amikor nyeregbe akartam „pattanni”, Gala ijedten intett: várjak. Az állatot egy kiálló fatönc-höz vezette.

- A rén hátára nem lehet úgy ráhuppanni, mint valami lóra. Követ vagy fatuskót kell előbb keresni és arra állva, a nyeregbe leereszkedni.

- Hát majd úgy csinálom - és már „ereszkedtem”. Egy pillanat nem sok, annyit sem ülhettem benne, sajgó derékka tápázkodtam fel a földről. A nyereg a rénszarvas hasa alatt hintázott.

- Majd egy magasabb „lépcsőt” keresek - és vezettem jámbor bikámat egy közeli kőhöz.

A dicstelen jelenet másodszor is megismétlődött. De sikerült úgy lepottyannom egy kimeredő sziklára, hogy percekig sem jutottam szóhoz.

Harmadszor nem kísérleteztem. Inkább lépést tartok a rénszarvasokkal.

- Úgy is le kell szállnunk az Uda partján, addig valóban nem érdemes nyeregbe ülni - „találta ki” gondolatomat az értetlenül álmélkodó vadász.

Joggal álmélkodhatott: felnőtt ember, és nem képes megülni a jámbor rénszarvast. Amikor itt a gyerekek előbb „lovagolnak”, mintsem járnak. De semmi kedvet sem éreztem a mentegetőzéshez.

Csörögve megindult a rénkaraván, egyre messzebből integettek a telepen maradt karagaszok.

*

Az Uda partján rendíthetetlenül raktam - azaz hogy raktam volna - a tűzre a zöld leveleket, amíg vezetőm előkeríti a révést.

Rám bízta ugyanis: üzzem el a hivatlan vendégeket, bögölyöket, szúnyogokat, muslincákat, nehogy a csípésüktől, kaparásuktól szabadulni akaró állatok ugrádozás, kaparózás közben lerázzák csomagjainkat.

Parancs - parancs.

Megpillantottam a közelben egy kihalt fenyőt, törtem, szaggattam róla a száraz gallyat. Előbb a vékonyát, azután a komolyabb ágakat, így ni, már kész is a kis kúp, no, most elő a gyufát.

Gyújtom: nem gyullad meg.

Igen, a szél. Erre nem gondoltam. Tenyeremmel óvom a lángot, de megint elalszik.

A harmadik is, a negyedik is, a tizedik is.

Tanácstalanul álltam. „Sárgacsőrű az őserdőben” - írhatták volna a fénykép alá, ha valaki történetesen lefényképez.

Nem adtam meg magam. Lekaptam ingem, s ügyes szélfogót mesterkedtem belőle.

Valami kis siker már kecsegtetett: egy fenyőágacska biztatóan meggyulladt. Aztán elaludt.

Így jártam ötödször is, tizedszer is.

Most már a hiúságomat is bántotta ez a kudarc. Mire a karagasz visszatér, a tűznek égni kell!

Vajon azért adta a „parancsot”, hogy megint nevetessen a zöldfülű szibirjácok?

Előszedtem mindent a zsebeimből. Üres cigarettás doboz, véletlenül el nem dobott, irkutszki villamosjegy, fél kelet-szibériai Pravda. No, most fogj ki rajtam! - hetykélkedtem.

Hát kifogott. Most már letörtem. Minden darab papírom elhasználtam, a tűz mégsem ég.

Végső kísérletre szántam el magam:

Kiválogattam a megszenesedett ágakat, hiszen ezek már biztosan szárazak. A rén tehertáskájából kivettem egy üres gyújtófüzetet meg egy doboz tartalék gyufát, és hozzákezdtam az eddig még nem szabadalmazott tűzgyújtó bombák készítéséhez: egy irkalap, bele egy kormos fenyőág, s hogy ne érezze egyedül magát, mellé egy gyufaszál. Most az egészet összecsavarni.

A hatvanlapos füzetből pillanatok alatt készült el a hatvan bomba. Hogyne, a karagasz minden pillanatban visszatérhet, és mit szól hozzá, ha nincs tűz?

Meglepetés ért: a tűz végre meggyulladt. (Elárulom magam: közben teli tüdővel fújtam, ingemmel legyeztem is.)

És mint aki egy szál gyufával érte el ezt a kitűnő eredményt, ártatlan arccal hevertem makacs kincsem mellé.

Ami igaz, igaz: a rénszarvasok valóban megnyugodtak.

Nem sokáig élvezhettem munkám igazán megérdemelt gyümölcsét, mert már vissza is ért a vadász a ladikossal.

- Miért leveleket tesz rá, miért nem mohát? Az jobban füstöl - szólt a tűzre nézve.

Miután meg reám pillantott, csendesen kiegészítette:

- Szerencsére itt van az Uda, mindjárt megmosakodhat.

A hátam még mindig fájlalva ballagtam a vízhez.

Igaza volt a vadásznak: vetélkedtem a napi munkáját befejező kürtökötről.

Csomagjainkkal hamar beegyensúlyoztunk a ladikba, kötőfékünkél fogva tartott barmaink pedig úsztak utánunk. Csak a fejük látszott: hatalmas szarvasbogár a víz tükre.

Bizony, a túlsó parton sem járt több sikerrel a nyeregbe szállás. Megmaradtam hát a régi módszer mellett, gyalog vágok neki a csörgő ösvénynek.

A ferde szemű karagasz biztos kézzel vezeti az őserdőben libasorban haladó rénszarvasainkat.

Az egyik sátorban - még Aligdzserben - azt hallottam, hogy éppen emiatt nevezik karagaszoknak a karagaszokat. Mert amikor a tagjában mennek rénjeikkel, olyanok, mint a libasorban haladó, fekete libák. A *kara* fekete a *gasz*, a *gasz* pedig az orosz *gusz*, azaz liba szó eltorzult változata lenne. Az ott tartózkodó vendég azonban kijavította: a *gasz* a karagasz *kasz* szóból származik, ami kacsát jelent.

Egy öreg viszont azt mesélte, hogy az első orosz egy Karagasz nevű karagasszal ismerkedett meg, és annak nevével jelölte az egész népet.

Az biztos, hogy ez a név idegen eredetű, hiszen a karagasz *tofának* nevezi magát. Az öregek közléseiből azonban csak az derült ki, hogy a karagasz név nem fejthető meg népetimológiával.

Az út tele van újabb meg újabb meglepetéssel. Mintha megsebesített vad vánszorgott volna a forráshoz: vize vérszínűen csörgedez.

- *Kizil szug*. Vörös víz - válaszolja vezetőm, néma kérdésemre.

Még öt percig sem csörtetünk tovább, s koromfekete patakon tocsogunk keresztül.

- *Kara szug*. Fekete víz.

Körülöttünk sudár cédrusfenyők meg szomorú nyírfák.

A gyökerek között sötétsárga szirmú „tüzeckék” meg *vörös és rózsaszín gyöngyvirágok*. Hát ilyent sem láttam még.

A megszámlálhatatlanul sok forrás vize mind megreked a mélyebbre taposott ösvényen. Lágy iszapban haladunk tovább. Meglepetve hallgatom: még mindig csörög az ösvény... Hát a rénszarvas patái nemcsak a sziklákon kopognak?

A karagasz vadász mosolyogva fejti meg a titkot: a zajt nem a kövekhez ütődő körmök, hanem a rénszarvasok térdei okozzák. A mozgó inak hangja ez.

Úgy látszik, néhány éve hatalmas szélvihar tombolhatott ezen a tájon. Kisebb-nagyobb rönkök, fatörzsek hevernek kidöntve vagy kettétörve - éppen az ösvényen. Gátfutóvá kényszerítik az utast. Az első néhány tucat - még érdekes. A második száz kezd egyhangúvá válni, a második ezer pedig már fāraszt.

De hát mégha csak a rönkök volnának! Kezdetben lelkiismeretesen számoltam az utunkat keresztező patakokat, csermelyeket, de hamarosan belezavarodtam. Harminc volt csak, vagy száz is talán?

Az egyiket könnyedén átugorhatja az ember, a másikon a vízből kiálló kövekre lépve szökdécselhet keresztül, a harmadiknál - mint valami kötél táncosnak - a keresztbedőlt, hosszú fenyőszálon kell végigtornáznia. A vándor azonban nem ússza meg szárazon. A szélesebb patakoknál nincs más választás: bele kell gázolni. A térdig érő, hideg hegyi patakot már fel sem veszem, de amikor a víz a derekam is körülsimogatja, a fogam összeverődik.

Gyönyörű az erdő telve furcsa nessel. Valami kitartó fütty kíséri utunkat. Ugyan milyen madár szegődhetett a nyomunkba?

Az egyik fán végre valami barnásat pillantok meg. Mintha mókus lenne... Vagy tán nem is mókus, hisz csicsereg!

A lajkák csaholva rontanak a fához, három méter magasra is felugranak a nagy lendülettől. Az állatka nyugodtan néz le rájuk az egyik kinyúló ág legvégéről, és csaholásukra kaján - füttyel felel.

Ezen az úton tanultam meg, hogy a *csíkos evet* füttyöget ilyen madármódra.

Az egyik folyó partján hatalmas kő fehérlik ki a fák közül. Vezetőm int, nézzem meg közelebbről, mert *sámánszikla* ez. Rajta odavetett, korhadó faágak, felkötözött, színes szalagok. Vajon sámának áldoztak valamikor itt, vagy csak az erre haladók dobták oda áldozatul a szikla szellemének? Fiatal vadászom nem tudja megmondani.

A nap bizony már túlhaladt a delelő ponton. A fatörzseken csillogó fény nem látott szépségeket villant elénk.

Most látom: a nyírfák, akárcsak rénszarvasaink, „vedlenek”. Mint a bolyhos barka, olyan a törzsük. A cédrusfenyők meg szakállt növesztettek! Mint a finom, zöld csipke: valami élősd moha fonódik ágaikra.

A tajgai út gyönyörű, de türelemjáték. Most előrebukik a csomag a rénen, most meg hátra vagy oldalt. Most cipőt le, gázolni a vízbe, cipőt vissza, tovább. Ha köves a meder, akkor változik az ütem: cipőt le, harisnyát le, cipőt vissza, gázolni, cipőt le, vizet kiönteni, harisnyát fel, cipőt vissza, tovább.

Ezt látná a lábaimat kezelő irkutszki orvos!

Már megint félrecsúszott a teher? Nem, most nem igazítja, hanem lemálház az ember.

- Hadd pihenjenek, hadd egyenek.

Azonnal végignyúlok az araszn yi vastag, sötétzöld mohán.

- Elfáradt? Pedig csak a fele úton vagyunk.

- Hát, érzem a huszonöt kilométert! Minálunk sík a vidék, nem ilyen hegyes. Meg aztán ennyi patakot! Ennyi folyót!

A fő okot nem árultam el: lábujjaim tüzelő, gyötrő sajgását.

- Mi is ebédeljünk, amíg az állatok falnak.

- Én nem vagyok éhes, inkább csak innék.

- Majd főzök teát.

Kíváncsian fordítom fejem a vadász felé. Ugyan hány szál gyufát használ tűzgyújtáshoz?

De előbb a réneket pányvázza ki: a jobb szarvukhoz kötött vékony szíjat - amivel az állatot vezeti, illetve amelynek segítségével libasorban tartja őket - a két mellső láb között átbújtatva, a bal hátsó lábhoz csomózza.

Ezután egy vén cirbolyafenyő mellé húzódik. Már-már becsukom a szemem, nehogy az egyik legmeghittebb emberi tevékenység tanúja legyek - á, dehogy: néhány kifejlett szakállt tép le csupán az ágakról.

Alig egy mozdulat, már lángra is lobbantja a zsebéből előkapott gyufával. Néhány száraz ágat rúg a lángra, és egy-kettőre olyan máglya lobog, hogy féltetni kezdem a vén cirbolyafenyőt.

Gondolatban bocsánatot kérek a vadászomtól! Dehogyan azért „parancsolta” rám az Uda partján a tűzgyújtást, hogy jót ne vessen az ügyetlen. Ez az ember el sem tudja képzelni, hogy valaki ne lenne képes egy szál gyufával máglyát rakni a tajga mélyén.

Közben levág egy hosszabb husángot, a tűz mellett a földbe szúrja. Térül-fordul, máris vízzel teli bogrács a kezében. A husángot a tűz felé dönti, a bogrács fülét meg ráakasztja. Megint elámulok: a bogrács pontosan a máglya közepén függ! És amit máig sem értek: a füle nem csúszik lejjebb a ferde huságon. Pedig az sima, egyetlen ágcsont sincs rajta.

Gondolkozhattam... Mennyi érzékünk elsorvadt, mennyi ösztönünk visszafejlődött nekünk, civilizált városlakóknak...

Noha nem vagyok teakedvelő, hamarosan nagy élvezettel szürcsölöm a forró teát.

Nem soká pihentünk, hiszen még hátra van az utunk fele.

- Még egy nagy folyó jön, Dzsuglim, aztán egy hegyre kapaszkodunk. A többi már semmi: csak leereszkedünk a hegyoldalon.

(Mégiscsak húsz-huszonöt kilométer az! - vélem magamban.)

Hamarosan ott kígyózik karavánunk a Dzsuglim partján.

A karagaszok szent folyója ez, valamikor itt áldoztak a szellemeknek.

- Hol? Azt nem tudja?

- Ott a sziklaormon.

Ebben a pillanatban vadászom fekete arca elszürkül. Szeme odaszegeződik az áldozósziklára.

Én is meghökkenek: mintha valami állna a sziklán! Annyi biztos, hogy nem a Dzsuglim folyó gazdaszelleme.

- Csak medve. Csak egy barnamedve - lélegzik fel a vadász.

Én viszont a két rossz közül inkább a hegyi szellemet választanám.

De azért a vadász sem nyerte vissza egészen hidegvérét: azonnal nekihajtotta a szarvasokat a száguldó folyónak.

Késő volt már megkérdezni: nem lett volna-e jobb, ha a magnetofont, a fényképezőgépet meg a filmeket kiszedem a nyeregtáskákból? Hátha mégis beáznak.

Ma sem tudom, hogy-mint történt, csak azt láttam: az egyik rén meginog. Vagy kőbe botlott, vagy gödörbe lépett. És már úszik is, mint az udai átkelésnél. De most a nyeregtáskák a hátán. Bukdácsol, prüszköl, elkapta az ár.

Éppen a második, amelyiken a gépek vannak. Rohantunk át a folyón, mit sem törődve azzal, hol van pontosan a gázló. A túlsó parton pedig a rénszarvas után. Az is igyekezett ki a part felé. Eléje vágunk a kanyarnál, és gázolunk be a vízbe.

A kihalászott jószág hátán minden átázott.

A napsütötte sziklákon nagy igyekezettel szárítgattam a málladozó szárazelemeket meg a filmeket. Hát, idegesített: ezekkel az elemekkel működik-e majd a magnó? Ezekkel a filmekkel sikerülnek-e majd a felvételek?

Sötét este lett, mire a nyerhai szállásig vergődtünk.

Ruhám időközben egészen megszáradt rajtam, le sem vettem a lefekvésig.

*

Reggel Kokujev átkísért második szomszédjához: Bolhojev sámánhoz. Ő is beleegyezett, hogy velem dolgozzék.

Csak hát a munkaegység! Hiába mondogattam, megfizetem én a munkájukat! - a munkától való elmaradást ez nem oldotta meg.

Akárcsak tavaly, a szagáj Kizlaszov sámán esetében, most is a kolhozelnökhöz folyamodtam: kértem, hogy néhány napig - jó hét lett belőle - a két embert ne ossza be munkára, hadd maradjanak velem.

Kérésem most is meghallgatásra talált.

Ettől kezdve éjjel-nappal sámánjaimmal voltam. Valóban éjjel is, mert náluk laktam: Kokujevnél.

Szaporodtak a jegyzeteim, éneket pedig tucatjával nyeltek a szalagjaim. Kokujevnek az öltözeke avatására való éneke például ekképpen kezdődik karagasz nyelven:

Tüngür tonam óroj dola berdi óroj
bola cserda óroj dola berdi óroj
bola cserden óroj surap delges óroj
bola csilning óroj sómir ajda óroj
tüngür tonam óroj dola berdi óroj
ejim ejim óroj ejim ejim óroj

Központozás nélkül közlöm, mint a modern nyugati verseket szokás, mert ezt a szakadatlanul ide-oda csapongó, szeszélyes szöveget bajos is volna helyesen bepontoszni, bevesszőzni, s ha van szabad-asszociációs alkotás, a sámánének az.

Magyarul, hozzávetőleges fordításban, a ritmikához is igazodva, bemutatom teljes fárasztó egészében, hadd legyen egyszer fogalmunk arról, mi mindenről esik szó egy sámán mindig rögtönzött, de mindig hagyományokban gyökerező énekében, hányszor ejt el egy-egy motívumot, hogyan játszik benne valóság és önkívület:

Dobom gúnyám *óroj* már elkészült *óroj*
ím e helyen *óroj* már elkészült *óroj*
ím e helyre *óroj* jöttem kérni *óroj*
ím ez évben *óroj* zöld hónapban *óroj*
dobom gúnyám *óroj* már elkészült *óroj*
ejim ejim óroj ejim ejim óroj
révülgetek *óroj* rejtezgetek *óroj*
útra kélek *óroj* útra kélek *óroj*
ahány gyermek *óroj* egészségben *óroj*
szavam szólván *óroj* révülgetek *óroj*
dobom köznép *óroj* tanítgatta *óroj*
hanem a kám *óroj* magam vagyok *óroj*
megmarkolom *óroj* én dobomat *óroj*
révülgetek *óroj* rejtezgetek *óroj*
mígcsak kámnak *óroj* föl nem csaptam *óroj*
bűvöt-bájat *óroj* itt kezdettem *óroj*
ím e helyen *óroj* éve három *óroj*
zöld hónapban *óroj* ím újhodik *óroj*
dobom gúnyám *óroj* már elkészült *óroj*
dobom köznép *óroj* tanítgatta *óroj*
csaptak néki *óroj* bőséges tort *óroj*
útrakélek *óroj* áldás rátok *óroj*
ejem ejem óroj ejem ejem óroj
dobom népség *óroj* tanítgatta *óroj*
hét jóember *óroj* tanítgatta *óroj*
úgy kezdettem *óroj* bűvöt-bájat *óroj*
útra keltem *óroj* délnek vágtam *óroj*
révülgettem *óroj* rejtezgettem *óroj*
ejem ejem óroj ejem ejem óroj
dobom gúnyám *óroj* ráolvastam *óroj*
éve három *óroj* révülgetek *óroj*
eztán is csak *óroj* révülgetek *óroj*
lelkek tudom *óroj* hol tanyáznak *óroj*
dobom gúnyám *óroj* már elkészült *óroj*

hat jóember *óroj* tanítgatta *óroj*
 a hetedik *óroj* magam lettem *óroj*
 révülgetek *óroj* rejtezgetek *óroj*
 gazdalelkek *óroj* tanyájában *óroj*
 révülgetek *óroj* rejtezgetek *óroj*
 úton járván *óroj* éjszakán át *óroj*
ejim ejim óroj ejim ejim óroj
 útra kélek *óroj* ama helyre *óroj*
 gazdalelek *óroj* tanyájára *óroj*
 onnan ahogy *óroj* visszatérek *óroj*
 lések ember *óroj* mint akárki *óroj*
 ím e helyen *óroj* legtetetjén *óroj*
 dobom hárman *óroj* tanígtatták *óroj*
 magam lettem *óroj* ím hetedik *óroj*
 éjszakánkint *óroj* rejtezgetek *óroj*
 dobom gúnyám *óroj* már elkészült *óroj*
 dobom gúnyám *óroj* már elkészült *óroj*
 mikorára *óroj* eme helyen *óroj*
 dobom gúnyám *óroj* már elkészült *óroj*
 nagyot ettek *óroj* nagyot ittak *óroj*
 mert elkészült *óroj* dobom gúnyám *óroj*
 zöld hónapban *óroj* újhodóban *óroj*
 megmarkolom *óroj* dobom gúnyám *óroj*
 révülgetek *óroj* rejtezgetek *óroj*
 útra kélek *óroj* délnek vágok *óroj*
 magas leszek *óroj* hosszú leszek *óroj*
 révülgetek *óroj* rejtezgetek *óroj*
 gazdalelkek *óroj* tanyájukat *óroj*
 egytől-egyig *óroj* végigjárom *óroj*
 meg nem állok *óroj* hét tengerig *óroj*
 énekmondó *óroj* leszek híres *óroj*
 zeget-zugot *óroj* végigjárva *óroj*
 révülgetek *óroj* rejtezgetek *óroj*
 dobom gúnyám *óroj* már elkészült *óroj*
 három éve *óroj* leslek várlak *óroj*
 gúnyám immár *óroj* végre készen *óroj*
 hold szakában *óroj* hold töltével *óroj*
 fehér selyem *óroj* kám-köntösöm *óroj*
 hét csigolyás *óroj* kám-köntösöm *óroj*
 már elkészült *óroj* már elkészült *óroj*
 egy-rend gúnyám *óroj* már elkészült *óroj*
 egy-rend gúnyám *óroj* egy-rend gúnyám *óroj*
 mind egy szálig *óroj* már elkészült *óroj*
 három éve *óroj* leslek-várlak *óroj*
 ím ez évben *óroj* zöld hónapban *óroj*
 fehér selyem *óroj* kám-köntösöm *óroj*
 már elkészült *óroj* már elkészült *óroj*

Az *óroj* meg *ejim-ejim* afféle rikkantó szó, mint a magyar hej, sej. *Zöld hónapnak* a májust nevezik a karagaszok.

*

A huzamos együttélés közben bizonyosodtam meg arról, hogy egyik babusgatott tervem még megvalósítható.

Az eddigi gyűjtések egy-egy népcsoport sámánhitéről általános képet rajzoltak csupán. Fontos lenne azonban megismerni egy-egy sámán egész tudását: teljes világképét, valamennyi énekét, összes szellemét, minden szertartását.

Ezt a tervem pedzettem is sámánjaim előtt.

- Jöjjön el hozzánk hosszabb időre, éljen nálunk, akár fél évig is, majd mindent elmondok, amit csak tudok. Csak ám maga is kérdezzen, hogy minden az eszembe jusson, hiszen régi, elmúlt dolgok ezek - mondta egyszer Kokujev. A másik is hasonlóképpen bízott.

Az ilyen sámán-monográfia azonban csak úgy értékes igazán, ha szó szerint jegyzek le mindent, és ha a sámán a hagyományokat a maga nyelvén meséli el. Ehhez pedig nemcsak idő kell, hanem olyan nyelvész is, aki a karagasz szövegeket a szalagokról le is tudja jegyezni, meg a fordítást is képes elkészíteni. Vagyis a karagasz nyelvet szinte anyanyelveként ismeri.

Ha a karagasz valóban annyira hasonló a szojotok nyelvéhez, amint az itteniek bizonygatják, s mint az eddigi irodalom szövegközlései is megerősítik, akkor a szojot kutatóintézet valamelyik emberével nekivághatok ennek a munkának. De vajon a szojotok megértik-e a karagasz sámánok avatag énekszövegeit? Ezt majd Kizilben tudhatom meg.

Ha már itt időzöm, nem állom meg, hogy meg ne bolygassam: mitől olyan tetemes hát a farkas-okozta veszteség a karagasz réncsordákban.

Embereim csak hümmögnek először, amikor a dolgot szóba hozom.

- Hát hogy is nevezik ezt az állatot a maguk nyelvén? - kérdem.

- Úgy mondjuk: *kudurugtig*.

- Hát ezt a szót, hogy *farok*, hogy mondják karagaszul?

- Ez meg *kudurug*.

A *-tig* végződés közönséges képző a török nyelvekben, azt jelenti: valamivel ellátott, valamilyenes.

Az állat neve tehát szó szerint fordítva: *farkat-viselő*, farkos. Szakasztott mása a magyar *farkas* szónak.

Óvó név ez: nem nevezték meg, hanem körülírták. Hosszú farka révén *farkas* lett, miként még a mi nyelvünkben agancsa révén *szarvas* a szarvas.

Ezeket az óvó neveket csak tiszteletet érdemlő állatok kapták.

Véleményemet meg is mondom a két karagasznak.

- Hát igen, nem szabad a farkast nevén nevezni. Nem szoktunk kezét sem emelni rá.

Hogy miért nem szabad, már nem emlékeznek. Vagy csak titkolnák?

Feltehető: valamelyik karagasz őst is farkas táplálhatta, akárcsak Romuluszt és Rémuszt. És ugyan szabad-e a szülőt vagy nevelőszülőt megölni.

*

Milyen hosszú egy hónap, s mégis, hogy elrepült. Válnom kell ismét a Nyerha partjától.

Ismét a csörgő ösvényeket jártam, immár én is büszke lovasként. Megtanultam már a rénszarvas megülésének minden fortélyát.

Hogy az mi?

Egy huncut szemű karagasz menyecske szavával felelek:

- Nem szabad róla leesni!

Aligdzserben első dolgom a repülőút biztosítása volt. Megkértem a repülőtér főnökét, vegyen előjegyzésbe, és ha érkezik gép, üzenjen be értem a telepre. Ott úgysem titok, hogy merre járok. Mire indulnunk kell, már a gépnél leszek.

És mint aki jól végezte, folytattam tovább a néprajzi gyűjtést.

Két nap múlva, kora délután, szaladt is hozzám egy karagasz kislány:

- Tessék sietni a repülőgéphez.

Becsuktam a füzetem, zsebre vágtam a tollam, és iparkodtam sátrunkhoz a hátizsákért.

Sohasem fogom elfelejteni, milyen szeretettel búcsúztak karagasz gazdáim. Mindannyian kikísértek a repülőtérre.

A Szaján búcsúzóul még kitett magáért: viharral kedveskedett. Esőfelhőkben, zuhogó esőben húzott gépünk Nyizsnyeugyinszk felé. Csak nevettem a gonoszkodáson: ha Aligdzserben és Nyizsnyeugyinszkban repülési idő van, akkor - úgy látszik - mit sem árthat a mérge. De azért megkönnyebbültem, amikor gépünk már a repülőtér pázsitján gurult.

Egyenesen az állomásra tartottam. Szerencsém volt: egy óra múlva az Irkutszk felé száguldó vonat ágyán heverészve gyönyörködtem az elsuhanó Szibériában.

Délelőtt már Irkutszk utcáit róttam.

Tisztálkodás után gyerünk azonnal a kórházba: a lábamat kezelő orvost kerestem.

- Hát nem ették meg a szajáni medvék?

- Minálunk úgy mondják: csalánba nem üt a mennykő!

- És hogy viselkedett a lába?

- Azt akarom megmutatni.

- Teljesen tönkrement?

- Tessék megnézni.

Kibújtam tornacipőmből. Az orvos hitetlenkedve csóválta fejét:

- Ha nem én kezeltem volna, el se hinném.

Az ujjaim tökéletesen rendbejöttek!

- Használt neki a folyógázolás.
 - Volt része benne?
 - Csak az őserdőben.
 - Hát ezentúl pácienseimet ilyen lábakkal nem a műtőasztalra, hanem a Szajánokba küldöm.
De azért máskor ne legyen ilyen felelőtlen!
- Hangja mégis inkább féltőn csengett.

BRONZKORI SÁMÁNOK

- Megölik a borjút ha betéved a tajgába. Bemásznak az orrnyílásába, rágják a puha porcogót. Odatelepednek a szeme köré, és hiába pislog: harapják a lágy szemhéjakat. Ellepik a szája szélét, s ha százszor, ezerszer is kiölti nyelvét, hogy elzavarja őket, százegyszer, ezerszer is visszaszállnak, és eszik, falják a nyálas, véres húst. Nem hiszi? Pedig elhiheti! Néhány óra, és halálra marják. Nem jön ki élve az őserdőből...

Már fuldokoltam a füsttől. A cédrusfenyő, a nyír ágainak lobogását ráterített, nedves moha fojtja el, és sűrű, vastag füst gomolyog a tábornút felett. Minden hiába. Bújhat az ember a füst fölé, hogy már erecskében csurog a könnye, a tarkóját, a nyakát így is lakmározzák. Minél kisebbek, annál falánkabbak. Mert a szúnyogok csak szúrnak, de ezek a picike muslincák - harapnak. Igen, most már elhiszem, amit az öreg burját mesélt: a tajgába tévedt borjút halálra marcangolják.

És milyen taktikával dolgoznak! Beférkőznek a bakancs szárán, s egyszerre csak azt érezni, hogy a talpat rágják; befurakodnak a nadrágszín alá, és ott harapnak az emberbe, hogy ne találja meg azonnal, illetve jóllakjanak, mire elűzhetné őket. Hiába keni arcát, nyakát, karját bármilyen „hatásos” szúnyogűző szerrel, e vérevőket semmisem torpantja vissza. Hát ilyenek a szibériai rokonai azoknak az ártatlan muslincáknak, amelyek oly fürge csapongással táncolnak otthon Magyarországon, a pohárban felejtett bor-maradék felett.

A mocsarak, békanyálas tócsák termik őket, s ebből bizony temérdek akad itt az Oka folyó környékén. Mert itt járunk e gyors folyócska partján - sziklarajzokat keresünk.

Az Oka környéki falvak népe már időtlen idők óta tudja, hogy különböző rajzok találhatók a partmenti sziklafalakon. Ősi kultúrák emlékei ezek, sok-sok évezreden át dacoltak az elmúlással: nem bírt velük a sziklát mállasztó szibériai fagy, sem a kontinentális nyár égető sugara, sem a szél, sem a hó, sem a sziklaomlás.

Ezen a területen azonban tenger támad hamarosan: a Bratszki-tenger. Egy új szibériai vízierőmű vízgyűjtő medencéje. A természet erőit uralma alá hajtó ember letörli a természet erői előtt hódoló őse emlékeit. Hát evégett járunk most éppen itt, hogy mielőtt elborítanák a mesterséges tenger hullámai az őskori ember művészi alkotásait, lefényképezzük, lerajzoljuk, s legalább így megőrizzük a múzeumban.

Már három napja utazunk tehergépkocsinkkal. Előbb az Angara partján húzunk észak felé, majd pedig átcsapunk az Angara mellékfolyója, az Oka völgyébe. Az egyik legkitűnőbb szibériai régész-professzor rázódik mellettem a teherautón. Ő a „főnököm”.

Hogy hogyan lett a „főnököm”?

*

Még Leningrádban történt. Abban az időszakban, amikor első szibériai utamról visszatérve Leningrádba, a világ legszórakoztatóbb dolgával foglalkoztam: százszámra, ezerszámra másoltam az egyhangú leltárcédulákat.

Egyszer csak energikus kopogás, benyit egy magas, mosolygó szemű szőke, középkorú férfi. Az asztalomhoz lép, hogy telefonáljon. Az asztalon, a naptárhoz támasztva, egy hazulról kapott levelem.

Az intézet igazgatójával akar beszélni - a központ azonban nem jelentkezik.

- A szomszéd szoba telefonja közvetlen vonal az igazgatóhoz - igyekszem segítségére lenni, hogy ne kelljen annyit várakoznia.

- Majd csak kapok itt is vonalat - mondja mosolyogva.

A beszélgetés befejeztével rábök a nekem címzett levélre:

- Ez maga?

- Igen.

- Én meg Okládnyikov vagyok.

Így ismerkedtem meg Szibéria nagyhírű régészével. Alekszej Pavlovics Okládnyikov akadémikussal.

Mindjárt odahúzott egy széket asztalomhoz, s mintha már régóta ismerne, azonnal rátért a sámánhit kutatásra. Olvasta tanulmányaimat, egyetért az eredményekkel, és nagyon tetszik a munkamódszer: a néprajz, a nyelvészet meg a régészet adta eredmények együttes felhasználása.

Azzal búcsúzott, hogy legközelebb hoz majd könyveiből meg a cikkeiből egy-egy példányt.

Hetekig nem láttam.

Egyik nap éppen a könyvtárban dolgoztam - a mikrofilmezendő könyveket válogattam -, amikor telefonhoz hívtak.

- Itt Okládnyikov. Lejöhetne egy percre a Szibériai Osztályra? Elhoztam az ígért könyveket.

Egész kis hegy tornyosodott az asztalomon. Okládnyikov valamennyi munkája, köztük számos olyan, amely már rég nem kapható a könyvkereskedésekben.

Nagyon megörültem a könyveknek, mert azok nemcsak azt jelentették, hogy birtokomba került nem egy megszerezhetetlen munka, hanem azt is, hogy Okládnyikov professzor ezer elfoglaltsága közepette sem feledkezett meg rólam.

Hirtelen merész terv fogamzott meg bennem: az ő segítségét kellene kérnem, hogy másodszor is kijuthassak Szibériába. Mert bármennyire takarékoskodom is, saját erőmből nem tudom előteremteni az utazás költségeit.

Az ötlet nem látszott reménytelennek, hiszen Okládnyikov szibériai expedíciója - milliomos expedíció. Annyira már járatos voltam a leningrádi szakmai körökben, hogy tudjam: ennek a régészeti expedíciónak évente egymillió rubel a költségvetése. Hátha engem is beszervezőnek a munkatársak közé - vagy egy hónapra? Akkor megkapnám az utazás költségeit Leningrádtól Irkutszkba és vissza.

Egyre izgatottabb lettem, amíg ezen rágódtam. Ha nem kísérlem meg, ebben az évben el nem indulhatok a sámánok nyomába. De hátha visszautasít? Vajon szabad-e ezt megkockáztatnom?

Egy szibériai út lehetőségéért mindent kockára kell vetni - torkoltam le magamban az aggályokat. Végére is tudóssal állok szemben, semmiképpen sem ítélné ezt tolakodásnak, s nem is marasztalhat el ezért. Ha tervem nem is teljesíthető, kérésem az ő szemében igen természetes. Bármit válaszoljon, restelkednem aligha kell miatta.

Búcsúzáskor kikísértem a folyosóra.

- Alekszej Pavlovics!

- Tessék.

- Talán nem is említettem a múltkor: a múlt év nyarán Szibériában végeztem néprajzi gyűjtőmunkát.

- Tudom. Beszélte magáról a technikusunk.

- Én nem is tudok erről.

- Pedig így van. Irkutszkban vele javíttatta meg a sérült magnetofonját. Úgy tudom, a burját vidékekről tért vissza maga akkoriban. Én nagyon megjegyeztem magamnak ezt a kis epizódot. Amiatt pedig, mert amikor betért a városba, azon porosan, fáradtan, azonnal a múzeumba tartott, hogy műszerészt kerítsen, és nem a kényelmére, a pihenésére gondolt. Akinek az elromlott magnetofon az első, nem az, hogy lekefélje a sarat a bakancsáról, vagy megfürödjék, vagy kialudja magát, annak a munkája a legfontosabb. Szibériának pedig éppen ilyen kutatókra van szüksége. Hát ezért emlékszem én magára.

Jaj, de jólesett, hogy ez a hírneves professzor ennyire megbecsülően vélekedik rólam. Jó helyen kereskedtem hát, amikor úgy döntöttem, hogy megkérem, szervezzen be jövőre az expedíciójába.

Valóban, meg sem lepődött kérésem hallatán.

- Nagyon szívesen - felelte rögtön. Majd elgondolkozva tette hozzá: - Csak valami hivatalos írás is kellene...

- A Néprajzi Múzeumtól kérem vagy a Magyar Tudományos Akadémiától?

- Kérje a múzeumtól, hiszen ott dolgozik. De írja valaki alá az Akadémia részéről is.

Szerettem volna most valami nagyot tenni, legalábbis végigszaladni itt az Akadémiai Néprajzi Intézet minden osztályán, s mindenki füle hallatára elujjongani, hogy az idén is, másodszor is elmehetek Szibériába, újból járhatok hát a sámánok földjén.

- Körülbelül egy hónapját fedezzük majd Szibériában, és természetesen biztosítjuk az útiköltséget is Irkutszkig meg vissza. Sajnos, csak vonaton, nem repülőgépen.

- Nagyon köszönöm. Én is csak egy hónapra gondoltam meg az útiköltségre.

Ezzel el is búcsúztunk.

Visszamentem a könyvtárba, tovább válogatni a mikrofilmre szánt könyveket.

Azt hiszem, az az ősz hajú könyvtárosnő mai napig sem tudta megfejteti, miért mosolyogtam állandóan a poros könyvek címeinek böngészése közben, mint az egyszeri hagymásember.

Ezután hosszú ideig nem találkoztam Okládnyikov professzorral. Tán egy hónap is eltelt.

Ebben az időszakban a fotólaboratóriumban dolgoztam: azokat a sámánhitről szóló könyveket, cikkeket filmeztem, amelyek nem találhatók a budapesti könyvtárakban.

Egyszer csak telefonhoz hívtak. Egy kicsit mindig viszolyogtam, amikor telefonálnom kellett. Mert ha belejöttem is az oroszba, mégis tartottam attól, hogy telefonon valamit esetleg félreértek. (Lehet ugyan rossz szokás is, hisz Budapesten sem szerettem telefonálgatni soha.)

A Szibériai Osztályról szóltak fel: Okládnyikov professzor érdeklődött, vajon az intézetben vagyok-e, mert tizenegy órára bejön majd.

A jelzett időre lesiettem az osztályra, néhány perc múlva meg is érkezett „expedíciós főnököm”, egy középkorú, ferde szemű asszonnyal.

A bemutatkozás után kiderült, hogy vendégünk jakut, a jakutszki múzeum igazgatója.

Igyekeztem kikérdezni, milyen sámánanyagot őriznek a múzeumokban. Okládnyikov komoly arccal hallgatta kérdezősködésemet, majd hozzám lépett, karon fogott és odavezetett Szibéria térképéhez.

- Nem lenne kedve innen ide utazni?

Az ujja Irkutszkról Jakutszkra csúszott.

- De igen - csillant fel a szemem a váratlan ajánlat hallatán.

Nem is szólt többet, csak elvett az egyik asztalról egy papírlapot, és írni kezdett.

Amikor befejezte, felolvasta nekem: levél volt a szovjet Tudományos Akadémia jakutszki fiáléjához. Három mondat volt az egész, ma is pontosan emlékszem a szövegre. De nem a rövidege miatt.

Mélyen tisztelt Zahár Vasziljevics!

Ez év nyarán expedícióm tagjaként a Bajkál tó környékén fog dolgozni Diószegi Vilmos, aki a szibériai népek sámánhitét vizsgálja. A tudomány nevében kérem, hívják meg egy hónapra Jakutszkba. Az útiköltséget Irkutszk és Jakutszk között kell csak Önöknek fedezniök.

*Őszinte tisztelettel
Alekszej Pavlovics*

Alig tudtam néhány köszönő szót motyogni. Nem a boldogságtól, hogy megismerhetem majd a jakutszki múzeum gazdag sámántárgy-gyűjteményét, hogy mikrofilmezhetem az akadémia fiálé kéziratait, vagy hogy helyszíni néprajzi gyűjtést végezhetek, hanem a meghatottságtól, hogy idegen emberek így támogatnak, s amikor számomra kérnek valamit, az a tudomány nevében kérhető.

Ezt követően néhány napig a szamojéd sámánhit adatait gyűjtöttem.

A négy szamojéd népcsoport - a nyenyec, enyec, szelkup és nganaszán - sámánjairól édeskeveset tudunk. Éppen ezért kinyomoztam a Leningrádban élő szamojéd diákokat, és megállapodtam velük, hogy rendszeresen járjanak be a Néprajzi Intézetbe, s mindazt meséljék el magnetofonom mikrofonjába, amit a sámánokról hallottak.

Ezen az estén is ott kuporgott az irodában két nyenyec, egy enyec diák meg egy szelkup lány, és búgott a magnetofon. Egyszer csak nyílik az ajtó, és Okládnyikov dugja be fejét. Én ösztönösen kaptam mutatóujjamat a szám elé, figyelmeztetvén a némaságra.

Bólintott, és csendben becsukta az ajtót.

A Tambej folyó partjáról való nyenyec diák, Okotetto, mesélt éppen arról, hogy miként készítették az öregek a szellemet ábrázoló bábukat, a *sjadejeket*. Nem szívesen szakítottam volna félbe az elbeszélést. De vajon Okládnyikov nem veszi-e mégis sértésnek, hogy intek neki, és folytatom a gyűjtést. Mert hátha nem is tudja, milyen nehezen emlékeznek a fiatal diákok ezekre a régi dolgokra, s ha még emlékeznek is, mily hihetetlenül nehéz megszólalásra bírni őket.

Amíg Okotetto beszélt, egyre bizonytalanabban éreztem magamat, a végén már a lelkiismeretem is furdalt. Elkecserekedtem. Úgy éreztem: már meg is jöttem Szibériából. Tükön ülve vártam, míg Okotetto végre befejezte mondókáját.

Azonnal siettem át a másik szobába, hogy legalább kimentsem magam. A kollégák közölték, hogy Okládnyikov már elment.

- Haragudott rám?

- Dehogya. Azt üzeni, hogy utazhat Jakutszkba. A Jakut Tudományos Kutatóintézet meghívta magát, hogy tartson előadást a sámánhitről. Az útiköltségről, Irkutszktól Jakutszkig és vissza, gondoskodnak. Sajnos, ez a meghívás nem szerepel eredeti tudományos tervükben, így természetesen a költségvetésben sem, ezért csak az olcsó hajóutat tudják biztosítani.

- Köszönöm az üzenetet. De Okládnyikov professzor valóban nem neheztel rám?

- Neheztelni? Inkább dicsérte magát.

- Dicsért?

- Igen. Azt mondta: vannak még néprajzosok, akiknek mindennél előbbre való a tudomány. Akik még az Úristen kedvéért sem szakítanának félbe például egy sámántörténetet.

Megkönnyebbültem.

Amíg hazafelé gyalogoltam a szomorúan hulló esőben, volt időm gondolkodni azon, vajon sok ilyen hiúság nélkül való tudós van-e a világon. És nagyon szégyelltem magam, amiért feltettem, hogy megneheztel rám.

Leningrádban szibériai utam előtti napon találkoztam vele utoljára.

Kitöltette velem az expedíció munkatársai által kitöltendő űrlapokat, átnyújtott ötszáz rubelt útiköltségre, meg kilencszáz rubel napidíjat. Ennyi fizetést kaptam egy hónapra, mint az angarai régészeti expedíció „restaurátora”. A visszautazás költségeit majd Irkutszkban fogom megkapni.

Hát ez a története annak, hogy most az Angara meg az Oka folyó partjain autózunk.

*

Amikor július elsején elindultam a karagaszok közé, az irkusztiki múzeum igazgatója közölte, hogy Okládnyikov professzor a hónap végén érkezik hozzájuk. Én 24-én délből értem vissza Irkutszkba, s itt azzal fogadtak, hogy a professzor már kiutazott az Angara-parti ásatásokhoz.

Bizony levert a hír. A zsebem szinte teljesen üres, feltétlenül fel kell hát vennem az angarai expedíciótól az utazás költségeit. Evégett azonban el kell jutnom az Angara partjára, a régészek sáttáborába. Tehát időt és pénzt kell fecsérelnem, hogy ezt az összeget megkaptam.

Az igazgató vigasztalni kezdett:

- Holnap reggel indul egy teherautó Okládnyikov professzorék után, azon önnek is szorítunk helyet. Délre ott lesznek. Este vonatra ül, s reggelre már vissza is ér ide.

Ez valamennyire megvigasztalt.

Hátizsák, sőt oldaltáska nélkül indultam el a huszonnégy órás kirándulásra. De múzeum-igazgató tervez, expedícióvezető végez. Mert a sáttáborban Okládnyikov meghívott, hogy járjam végig vele az ásatásokat. Három-négy nap az egész.

Könnyű Katát táncba vinni. Különösen, ha megsúgják, hogy útközben a híres Oka-parti sziklarajzokat is megkeressük majd.

Visszagondoltam a tavalyi, Abakán-környéki régészeti vizsgálódásokra: jónéhány kőbevésett sámándob-ábrázolást találtak akkor. Hátha itt északon is akadnak ilyenek?

Felkapaszkodtam a teherautóra.

A ponyva alatt vidám társaság üldögélt. Az irkutszki egyetem diákjai - fiúk és lányok -, akik munkára jelentkeztek a balagánszki ásatáshoz.

Az egyetemi hallgatók nyári szabadságuk idején fizikai munkát végeznek: kolhozokban, szovhozokban, traktorállomásokon, vagy miként útitársaim, régészeti ásatásokra vállalkoznak.

Kora délután indultunk el a Szvirszk közelében megkezdett ásatásoktól, ahol közvetlen az Angara partján tárnak fel egy neolit települést.

Nyírligetek és fenyvesek között hagytuk magunk mögött a kilométereket. A diákok többszólamú énekekbe kezdtek, fűjták egyiket a másik után. Volt alkalmam Pesten hallani a Pjatnyickij kórust, Leningrádban, Moszkvában pedig a rádió különböző népdalműsorait. Az én énekeseim nem vallottak volna szégyent azok mellett sem.

Nyilván a zeneművészeti főiskola hallgatói ezek - gondoltam magamban. Csak másnap tudtam meg, a diákok jóízű kacaja közepette, hogy éppen nem operaénekes-jelöltek ők, hanem számtan, fizika, irodalomtörténet szakosok, tanároknak készülnek.

*

Miközben a folyó partján egyre északabbra haladtunk, folyton azon törtem a fejem: a régészek ugyan honnan szagolják ki, hogy hol kell ásatniuk, hogy nem ötven kilométerrel délebbre vagy északabbra, legalábbis nem húsz méterrel jobbra vagy balra?

A kíváncsiság nem hagyott békén, az egyik pihenő közben ki is böktem ezt Okládnyikovnak.

- Hát ez nem egyszerű, de mégsem boszorkányság. A kurgánok halmai, földből kiemelkedő kövei a föld megásása nélkül is messziről szembeszöknek. A helyi lakosság ugyancsak sokszor vezet nyomra, hiszen számos olyan helyről tudnak, ahol cserépdarabokat, emberi kéz formálta köveket lehet találni. Részint az építkezések - csatornák, országutak - földmunkái tárnak fel ősi településeket. Ezeken kívül pedig a logika vezet eredményhez.

Intett a folyó felé.

- Az ember sohasem lehetett meg víz nélkül. Jobbára folyók partjára települt. Mindazok a teraszok, emelkedések tehát, amelyek előnyös települési helyet kínáltak, feltehetően lakottak is voltak valaha.

Rám kacsintott:

- Tegyük próbát: milyen szibériai régész vészelt el egy sámánhit kutatóban? Most az Angara partján autózunk észak felé. Útközben figyelje a vidéket, latolgassa magában, hol lát olyan helyet, amely alkalmas lehetett letelepülésre. Csak szóljon nekem, nem fogjuk sajnálni azt a negyedórát, valamennyien ásót ragadunk és megnézzük: valóban laktak-e ott.

Nem akartam szégyent vallani, komolyan vettem a feladatot. Nem hallottam többé útitársaim énekét, csak a vidéket fürkésztem egyre, s azon töprengtem, hol telepedtem volna meg, ha valamikor régen erre kóborlok nomád rokonságommal.

Egyszer csak a part viszonylag egyenletes szintjéből magasabb terasz emelkedett ki. Talán ez megfelelt volna: az itt vert sátrak lakói messzire beláthatták az egész tájat, időben felfedezhették a közelítő idegeneket, s szemmel tarthatták az állatokat, bármilyen messzire távolodtak is el legelészés közben.

Itt bizonyosan volt emberi település.

Tartva ugyan egy kicsit a felsüléstől, intettem Okládnyikovnak, hogy én itt ásatnék.

- Bravó, Vilmos - hunyorított a szemével. - De itt ki se kell szállnunk, mert néhány évvel ezelőtt már megástuk ezt a helyet.

A siker fellelkesített, vérszemet kaptam. Mindenáron új lelőhelyre szerettem volna bukkanni.

Jó félóra múlva megint olyan emelkedés tűnt a szemembe, mint az előbbi volt. Most már mit sem tartva a kudarcától, fordultam a régészek felé:

- Itt is ásatnék.

- Na nézzük meg!

És máris porzott az ásók nyoma. Igyekeztem mindenkinél gyorsabban dolgozni.

A szerencse mégsem nekem kedvezett.

Egy kis számtantanárnő-jelölt tartott az orrom elé egy zsebóra nagyságú cserépdarabot. Örömben majdnem megcsókoltam.

Ebben a pillanatban majdhogynem büszkébb voltam erre a kis cserépdarabra, mint egy pontosan lejegyzett sámánénekekre.

- Tegye el emlékebe - rendelkezett az expedícióvezető.

Nemsokára hatalmas nyírligetet szeltünk keresztül. Egyszer csak lefékezett a sofőr.

- Tán itt is próbaásást végzünk? - gondoltam szinte már féltékenyen.

Néhány éve erdőtűz pusztított erre, mindenütt megperzselt, szenes törzsek, tuskók heverték szerteszét.

- Megrajjuk tüzelővel a kocsit! - hangzott el a parancs.

Már resteltem leírni, mennyire megnyugodtam akkor, hogy nem valami őskori településről van szó, amit én nem vettem észre. Örömben a legvastagabb, leghosszabb nyírcsonkokat dobáltam a kocsira.

- Hát elkél a tüzelő a táborban - mondta Okládnyikov, egy hatalmas tuskóval birkózva. - Hadd vigyünk régészeinknek egy kis ajándékot.

A teherautó percek alatt megtelt fával. Mi a halmaz tetejére telepedtünk fel. Ha lehet, még vidámabban folytattuk utunkat, hiszen magasabbról sokkal inkább kitágult a látóhatár, no meg közben hintázhattunk is a ringó-rengő nyírfatörzseken.

*

Balagánszk előtt át kellett kelnünk az Angarán. Akárcsak tavaly az Abakánon, komp vitt a túlsó oldalra.

A nap lenyugodott, amikor átzihált teherautónk Balagánszk városán, és végre elértük a néhány kilométerre eső sátoztábort.

Mintegy tizenkét sátor sorakozott a lapályból kiemelkedő domb lábánál. Itt laknak az angari expedíció balagánszki részlegének régészei.

A máglya lángjai magasan fel-felcsapnak, tűz fölött két ágasfán végigfektetett, vízszintes boton vödör függ, benne fő a leves. Készül a vacsora. Okládnyikov azonban minden pillanatot ki akar használni, s még mielőtt teljesen besötétedne, végigfürkészi az eddig feltárt területet. Én is vele tartok.

Két helyen is ásat: a domb tetején meg a domb lábánál.

A fenti egy VI.-VII. századi földvár. A régész - fiatalasszony - aki sorra mutogatja, török (kurikán) emléknék tartja. A „várat” mintegy fél méter széles falak alkották. A falak külső és belső oldalán gerendákat verhettek le sorra, s közéjük agyagot döngöltek.

Vajon ilyenek lehettek a dunántúli avar *gyűrűk* is? Meg a folyók, tavak mentén emelkedő magyar *földvárak*, amelyek emlékét ma már csak helységnevek őrzik, mint például Dunaföldvár, Tiszaöldvár, Balatonöldvár?

A domb lábánál egy IX. századi települést tártak fel. Nevezetes hely ez, mert itt került elő az első szibériai gemma. Szárnyakkal díszített fejét ábrázol. Egy karcolt rajzú edénytöredéket is találtak itt, ezen két lovas áll egymással szemben, a baloldali előtt egy emberfej. Ha nagyon erőltetjük szemünket, a fej körül itt is mintha szárnyak volnának. A harci jelenet alatt két hosszú vízszintes és sok rövid függőleges vonalkával jelzett díszítés. Vajon igaza van annak a régésznek, aki e rajzban a földvár falának ábrázolását sejt?

Reggel, világossal, még egyszer megnéztem a földvár romjait. S elgondoltam, hogy rákönyökölök a mellvédre, és látom lenn a domb alatti síkon a legelésző lovakat, marhákat, lusta juhokat.

Összereztem: az egyik régész szólított:

- Jöjjön csak, mutatok valamit, amihez a néprajzos ismeretei szükségesek.

A földvár délnyugati sarkához vezetett. A fal tövében a dombon egy kis négyszögű, hosszas gödör.

- Már üres. Tavaly tártuk fel. Egy asszony csontváza feküdt benne. Egyedül, mellékletek nélkül. A testtartása volt nagyon meglepő. Az egész csontváz természetellenesen kicsavarodva, karjai a fejéhez emelve, ujjai begömbültek, mintha az arcát tépte, marta volna. Ne nevéssen ki, de arra kellett gyanakodnunk, hogy élve temették el a szerencsétlent. De miért temettek volna el egy élő asszonyt?

Sok ezer kilométerre Magyarországtól, Kőmíves Kelemenné balladájának sorai villantak eszembe. „*Amit raktak délig, leomlott estére, amit estig raktak, leomlott reggelre.*” Aztán a tizenkét kőmíves komor, nagy egyezsége: az első ebédhozó asszonyt (vagy csak a vérét, a hamvát) beleépítik a kőfalba, merthogy „*csak így állítjuk meg magos Déva várát, és így nyerhessük el annak drága árát*”. Vajon itt Szibériában is az épülő földvár leomló falai követelték a szerencsétlen asszony életét? Ugyan ki adhatja meg egyszer erre a kérdésre a végleges választ?

Délelőtt még Okládnyikov kiemelte azt a nagyméretű cseréputnát, melyre éppen az egyik kutatóárok közepén bukkantak rá, majd az expedíció gondnoka átnyújtotta a visszautazásra szóló ötszáz rubelt, s máris elindultunk következő célunk felé: az Oka-parti sziklarajzokhoz.

*

Megint a tajga soha meg nem unható nyírfái, fenyői futottak el gépkocsink mellett. Estére Tulunig értünk. Nem maradtunk a városban, hanem kihajtottunk a közeli erdőbe, egy folyó partjára.

Pillanatok alatt szétszéledtünk, hogy rőzsét gyűjtsünk a tábortűzhöz. Míg felforrt a teavíz, kibontogattuk, szétterítgettük hálósákjainkat.

A kölcsönkapott hálósákból sokáig bámultam a fölém boruló szibériai égboltot. Milyen mélységes csend. Csak néha loccsan egy-egy hullám, vagy koppan egymáshoz két száraz fenyőág.

Hiába, elkéstem egy kicsit. Néhány évtizeddel ezelőtt sámándobok tompa dübörgését verték volna vissza a folyó partjai.

Reggel álmélkodva néztem a vizet: alig-alig csillant meg a színét belepő, töméntelen rönk között. Szibéria egyik nagy kincsét, a fát cipelte a hátán ez az ingyenes szállító eszköz.

De bármennyire magával ragadott is az elemi erővel vágató, gyakran egymásnak ütköző szálfák látványa, egyre inkább idegesített, kínozott, szűrt államon a feketén tarló sodó borosta. Hát igen, huszonnégy órára indultam el, ugyan minek hoztam volna magammal borotvát?

Egyszer csak Okládnyikov hangját hallom:

- Jöjjön, Vilmos, én már megborotválkoztam!

És mosolyogva nyújtotta felém a borzecsetet.

Gondolatolvasó ez az ember? Vagy csak kiterjed figyelme a legparányibb apróságra is?

S miközben az állam szappanoztam, immár másodszor töprengem azon, vajon sok ilyen természetes akadémikus van-e a föld kerekén...

Reggeli után azonnal útra keltünk.

Falvak, települések közelében a kocsit mentén gyakran találkoztunk vödört cipelő lányokkal, asszonyokkal.

- Dehogyan vizet visznek - világosítottak fel útitársaim. - Fagyalbogyót gyűjtenek az irtásokon.

Ejnye, de milyen ormóttan a fejviseletük! - Hányszor láttam gyerekkoromban, hogy a pékek előtt a lisztet hordó munkások üres zsákot borítottak a fejükre, úgyhogy a végét ügyesen háromszög alakúvá mesterkedték. Így óvták nyakukat, hátukat a kihulló lisztől. De ugyan miféle liszt ellen védekezhetnek itt az őserdőben?

Éppen tréfálkozni akartam ezzel, útitársaim elkomorodó arca azonban kedvemet szegte.

- Már ennyire délre is ilyen sok a muslinca - kapta el a fülem az egyik mondatot.

És egyszerre megértettem a fejre húzott zsákok divatját meg a kollégák komorságát. Önkéntelenül vakaródní kezdtem. Pedig a gép száguldása megvédett a vérszomjas muslinca-rajoktól.

Délutánra járt az idő, amikor áthaladtunk Sámánovo falun. Ma csupa orosz faházból áll a telep, valamikor minden biztonnyal sámánhitű népnek kellett itt laknia, mert származhatik-e a Sámánovo név más szóból mint a sámánból?

- Mindjárt megérkezünk! - biztattak útitársaim. - A következő helység Bolsaja Kada, s attól néhány kilométerre lesznek a sziklarajzok.

Hamarosan lekanyarodtunk az országútról. Keskeny csapáson zötyögtünk, a nyír- és fenyő-ágak egyre az arcunkba vágtak. Végül egy tisztáson le kellett kászálódunk a teherautóról. Gyalog törtünk tovább előre.

Kisvártatva már igazat adtam annak az öreg burjának, aki azt mesélte, hogy a tajgába tévedt borjút halálra marják ezek az apró muslincák.

Ösztönösen csapkodtunk jobbra-balra, noha néhány méter után már tudtuk, hogy ez mit sem használ. A csökönnyösen kísértő muslinca-raj zúgása azt sugalmazta nekem is: legjobb lesz mindenbe beletörödni, hisz így marad mindaddig, amíg az északi tajgaövezetben kell majd dolgoznom.

Végre elfogytak előlünk az utolsó fák is: kitárult előttünk az Oka vize.

Hirtelen megszűnt a szúnyogzűmmögés: elnyomott mindent a folyó dübörgése.

*

Tizenöt-húsz méter magas sziklafal peremén álltunk, lábunk alatt a vágató Oka. Esményi hely ez, az ősember számára, a hajtóvadászat befejezéséhez. Véres vállalkozások zajlottak le itt valamikor. Végso kétségbeesésükben innen a magasból a szabadulással biztató folyóba vetették magukat a rének, jávorszarvasok, őzek, vadlovak.

Nem segített.

Az Oka medre tele sziklával, a rohanó víz tajtékot szórva törik meg a sok száz szirt élén. Közöttük lehetetlen úszni, a folyó magával ragadó sodra szétzúzza rajtuk a menekülőket.

Lejjebb, a kanyar után, ott, ahol a folyó megszelídülve, méltóságteljesen hömpölyög, a bozontos vadászok könnyűszerrel foghatták ki, mészárolhatták le a sérült, zúzott zsákmányt.

...Bámuljuk hosszan, némán a halál-sziklát.

Egyszer csak azon ütődik meg valamelyikünk: bukik le a nap.

Azonnal besötétedik, akkor pedig ma már mit sem látunk a sziklarajzokból. Mert ezt a meredek falat díszítik az ősi freskók. Az ősember a varázslás eszközeivel is biztosítani akarta a bő zsákmányt, s ennek érdekében különféle rajzokat vésett, festett a sima bazaltra.

Ha sietünk, még megláthatjuk a neolitik- és bronzkori ember művészetének emlékeit.

Nyaktörő, sziklába vágott ösvény vezet a magasból le a víz széléhez. Egy nagy, lapos sziklán gerendákból összerótt kunyhó roskadozik. Hogy halász lakhatott benne, a tanya körül korhadozó másfél, kétméteres vesszővarsák bizonyítják.

A kunyhó üres, a három szikla - a tűzhely - mellett kis halom nyír- és fenyőfahasáb: ha fáradt, fázó vándor vetődik ide, legyen mivel tüzet raknia.

A víz egészen a sziklafalig ér. Nincs kiálló perem. Ha tovább akarok jutni a bazaltfal mentén, a folyóban kell előregázolnom.

Lábalom az ismeretlen mélységű, kavargó vizet. Meddig ér majd vajon?

Talán tíz métert sem viaskodom a derékig érő, rohanó hullámokkal, feltűnik az első sziklarajz. Egy szarvas körvonala bontakozik ki a sötét bazalton.

Az őskori művész mintegy két centiméter széles és két-három milliméter mélyen kivéssett sávval húzta meg a körvonalakat, és sötétvörös festékkel színezte.

Amint továbbnyomulok a hol derékig, hol mellig csapó folyóban, sorra tűnnek elő a többi rajzok is: vágató rénszarvas, legelő jávorszarvas, kecses nyakú hattyú.

Mind-mind a vadászsikert elősegítő, mágikus rajzok ezek: az óhajtott zsákmány „lelkei” vagy „szellem-gazdái”. Az őseMBER hite szerint, ahol ezek jelen vannak, ott meg kell jelenniük maguknak az állatoknak is, ezért kerültek a rajzok éppen erre a sziklafalra.

Engem azonban más izgat. Feltettem, hogy az állatok megidőzésében - ha a sámánhit már abban az ősi korban is létezhetett - a sámánok ugyancsak részt vettek. Esetleg tehát felvették a falra a szertartásos öltözetben varázsoló sámánt vagy idéző dobját, hogy akkor is a sziklafalhoz idézze az állatok „lelkeit”, amikor a valóságos sámán ezt ott nem tehette, hiszen énekével, dobjának zajával visszariasztotta volna a vadászok karéjából a szabadon hagyott sziklafal felé menekülő állatokat.

A nagy bukdácsolás közben egyszer csak, az állatképmások után, mintegy tíz méter magasan fölöttünk a falon, egy körfélén akad meg a szemem.

Napkorong volna csupán?

Beljebb nyomulok a folyó közepe felé, hogy jobban rálássak a vörös karikára.

Bizony nem korong ez. Egy kicsit hasonlít a fogaskerekre.

Nem marad más hátra, fel kell kapaszkodni a sziklafalra, hogy közlelről vizsgálhassam minden részletét.

A hideg fürdő után sziklamászás következik. Ujjaimmal alkalmas résekbe kapaszkodva tornászom fel magam a bazaltfalra.

Okládnyikov valamit kiált felém a vízből, hangját azonban elnyomja a folyó harsogása. Arcának féltő, rosszálló vonásai azonban nem hagynak kétséget az iránt, hogy mit is mondhatott.

Jó negyedórai erőfeszítés után fejem végre egyvonalba kerül a rejtélyes koronggal.

Csaknem kétarasznyi átmérőjű karika ez, benne apróbb körök, meg igen sok vonalka. Rossz a világítás, nem látható pontosan valamennyi.

Egy mindenesetre bizonyos: megérte a rajz a nyaktörő utat. Dob, kétségtelenül sámándob ábrázolása maradt ránk itt a magasban.

Leginkább az ősz-ázsiai jenyiszeji-osztják (ket) sámánok festett dobjaival tart rokonságot.

Már félhomályban kezdem el a falról való leereszkedést.

Megkönnyebbülten sóhajtok, amikor ziháló tüdővel, átizzadt inggel belemerülhetek a harsogó folyóba, s végre szilárd talajt érzek a lábaim alatt.

De korai a megkönnyebbülés: összeráncolt homlokkal Okládnyikov professzor sötétlik mellettem.

Mentegetőzés helyett vízbe mártott ujjammal rajzolni kezdem a sziklára a titkától megfosztott korongot. A „főnök” ráncai sorra lassan-lassan elsimulnak.

- Ez valóban sámándob - szólal meg a végén. - Mégpedig a sámánhit legrégibb eddig feltárt emléke, mert amíg maga kötélrancoskodott, a rajzok stílusából megállapítottam, hogy ezekkel az ábrákkal bronzkori emberek rajzolták tele a sziklát.

A nap eltűntével a nyirkos völgy egyszerre hűvösséget lehel.

- De most már ideje forró teát inni.

Igyekeztünk a sziklába vájt ösvény felé, a tábortűz mellé melegedni.

Sohasem szerettem a teát, de most, a hosszú hidegfürdő után hallatlanul jólesett. A szűnyögek, muslincák is nyugalomra tértek.

Nem sokáig gyönyörködtem a szibériai éjszakában a hálózsák mélyén, napfelkeltekor azonban már a sziklafal tövében tibtem-lábtam.

A felkúszáshoz alkalmas repedéseket, domborulatokat sorra megismertem.

Odafönn aztán igyekeztem lábaimat úgy megvetni, hogy mindkét kezem szabadon használhassam.

Először is gyertyát gyújtottam, s különböző oldalakról vetettem fényt, illetve árnyékot a rajz vonalaira, hogy semmi el ne sikkadhasson belőlük. Most már pontosan megszámlálhattam a két kör közötti keresztvonalkákat.

Jobbról is hét, balról is hét, s a kör alján fölfelé, lefelé egyaránt hét-hét vonal sorakozott egymás mellett. Ez vajon azt jelenti, hogy a hetes számban már az ősemlék is jelentőséget látott?

Áttetsző papírt fektettem a rajz fölé, s félkézzel leszorítva, igyekeztem ceruzával meghúzni a körvonalakat.

Egészen megfeledkeztem közben a tíz méter mélységben vágató, vadölő folyóról.

A dob szélén kör fut körben, fent jobbra a hold, alatta a nap rajza. A napkorongból, egymástól egyenlő távolságra, négy enyhén ívelt sugár nyúlik ki, akárcsak a mai ket sámándobok rajzain. A nap felső pontjáról hasonló sugár nyúlik befelé is. A két égitest rajzától balra egy függőleges vonal: a tunguz dobok tanúságai szerint a „szellemek útja”. Ugyanez lehetett a jelentése a jobb és bal oldalon, valamint a dob alján, de még a dob külső vonalán belül sorakozó hét-hét vonalnak is. A dob alatt levő hét vonal viszont az altaji meg a nyugat-szajáni török dobokat jellemző szalagokat, bőrszíjakat jelentheti.

Kutyául elzsibbadt mind a két karom, mire végeztem a másolással.

Az értékes papírt fogam közé szorítva ereszkedtem le a függőleges fal fáradtságos és veszélyes útján. Nem szégyenlem bevallani, hogy nemcsak a nap tűző sugaraitól melegedtem ki, mire földet értem.

Néhány méterrel jobbra Okládnyikov professzor kísértette meg hasonló helyzetben a lezuhanást.

Okládnyikov örvendezve fogadott: ő is felfedezett egy sámánhitre valló emléket.

Fent a magasban, csaknem a sziklafal felső szélén, emberi alak látható, fején szarvasagancsok.

- Úgy látszik, a bronzkori sámán olvasta a maga tanulmányát! - kacsintott rám.

Arra a tanulmányomra célzott, amelyben kimutattam, hogy a sámánok egyik fajta fejékessége agancs volt.

Milyen messze van térben az Oka partjától a Duna-Tisza-mente, s milyen mérhetetlen távol áll időben a bronzkor napjainktól. A kultúra némely jelensége mégis hogy egybefogja ezeket a távolságokat. Mert ugyanaz az agancs díszíti e sziklafalon meghúzódó emberalak fejét, mint a magyar néphit lucaszékről meglesett boszorkányának. Igen: boszorkányaink az agancsos fejviseletet a honfoglaló magyar táltosoktól örökölték.

Innen is, amonnan is igyekeztünk megközelíteni a becses sziklarajzot, de minden kísérletünk meddő maradt. A függőleges falon lehetetlen volt olyan magasra felkapaszkodni.

A sok próbálkozástól kimerülve, irigykedve néztem a rajz közelében tollászkodó fecskéket.

Le kellett mondanunk a bronzkori sámán korszerű megörökítéséről, csak messziről hunyorgva rajzolhattuk le.

A felfedezett rajzok Szibéria vallástörténészei számára azt tanítják, hogy a sámánhit már a bronzkorban kialakult, s e korai időszakban is megvoltak máig érvényes sajátosságai.

*

Bratszk felé indultunk, a leendő tenger névadó városa felé.

Amíg nyeltük a port meg a kilométereket, azon töprengtem, vajon honnan származhatik a város neve. A szó végén levő *-szk*, orosz helynévképző (mint például Tomszk vagy Krasznojarszk), de mi lehet a *Brat*? Vajon az orosz *testvér* szó, vagy pedig a *burját* népnév *brat* változata? A karagaszok - jól emlékszem - a burjátokat *bratnak* nevezték. Ha ez lenne a tő, akkor e helységnév éppen olyan képzésű lenne, mint Jakutszk város neve, hisz az is népnévből alakult: a jakut szóból. Ez viszont azt jelentené, hogy e város kialakulásakor itt még burjátok éltek, lakóhelyük, tehát sokkal északabbra terjedt a mainál.

De hát ennek a dolognak egy teherautóban aligha lehet a végére járni.

Végre feltűnt a talányos nevű város. Az egykori faerőd három bástyája még ma is áll. Vagy talán csak rekonstrukció? Az egyik - Okládnyikov szerint - feltétlenül eredeti.

A bástyákról a repülőtérré hajtottunk.

Véget ért a „huszonnégy órás” kirándulás.

Hajnali három órára értem Irkutszkba.

ÁZSIA KÖZEPE

Irkutsk előtttem a döntések városa.

Moszkva vagy Szibéria? Moszkva vagy Szibéria? - ez az irkusztki refrén.

Július elsején kisebesedett lábujjaim miatt azon főtt a fejem: hová váltsak jegyet? - Nyizsnyeugyinszkba-e, hogy onnan a karagaszok közé repüljek, vagy Moszkvába, hogy lábaim kezeltessen?

Ma, augusztus elsején, megint a jegyen töprengök. Hová váltsam meg? Kizilbe, Ázsia csillagászatilag kiszámított középpontjába, hogy onnan tovább a szojot sámánok közé menjek, vagy pedig Moszkvába, hogy hazatérjek Magyarországra.

A különbség csak annyi, hogy a múltkori *vagy-vagy* elé egészségi állapotom, a mostani elé meg anyagi helyzetem állított.

Ötszáz rubelem van mindössze. Ezen vagy vonatjegyet válthatok Moszkváig, vagy repülőjegyet Kizilig.

Ha visszatérek Moszkvába, vége a szibériai gyűjtésnek, nem jutok el a szojotok földjére. Ha viszont Kizilbe utazom? Néhány tízrubelessel a zsebemben, jó, ha egy hétig, tíz napig kihúzhatom... És honnan veszek annyi pénzt, hogy visszajussak Moszkvába?

Megfutamodás vagy felelőtlenség? Bizony, egy Szibéria-kutatónak nemcsak tudományos kérdésekben kell dönten.

*

Este nem vasúti, hanem a légiforgalmi pénztárhoz mentem. Jegyváltás közben még csak bizonytalan sem volt a hangom. Pedig megérkezésemkor száz rubel ha marad a zsebemben. Miből fogok ott élni, miként tudok Moszkvába visszajutni? - Fogalmam se volt.

Az indulás - szokás szerinti. Fél egyre kellett a repülőtérre menni, s fél tizenkettő előtt öt perccel még a múzeum sámántárgyait fényképeztem a napos udvaron.

Féltizenkettőkor hátamra kaptam a hátizsákot, sebtiben elbúcsúztam a muzeológusoktól, és pontban fél egyre megérkeztem a géphez.

Alattam már az Angara csillog. Vajon meglátom-e valaha még egyszer?

Amikor a gép újból a földre szállt, mielőtt szemembe tűnt volna a repülőtér felirata, már felismertem. Nyizsnyeugyinszkban vagyunk.

Elkapott a büszkeség: már van olyan szibériai város, amelyben nem először fordulok meg.

Hamarosan repültünk tovább Krasnojarszk felé. Közben egyre déli irányba tekingettem, a karagaszok földje felé.

Mennyit főtt a fejem ott a szojotok miatt: igaz-e az, hogy a karagasz kultúra annyira emlékeztet a szojotokéra? Lehetséges-e, hogy az eredetileg szamojéd karagaszokat eltörökösítő nép a szojot? A karagasz sámánhit jelenségei valóban megismétlődnek a szojotok körében?

Most mindezeket tisztázhatom hát. Csak rajtam áll, hisz holnap már szojot földre lépek.

Annyira magamba merültem, hogy csak arra ocsúdtam fel, az utasok már készülődnek a leszálláshoz.

Krasnojarszkban egyenesen a jegyirodának tartottam, hogy jegyet váltsak tovább, Kizilig.

- Nincs hely holnapra.

Bizony ez váratlanul ért.

- Legyen szíves, adjon tanácsot, mit csináljak.

- Hát utazzék holnapután.

- Kérem, én külföldi vagyok - játszottam ki egyetlen adumat. - Az útlevelem záros határideig érvényes, nekem minden nap drága.

- Akkor beszéljen a diszpécserrel.

Feltűnően csinos, szőke lányhoz nyitottam be.

- Önhöz igazítottak a pénztártól. Holnap reggel indulnom kellene Kizilbe, de nincs hely.

- Miért olyan sürgős? Induljon holnapután.

Elmondtam neki is, amit a pénztárosnőnek. Felelet helyett gondolkozva ráncolta homlokát. Reménykedni kezdtem.

- Egy megoldás volna: teherszállító gépeink is visznek sürgős esetekben utasokat, arra talán szoríthatok helyet. De az nem olyan kényelmes - tette hozzá kissé aggódva -, viszont a jegy olcsóbb.

Ha tudta volna, mennyire megörülök az olcsóbb utazás hallatára!

- Nagyon is megfelel.

Reggel éppen csak bekötöttem meggyült sarkam a repülőtér elsősegély-nyújtó helyén, s máris felszálltam a kizili gépbe. Az utasok számára fenntartott részleg csak annyit különbözött az utasszállítóétól, hogy a menetiránynak nem szembe, hanem oldalt ültünk.

*

Felhők között úszik a gépünk. Néha szétfeszlik alattunk a szürke gomolyag, mintha váratlan szakadékhöz érnének. Odalent erdővel borított, hullámos hegyek, sűrűn tarkázva nagy, fehér foltokkal. Augusztusig megmaradt a hó? Vagy csak fehér sziklák?

Ilyesmi lehetett a *Csarga-bara* is, amit Halgen sámán fehér jurtának vélt.

Régi és csodálatos történet a Halgen sámáné...

Nem nagyon régen, de azért jócskán elmúlt időben élt az Erbek folyó torkolatánál. Olyan hatalmas sámán volt, amilyen azóta nincs, s ki tudná, kerülközik-e még valaha.

Egyszer, amint egy faluban benyakalt a pálinkából, elindult hazafelé. Estére a Nagy-folyó menti Csarga-bara sziklához ért. Hát, mit lát itt? Egy jókora fehér jurtát. Csak azt furcsállotta, hogy a nemezfalak nincsenek körülcsavarva leszorító szörkötelekkel.

Belép a jurtába: lát abban egy öregasszonyt. Az ám, de milyent! Szemhéja lefityved az arcára, arca a nyakára, álla a hasára, hasa meg a térdére. Maga a megtestesült rútság! A vén banya mellett üldögél két leányka, de milyen két gyönyörű lány!

Halgen simán megpihent, megteázott, majd aztán kászálódott kifelé.

Már kapaszkodott a lova hátára, hanem az egyik leány, az, aki a kutyák miatt kikísérte, a karjához kapott. A sámán, védekezésül, fél-kézzelel megragadta a lány hajfonatát. Fájdalmában a lány hangosan sikoltott.

- Mit akarsz, te lány, ezzel az átkozott sámánnal? A nagybátyám boszorkányai sem tudtak vele mit kezdeni! - kiáltotta az anyja a fehér jurtából. - Gyorsan gyere vissza, mert mindjárt megöl!

A lány elugrott, hajfonata azonban a lovas kezében maradt.

A sámán elindult. Már közeledett a falujához, akkor vette észre, hogy egy siheder beszélget előtte egy vénasszonnyal. Nézi, nézi: hát a jurtabeli boszorkány megy ott a fiával. Tűzacél zacskójából kikapja kovaköveit, hozzájuk vágja. A boszorkány-fiút pontosan homlokodon találta.

Felbődült az anya, mint egy tevetehén. Rávetette magát a sámánra, hanem az hatalmas ugrással egy topolyafenyőn termett.

Nosza, a boszorkány asszony rágcsálni kezdte a topolyafa gyökereit. Kéreg repül, vér csorog; a banya már öreg, egyre jobban kifárad.

- Ha most meg nem is öllek, mához egy évre bosszút állok a fiamért! Most is megölhetnélek, de utadra engedlek, mert tisztelkedni még az Isten elé. Mihelyt visszatérsz, véged!

Így fenyegetőzött a boszorkány, és szörnyű jajgatás közepette vonszolta fiát.

A sámán valóban az Isten elé indult tisztelkedni.

Kerek egy esztendő elmúlt, amikor hazatért. Este érkezett meg. Lefeküdt a jurtájában. Reggel megvirradt, de a sámán nem jött elő. A szomszédok bementek, hogy majd felébresztik. Ott feküdt holtan, már egészen kihűlt. Pedig este még makk-egészséges volt.

A boszorkány-leány hajfonata még máig is ép. Az elhunyt sámán dobjával együtt azt is felakasztották a *Kathilik bazsi* erdejében.

Én magam nem láttam - mentegetőzött az elbeszélő -, de sokan bizonygatták, akik saját szemükkel látták, hogy ilyen hajfonata embernek nem lehetett, mert egy öl a hossza, és két marokkal sem foghatnám körül. Aki nem hiszi, járjon utána, tekintse meg maga. Nincs messze: az Erbek mentén kell felhaladni, majd letérni Kathilik felé, felkapaszkodni a csúcsra, ott lesz a *Serlik arga* erdő, itt valahol egy fán lengedez az a hajfonat.

Nem sokat töprenghettem azon, vajon az utazó, aki a századforduló táján feljegyezte ezt a szójot elbeszélést, miért nem ír arról, hogy meglelte a bizonyítékot, mert repülőgépünk leszálláshoz készült. A gép pilóta mögötti falán felvillant a tábla: *Tilos a dohányzás, leszállás kezdődik*. Már Kizilben lennénk?

Fürkészem az alattunk futó várost. Ismerős ez a kép a nagy folyamba ömlő kisebb folyócskával. Talán mégsem Kizil.

Amikor a gép a földön gurul, olvashatom is a nagy fekete betűket: ABAKÁN.

A múlt nyáron már jártam itt. Szívesen beautóztam volna a városba, üdvözölni a Hákász Tudományos Kutatóintézetet meg a Népírajzi Múzeum munkatársait, akik tavaly olyan szívesen segítettek munkámban. Szerettem volna átadni nekik a szagáj sámánok, Kizlaszov, Borgojákov meg a többiek fényképeit, amelyeket tavaly készítettem. Azonban a menetrend szerint néhány percig időzünk csupán.

De a menetrendhez az időjárás nem mindig alkalmazkodik. Közlik velünk, hogy a Szajánok fölött vihar dühöng. Hogy mikor áll el, húsz perc vagy három óra múlva, azt talán csak Halgen sámán tudta volna megmondani.

Jó két óra múlva mégiscsak kitisztult az idő, s végre indulhattunk. Jómagam nemcsak a veszteglés miatt türelmetlenkedtem. Szombat lévén, a múzeum két órakor bezárja kapuját: ha késik a gép, senkit sem találok már ott. Hogy szerzek akkor olcsó szállást? Hogy találom meg a kutatókat? Ráadásul holnap vasárnap. Ha elkésem, minden hétfőre marad. Pedig sietnem kell, hisz oly rövid az idő, és olyan sok a tennivaló.

*

A szojot sámánokról már az 1300 körüli évekből maradt fenn írásos emlék. Rasid ed din perzsa geográfus *Dzsámi el tavárih* című munkájában értekezik először a szojotok szellemeiről, akiket a maga nyelvén dzsineknak nevez. De hallgassuk meg őt magát:

Sok képzelgés és kitalálás, valamint mérhetetlen számú sámán él - köztudomású, hogy a dzsinek velük beszélgetnek - különösen a legtávolabbi szállásterületeken...

A sámánizmus hosszú ideig szinte kizárólagos vallásként virágzott a szojotok között. A múlt század folyamán azonban a déli szomszéd, Mongólia felől, eljutott hozzájuk a buddhizmus is, a lámaizmus formájában.

Ádáz harc lángolt fel az új meg a régi vallás között.

Ennek a küzdelemnek egész sor epizódját őrizte meg a népi emlékezet.

Az új tan szószólója a mongol Siretti láma, a régi hiedelmek védelmezője pedig Tungusztej sámán volt, anyjostul. A sámán áldozatul is esett ennek a harcnak: a hatalmas Siretti láma, imáinak erejével, rádöntötte a Hajerhan bérce. Tungusztej anyja azonban bosszút állt a bérce: előbb figyelmeztette az ott lakókat a bekövetkező veszedelemre, hogy idejekorán elmenekülhessenek onnan, aztán hatalmas vihart idézett rá. Napokon keresztül tomboltak az elemek, s amikor végre elcsendesedtek, a bérc egy része teljesen megfehéredett. Örökre így maradt.

A két vallás küzdelme azonban lassan lecsillapodott. De a lámaizmus, ha a nyílt küzdelemről le is mondott, a sámánhit elleni harcot nem adta fel. A lámák, közelebbről megismerkedve a szojotok életmódjával, igyekeztek helyettesíteni és kiszorítani a sámánokat. A hegyek tetején, a folyók partján, az átkelőhelyeknél, az utak mentén, mindenütt, ahol korábban a sámánok a „hely gazdájának” bűvöltek-bájoltak, a lámák bálványkunyhókat emeltek. A nemzetségi szellemek lassacskán buddhista istenségekké változtak, akiknek az új papok fehér lovat áldoztak, mint korábban a sámánok. Még a betegség mellől is kitúrták vetélytársaikat, s a sámándob hangja helyett ráolvasás enyhítette a haldoklók utolsó perceit.

Semmi sincs új a nap alatt. Csak itt nem karácsony került az őszi téli napforduló napjára, nem is betlehem a pogány germán fenyőfa alá, hanem bálványházak a sámánok szent berkei meg Buddha-szobrok a sámánok bálványbábui helyébe.

*

Hanem valami láma vagy sámán, de legalább egy ápolónővér elkelne itt a repülőgépen is.

Útitársaim egyre sápadoznak, s zavart mosollyal veszik elő az ülés hátára erősített egészségügyi zacskókat.

Hiába, az állandóan keresztbe metszett hegyvonulatok és völgyek felett kavargó légörvények megtáncoltatják gépmadarunkat.

Nem ártott volna az egyetemen keleti nyelvészet mellett repülésből is kollokválni.

*

A gomolygó felhők néha megszakadnak, és fel-felcsillan alattunk a Jenyiszej folyó. Jenyiszej és motorzúgás. A néprajzos irigykedve gondol bennem az egyik útleíró szavaira:

A szojotok ma is buzgó sámánhitűek. Amikor 1907-ben feleveztünk a Jenyiszejen, a szojotok földjén egész éjszaka zúgtak a sámándobok. A lakosság tudakoltatta: mit visz az a soha nem látott csónak, amely a folyással szemben halad.

Ötven év elmúltával repülőmotor zúgása váltotta fel a sámándobokét.

Szorogat az érzés, hogy már elkéstem. A szojotok nagy népi megmozdulása, amely 1921-ben megteremtette a Tuvai Népköztársaságot, megindította a babona elleni küzdelmet a sámánizmussal szemben is. Kultúrházak, kórházak, rádió, újságok kezdték meg a felvilágosító munkát a maradiság, a régi hit, szokások ellen. Valóban így van ez jól. Fontos, hogy a sámánizmus mielőbb eltűnjék, de éppen ilyen fontos, hogy nem nyomtalanul, hiszen a vallásos képzet fejlődésének egyik jelentős állomása. A tudomány számára feltétlenül meg kell örökíteni belőle mindazt, amit lehet.

S ha már én elkéstem, legalább Jankó Jánosnak sikerült volna a terve!

A budapesti Néprajzi Múzeum megszervezője, a leíró néprajz és az összehasonlító néprajztudomány magyar megalapozója, Jankó János, eredményes osztják expedíciója után a szojot sámánizmus tanulmányozására készült. Két évet töltött volna ezen a vidéken, 1899-ben, 1900-ban. Az expedíció vezetője - Zichy Jenő - azonban elvetette ezt a tervet, s Jankó sohasem jutott el a Szajánok déli oldalára.

Pedig, ha két éven át egyfolytában tanulmányozhatta volna valaki korszerű, tudományos módszerekkel a századfordulón a szojot sámánhitet... Két év, amikor a sámánizmus még virágkorát éli!

Szinte minden önbizalmam elpárolgott. Mit is akarok most, amikor már nincsenek sámánok? S ha vannak is, mi az az egy hónap!

Hangosan elnevettem magam. Vagy nem nevetséges, hogy keveslem az egy hónapot, amely tulajdonképpen nincs is? Útlevelem szerint van ugyan, de a pénz! A zsebemben lapuló néhány tízrubelesből miképpen akarok én egy hónapig utazni, megélni és vezetőt fizetni?

Nem rágódhattam tovább. A gép erősen oldalt dőlt.

Néhány kör után már a repülőtér pázsitján gurultunk. Megérkeztem hát a szojotok földjére, a mongol Siretti láma meg a szojot Tungusztej sámán küzdelmének színterére.

*

Félvállra akasztottam hátizsákomat, jobbomba kaptam a telepes magnetofont, elindultam én is a géphez támasztott lépcsőn lefelé.

Az utasok zöme megkönnyebbülten lépkedett végre a szilárd talajon. Csak azok idegeskedtek még, akik diszkréten tartották kezükben - virágcsokor helyett - a tartalmas egészségügyi zacskót. Végre az első szemétgyűjtő urnánál az ő zavartságuk is eltűnt, mosolyogva siettek a várakozó rokonok, ismerősök felé.

Tán mondanom sem kell: engem senki sem várt.

Ismerkedni kezdtem a szojotokkal. Középtermetűek, ferde szeműek, hajuk természetesen fekete, szemhéjuk mongolredős, arccsontjuk kiugró. Ha egy karagaszt meg egy szojotot egymás mellé állítanánk, bajos volna megmondani, melyik ez, melyik amaz.

Megtudakoltam, miként juthatok be a városba, s fölnyomakodtam az autóbuszra. A kalauznőt megkértem, szóljon a múzeumhoz legközelebb eső megállónál.

Egyenes, aszfaltos úton suhanunk, az úttestet kétoldalt bokor, fasor szegi. A városban kíváncsian nézek körül. A házak földszintesek vagy emeletesek, többnyire fagerendákból ácsolták. Rokonszenves, tiszta utcák.

Mihelyt leszálltam, mindjárt akadt valaki, aki a múzeumig kísért. Az igazgató helyettesét kerestem. (Azt ugyanis már Irkutszban hallottam, hogy az eddigi igazgatót odahelyezték, s egyelőre helyettes vezeti a múzeumot.)

A tágas, napos irodában fiatalasszonyhoz igazítanak, ő a helyettes. Azzal kezdem, hogy messziről jöttem, és kollégája vagyok.

Be sem tudok mutatkozni, mert a szavamba vág:

- Akkor maga Diószegi.

- Igen, de honnan tudja?

- Karalkin jelezte, hogy majd jön egy magyar kutató, üzenetet is hagyott, mert már elrepült, a délkeleti szojotok közé. Néhány nap múlva tér vissza.

- Akkor talán azt is tudja, hogy szeretnék rövid időre gyökeret verni Kizilben. Segítsen ebben.

A fiatalasszony gyakorlati ember volt:

- Először is szállás kell.

- Szállás? Még estig ráér. Inkább azt mutatná meg, hol a tudományos kutatóintézet.

- Akkor siessünk ám, mert két órákor ott is befejezik a munkát, de a szállást is most kell elintéznünk.

A szálló útba esett, foglaltunk hát egy szobát. (A kolléganőnek útközben megsúgtam, hogy az olcsóbb inkább megfelel.)

Csak leraktam a hátizsákom, loholtunk tovább a tudományos intézetbe. Felismertem: az autóbusról láttam is ezt a csinos, emeletes épületet. Be az igazgatóhoz. Arra kértem sietve, hallgassák meg magnetofon szalagra vett karagasz sámánénekeimet, ellenőrizték a lejegyzés hangtani pontosságát, a fordítás helyességét. Ugyanezt kértem a jövőben gyűjtendő szojot sámánénekekre vonatkozólag is.

Az igazgató megnyugtatóan, hogy bátran számíthatok a segítségükre, és mindjárt át is kalauzolt a nyelvtudományi osztályra. Megismertetett a kollégákkal, majd vitt tovább, az irodalmi és folklór osztályra.

Nem tévováztam én sem, kinyitottam a magnetofont, és bemutattam a karagasz sámánénekeket. Feszülten vártam az eredményt: vajon megértik-e. Sűrű fejbólintásaikból már tudtam, hogy értik. A karagaszok meg a szojotok tehát nem csak testalkatukat, de nyelvüket tekintve is közeli rokonok. Nem ez a tulajdonképpeni újság (ez sejthető volt a híres dél-szibériai töröknyelvész, Katanov szövegközléseiből), hanem az, hogy még a sok régiességet, helyi vonatkozást tartalmazó sámánénekszövegek is érthetők számukra.

Ez felettébb jó felfedezés volt, hiszen a szojot kollégák karagasz énekeimet pontosan rögzíteni tudják. De többet is jelent: megvalósíthatók az egyes karagasz sámánokról szóló monográfiák, vagyis egy sámán egész tudását, hiedelemvilágát, énekeit meg tudjuk ismerni.

Az intézet egyik szojot irodalmár-folkloristájával - Kalzannal - rögtön meg is állapodtunk: ma délután meg holnap, vasárnap, ellenőrzi a karagasz énekeket. Megígérte azt is, hogy a gyűjtendő szojot szövegeket ugyancsak ő veszi majd a gondjaiba.

*

A többiek is igen szívélyesek voltak. Az intézet mesekutatója - burját nő - jó hírrel próbált kedveskedni:

- Ha régóta van távol Budapesttől, talán nem is tudja, mennyire érdeklődnek maguknál a szojot népköltészet iránt.

- Szibériai népmeséket adnak most ki Budapesten - bólintott Kalazan. - Nekünk is írtak, hogy küldjünk néhány meseszöveget.

A kolléganő nyújtotta is felém a magyarországi mesesorozat egyik megjelent szibériai kötetét.

- Ismeri? Nanaj mesék.

- Egy kicsit ismerem - mondtam nevetve. - Nézze csak meg az első lapot, hogy ki fordította.

- De hisz ez maga!

Végképp barátjukká fogadtak.

Már a folyosón voltam, a könyvemet újságoló kolléganő utánam kiáltott:

- Várjon csak egy percre! Most aztán igazán olyasmit mutatok, amit még nem ismer.

Alighogy beléptem az ajtón, egy fakanálhoz hasonló tárgyat szedett ki a fiókjából. Csakhogy a nyele nem henger, hanem hasáb alakú, a feje pedig korong helyett téglalap, rajta kilenc bemélyedés.

- Ugye, nem tudja mi ez?

- Csak azt tudom, hogy mi *nem* lehet.

- Hát ezt nem nagyon értem - válaszolta.

- Még Leningrádban, az Állami Néprajzi Múzeumban, mikor sorra fényképeztem a szibériai gyűjtemény sámán-dobverőit, akadt egy ilyen tárgy a kezembe. A leltárkönyv szerint ez is dobverő, de én nem hiszem. Ezért mondtam: csak azt tudom, hogy mi *nem* lehet. Mert annyi biztos, hogy *nem* dobverő.

- Valóban nem az. Állítólag teahintő kanál. Egy öreg szojottól kaptam ajándékba. Nemrég egy gyűjtőúton barátkoztunk össze. Azt mondták rá: sámánok használták, teát hintettek vele a levegőbe. De hogy mikor, mi célból, nem árulta el. Próbálja kinyomozni majd, ha a sámánok közt jár. Én is kíváncsi vagyok.

- Sámánok közt? Hm. Találok-e majd sámánokat?

Kalzan felelt rá: - Működő sámánt aligha. De olyanokat, akik valamikor sámánkodtak, egész biztosan. Ha akarja, holnap nézzen be az intézetbe, itt fogom hallgatni a karagasz énekeket. Addigra előkeresek majd néhány nevet gyűjtőfüzeteimből.

Hát ez örvendetes.

*

Siettem vissza a múzeumba, hogy mielőbb hozzákezdhesek a tárgyak tanulmányozásához.

Az igazgatóhelyettes - a szombat délután ellenére is - bent maradt a múzeumban, hogy végigvezethessen a kiállításon.

Mintha nem is Ázsia mélyén - csillagászati középpontján - volnánk, hanem valahol egy olyan Európai városban, ahol a muzeológia, kiállításrendezés több évtizedes gyakorlatra tekint vissza. Pedig nem is régen nemhogy múzeum, de még város, még ház sem létezett itt a Jenyiszej partján.

Ízléses, levegős tárlók, szinte élő diorámák és olyan értékes néprajzi anyag, amelyent csak egy gyűjtőterületen levő múzeum tud, gondos munkával, összeválogatni.

És még egy meglepetés: a kiállítás néhány tárlója, életképe előtt úgy éreztem, a karagaszok között vagyok.

- Nem, nem karagasz, hanem északkeleti szojot tárgyak ezek - világosított fel vezetőm.

Ugyanaz a kúp alakú kéregsátor, ugyanaz a sátor berendezése is, közepén tűz, a sátor falai mellett körben téglalakú, rénbőr táskák, amelyeket ugyancsak barbá-nak neveznek, ugyanazok az állatbőr zsákok, tarsolyok. A testalkati, nyelvi egyezés mellett megvan hát a kultúrabeli azonosság is. Legalábbis az északkeleti szojotoknál igen. A szojotok ugyanis két, egymástól élesen eltérő csoportra oszlanak: a keleti hegyvidékire, valamint a nyugati sztyeppre. Amazok rénszarvastartó vadászok, ezek szarvasmarha- és lótényésztők. A kétféle gazdálkodás egész kultúrájukra kihat: a különbségek megmutatkoznak az építkezéstől kezdve a sámánhitig.

A kiállítás, valamint a raktárban őrzött tárgyak megtekintése után nem volt kétséges: a karagasz sámánhit szojot kapcsolatainak megállapítása érdekében a rénszarvastartó szojotokat kell felkeresnem. A szojot kultúra éles kettőssége azonban elgondolkodtatott. Helyes-e, ha az egyik csoport megismerése után nem a másikat vizsgálom tovább, hanem a szojotoknak hátat fordítva, indulok az Altaj hegységben élő törökök közé? Hát ezen még töprengnem kell.

A teahintő kanál után most egy másik meglepetés is ért: egy természetes háromágú bot, rajta különböző színű hengerré sodort rongycsíkok. A leltári könyv szüksézávan annyit árult el: *Sámánok által használt tárgy*. Hogy mire, hogyan használják, mi a neve, az titok maradt.

A leningrádi múzeumok majdnem tízezer sámántárgya, az irkutszki, krasnojarszki, abakáni múzeum gazdag sámánésszköz-gyűjteménye között egyetlen hasonlót sem találtam. Ennek is gyűjtés közben kell hát utánajárnom.

A múzeumvezető estefelé búcsúzkodás előtt, bevezetett a könyvtárba, megmutatta a katalógust, hogy kedvemre kereshesek könyveik között. Azután bemutatott az imént érkezett éjjeliőrnek, és magunkra hagyott.

Az íróasztalra halmozott sámándobok beszédesen jelezték, mi dolgom nekem a múzeumban. Az éjjeliőr, barátságos néni, nem is állhatta meg, hogy beszédbe ne elegyedjen velem, s nemsokára kellemes kérdéssel lepott meg:

- Tudja-e, hogy itt a városban is lakik egy sámánivadék?
 - Honnan tudnám? Ma érkeztem csak. De bizony felkeresném, ha elárulná, ki az.
 - Kököl. A Kizili Színház leghíresebb színésze.
 - Nem találkozhatnék vele?
 - Aligha sikerül. Egy házban lakunk, és úgy tudom, reggel körútra indul a szojot városokba a társulattal.
- Órámrá néztem: csak hét óra.
- Ki tudná megmutatni, hogy merre lakik?
 - Majd a lányom. Itt van a szomszéd egészségügyi házban.

*

A színészetet odahaza találtam, ő maga nyitott ajtót. Jóképű, barna férfi, magabiztos, megnyerő modorú.

Pár szó után azonnal készségesen megígérte, hogy majd beszél az anyjáról, aki annak idején híres sámán volt. Egészen nekitüzesedett.

- Még az énekeit is bemutatom, csak sámándob legyen.
- Az akad a múzeumban.
- Nagyobb baj, hogy holnap hajnalban indulunk. És nem akarom lemondani ezt a körutat, mert a vidéki városok ritkán láthatnak előadásokat, ott csak mozik működnek... Meddig marad itt?
- Nem tudom pontosan.

Fejemben megint motoszkált a kétség: helyes-e, ha rénterelgető hegyi szojotok után az Altajban dolgozom tovább, nem pedig a nagyállatot tartó szojotok között.

- Ha itt maradna a hónap végéig, találkozhatnánk. Visszajönnék egy kicsit előbb, a maga kedvéért.

Meghatódtam ennyi szívesség hallatára, de nem tudtam végleges választ adni.

- Sajnos, még nem tudom. De reggelre megmondom. Hánykor indulnak?
- Korán, hat órákor.
- Fél hatra hozom a választ.

Búcsúztunk, nem akartam feltartani a hosszú út előtt.

*

A múzeumba mentem vissza, hogy újból áttanulmányozzam a szojotokra vonatkozó szakmunkákat. Még a Leningrádban összeállított bibliográfiám alapján könnyen ment a könyvek kikeresése a múzeum katalógusából.

Mindössze tizenhárom szerénykedik asztalomon. És ha a sámánhitről szóló részeket egyfolytában gépelnénk, egy ívet se tenne ki talán. Mindössze ennyi megfigyelést rögzített a tudomány a szojot sámánhitéről, majdnem háromnegyed évszázad alatt. Az első értesítés ugyanis - Rasid-ed-dintől eltekintve 1887-ben jelent meg.

És milyen nagy az aránytalanság: két kutató kivételével mindenki csak a sztyeppe-i szojotok között járt, a hegyvidékiekről szinte semmi értesítés. Ami a sztyeppe-lakókról szól, az is csüggesztően szűkszavú. Lássuk csak például az említett 1887-ből való cikket:

A láma-orvosoknak a sámánok is segítenek, akik minden éjszaka sámánkodnak a beteg felett, igyekeztén megtudni, hol tartózkodik betegsége, mitől fél. Néha a lámák jövődöléssel foglalkoznak: megmondják a jövődőt a sámánok is.

Azt gondolhatnánk, hogy az első kutató még nem volt tisztában a sámánhit lényeges vonásaival, ezért ilyen ösztövé a megfigyelése. Sajnos a kép a néprajz tudományos színvonalának emelkedésével sem vált kedvezőbbé. Az egyik 1916-ban megjelent munka például egy szojot sámán-szertartást közöl:

A sámán, a jurtában sámánkodva, odament az ajtóhoz, és eldobva dobját, négykézlábra állt, és állat módjára kaparni kezdte a földet, azután vasat követelt, kést. Akkor a jelenlevők azt kiabálták: a jurtában nincs vas, az öreg tarhan meghalt, nincs aki vasat kovácsoljon!

Ez az értesítés a sámánkutató szívét nemigen dobogtatja meg. Csak a magyar talál benne érdekes vonatkozást: az említett *tarhan* szó ugyanis azonos azzal a magyar szóval, amelyet *Mezőtárkány*, *Felsőtárkány* helységneveink őriztek meg. A szojot *tarhan* jelentése *kovács*, de nálunk a honfoglalás korában e török mesterségszót méltóságnévként használták, míg végül települések nevében ragadt meg.

Az eddigi források alapján szó sem lehet arról, hogy a szojot sámánhitet elemezzük, összehasonlítsuk. Ennek a munkának az elvégzéséhez anyag kell, amelyik kiterjed a sámánhit jelenségeinek egészére, ugyankkor nem siklik el az apró részletek felett sem.

Amikor a karagasz, szojot, altaji török utazás terve mellett döntöttem, nem számítottam arra, hogy a szojotok címén két különálló - egymástól sokban eltérő - kultúrával kell számolni. Vagyis a szojot sámánhitet úgy kell vizsgálnom, mintha két külön népcsoporttal lenne dolgom. De még a sztyeppeiek kultúrája sem egységes. Az a néhány fénykép, amit sámánjaikról őriz a múzeum, éppen elég különbséget mutat. Száz szónak is egy a vége: a szojot sámánizmust nem láthatjuk tisztán egyetlen népcsoport végigkutatása révén. Ehhez legalábbis - úgy látom - három területen kell alapos gyűjtést végezni: a keleti (észak- vagy délkeleti), a középső, valamint a nyugati szojotok között.

Csak ám így szó sem lehet az altaji útról.

Az augusztusi terv tehát így alakul: elsőnek a karagaszokkal szomszédos szojotok, vagyis az északkeleti rénszarvastartók közé utazom, onnan visszatérve a középső nagy állattartó, végül pedig a nyugati, sztyeppe-i szojotok közé utazom.

Ég veled, kumandin Kizlakov sámán! Isten áldjon, teleut Saburakova sámánasszony. Hajnalban megmondom Kökölnak, hogy a hónap végére térjen vissza körútjáról, mert várom.

Hát, fáj a szívem az altaji törökökért. Meg aztán biztosat hagyok ott bizonytalanért. Mert az Altajban a kumandinok, a teleutok között is biztos címre, egy-egy sámánhoz mentem volna, a központi és a nyugati szojotokat pedig, meglehet, potyára járom.

Ráadásul a gyűjtési feltételek is megnehezednek. Hiszen az Altajban Karalkinnal együtt dolgoztam volna, aki nemcsak ottani születésű, de személyesen ismeri az említett sámánokat. Mindegy! Mégiscsak az a helyesebb, ha egy nép sámánhitét alaposan ismerem meg, mint háromét felületesen.

*

Megkönnyebbülten sóhajtottam fel. Az ám, de honnan veszem majd ehhez is az anyagiakat. Zsebem rubelroncsai éppen úgy elégtelenek az altaji, mint a szojotföldi kutatásokhoz.

Vagy kölcsön kérek, vagy eladok valamit. De kihez fordulhatnék? Meg aztán, miből adom vissza? A Moszkvai Néprajzi Intézet folyóiratában megjelenendő cikkem tiszteletdíjából? Visszaérkezésemig nem hiszem, hogy megjelenik. Talán, ha eladnék valamit Moszkvában?

Ejnye, mim is van? Hm. Vagy a magnetofon, vagy a fényképezőgép, vagy a zsebóra.

Hisz ezektől itt is megválhatok! Úgy adnám el, hogy augusztus végéig használatra nálam maradna. Igen, ez a megoldás a legjobb - szégyenlem a kölcsönkérést. Hanem belemegy-e valaki abba, hogy megvesz valamit, s az eladó azt még hetekig használja?

Mindenesetre végigkutattam összes zsebem. Sajnos, több volt az egy- és háromrubeles, mint az ötös vagy a tízes. Ötvenes csak egy akadt, százas meg egy sem. Könnyen végezhettem a zárszámadással.

Száznyolcvanöt rubel, néhány kopek. Hátam mögött függött a Tuvai Autonóm Terület térképe. Már futott is ujjam a Nagy-Jenyiszej mentén. Igen, itt van a Todzsza-tó, mellette a két szojot telep.

De hogy lehet oda eljutni, s ami még lényegesebb, mennyibe kerül? Éjfél után három óra felé már nem hívható fel semmiféle jegyiroda.

És az anyóka? Az éjjeliőr? Indultam, mentem a szobája felé.

- Bocsásson meg, hogy zavarom, nem tudná megmondani, hogyan juthatok el Ijbe vagy Tora-hembe?

- Dehogynem. Néhány napja indult oda éppen a múzeum expedíciója. Csak repülőjárat visz a hegyek közé. Visszafelé le lehet ereszkedni tutajon is. Hanem az lassú, egy hétnél tovább tart, meg veszélyes is. A Nagy-Jenyiszej néhol örvénylő, néhol meg számtalan holt ág szakad ki belőle. Az ilyen ágakból lehetetlen kikeveredni.

- És mennyibe kerül a repülőút?

- Tora-hembe nyolcvan, Ijbe hetvenöt rubel.

Határoztam: repülőgépen indulok, tutajon érkezem. Marad pénzem a foglalkoztatott emberek díjazására is. Még szállásra is, ellátásra is gondolhatok, ha nagyon takarékoskodom. (Bár egy kicsit elfogott a szorongás az utolsó héten: minden falat lenyelése után egy bizonyos ponton

annyira fájt a gyomrom, mintha valami sebet súroltam volna. Hiába: rendszertelenül enni nem lehet büntetlenül.)

Csak hát mi lesz a visszaérkezés után?

Á, az még messze van, addig csoda is történhet - ütöttem el a dolgot.

- Miért nem fekszik már le? Holnap is lesz nap. Már négy óra van - szólt be az örökdő néni.

- Nem érdemes levetközőm, fél hatra Kókólhoz kell mennem.

- Maga tudja - dörmögte kimenőben.

*

Egy óra hosszára valóban nem érdemes már lefeküdni. Elővettem hát újra a szojotokról szóló cikkeket. Ha a sámánokról nem is tudok meg sokat, valami haszonnal csak jár.

Ezt írja az egyik:

Az ember azért hal meg, mert valamilyen láthatatlan erő beléhatol és eltépi a lélegzetet (tin), amely azonban nem tűnik el teljesen: új életre kel valamilyen más lényben, pl. emberben, állatban vagy akár rovarban, mely éppen akkor jön a világra. A „lélegzet-léleknek”, akár csak a könnyű szélnek, nem marad nyoma. Ezenkívül minden embernek van még egy „gondolatlelke” (szagis) is. Az álom ennek a léleknek az eredménye. Amíg ez a két lélek az emberben tartózkodik, addig a gondolat és lélegzet elszakíthatatlan egymástól. Mégsem alkotnak egészet. Ha azonban a gondolat-lélek eltávozik az emberből, „oszthatatlan egész lélekké” (szünezin) válik. - A lélegzet- és a gondolat-lélek a fogamzás pillanatában a férfiból megy át az utódba. Ez az oka annak, hogy az utód mindig hasonlít az apára. A méhben való élet ötödik hónapjáig a lélegzet- és a gondolat-lélek, noha mindkettő létezik, egyáltalán nem mutatkozik meg. Az asszony semmit sem ad át a magzatnak, csak helyet, hogy növekedhessen. Ez a növekedés Kudajtól, az égi teremtetőtől függ, aki megbízza Sakcsadippa szellemet, hogy kísérje figyelemmel, vajon Otcsatij szellem ügyel-e a gyermek létrehozására, vagyis arra, hogy kinek kell születnie, kinek nem. Azok a lányok, akik húszéves korukig nem élnek nemi életet, nem lesznek képesek gyermeket szülni. Méhükben „fájdalom keletkezik”, s attól magzatuk elhal. A halvaszületésnek más oka is lehet: ha az anya beteg, a gyermek nem bírja ki testének forróságát, és meghal méhében.

Feltűnő, hogy az egyik forrás a *szagis* lelket *jula* szóval jelöli. Az altaji török nyelvekben ez valóban szerepel is, a szojotok között azonban ilyen szó lehetetlen. Mégpedig azért, mert ebben a nyelvben eredeti *j*-hang nincs. Ha akad ilyen, az új jövevényszó. Azok a szavak, amelyek pl. az oszmánli török nyelvben *j*-hanggal kezdődnek, a szojotban *cs*-hanggá váltak. Például az Ankara vagy Sztambul utcáin lépten-nyomon hallható *jok* (nincs) szó a szojotok nyelvén *csok*. A *jula* alakban feljegyzett lélek-név tehát, ha szojotszó volna, *csulanak* ejtődne. Így hallottam ezt tavaly a szagájok között is.

A szojotokról szóló régi irodalom tehát nemcsak szükséztű, de pontatlan is. Nincs más mód: ellenőriznem kell majd az eddigi megfigyeléseket is.

Szerencse, hogy órára pillantottam. Jól ki kell lépnem, ha nem akarom késéssel kezdeni ezt a kissé korai második vizitet Kókólnál.

Pontosan odaértem. Már az ajtóban kíváncsian kérdezte:

- Na, hogyan döntött?

- Itt maradok egész augusztusban.

- Örülök neki. Bevallom, számítottam rá, hogy a hónap végén majd találkozunk. Az úton gondolkozom majd anyám énekein.

Búcsúztunk is, indulnia kellett.

*

A kelő nap sugarainál becsatangoltam szép lassan Kizilt.

A Kis- és a Nagy-Jenyiszej összefolyásánál fekszik. Egészen fiatal város. Nyílegyenes utcájú, sakktáblás település. Néhány évvel ezelőtt csak lapos tetejű faházacsák sorakoztak itt, egy-két évtizede pedig - nemezfalú jurták. Ma autóbuszok húznak végig az aszfaltos utcákon, amelyeket számos imponáló középület tarkít: iskolák, múzeum, kutatóintézet, színház, mozi, posta, fürdők, kórház, napközi otthon és hasonló.

Parkja természetes sziget, amelyet gondos kezek varázsoltak meghitté. Mintha a Margitszigeten sétálnék kora reggel.

Elballagtam az áramfejlesztő telepre is. Nem az áramfejlesztés módjára voltam kíváncsi, hanem arra a négyoldalú betontömbre, amelyen ez a két szó ékeskedik: ÁZSIA KÖZEPE.

Amikor útközben megtudtam, hogy ezt az oszlopot nem park veszi körül, hanem a villanytelep udvarán húzódik meg, gondolatban korholtam a városrendészet illetékeseit. De az oszlop mellett, hallgatva az áramfejlesztők nyugodt zúgását, már megmosolyogtam magam, amiért át akartam helyeztetni ezt a közművet. A véletlen milyen jelképet teremtett: Ázsia mélyén a világosság bölcsője.

*

Városnézés után siettem vissza a múzeumba. Hozzákezdtem a sámántárgyak leírásához, fényképezéséhez.

Délután átnéztem az intézetbe. Kalzan nagy lelkesedéssel ellenőrizte karagasz sámánénekeit.

- Nem fáradt bele? - kérdeztem aggódva.

- Nem, dehogy, nagyon is érdekel. A szojot dramatikus játékokat tanulmányozom, abba pedig beletartoznak a sámán-szertartások is. Éppen kapóra jött, hogy megismerhetem a karagasz énekeket. Hálás vagyok, hogy összegyűjtötte, jó hasznát veszem, mert igen közel áll a mieinkhez. Kitűnő összehasonlító anyag. Remélem, hogy szojot énekeket is sikerül majd lejegyeznie. Mikor indul?

- Holnap repülök a Nagy-Jenyiszej mellé, a rénszarvasos szojotok közé. Vagy Ijbe, vagy Tora-hembe.

- Átnéztem a jegyzetfüzeteimet. Ijben él egy ember, aki állítólag sámán volt. A neve Ak Darzsa.

Akkor máris választottam.

- Ezek szerint Ijbe váltok majd jegyet, s Ak Darzsával próbálom szerencsét.

Hamarosan vissza is tértem a múzeumba, mert az igazgatóhelyettes megígérte, hogy öt óra körül benéz.

Már ott találtam.

- Nos, hogy tetszik Kizil? Láttá már?

Meséltem reggeli sétámról.

- Ügyes és szerencsés ember. Ha idegenvezetővel jár, akkor sem láthatott volna tán többet.

Elmondtam neki tervem, hogy Ijbe repülök.

- A múzeum munkatársai meg Tora-hemben vannak. Négyen utaztak el: egy természetrajzos, egy történész, a raktárkezelő meg a fényképész.

- Oroszok vagy szojotok?

- A történésznő, Mindermá, szojot, a többiek oroszok. Jó lett volna velük utaznia, mert az öregek bizony nemigen tudnak oroszul. Mindermá tolmácsolt volna.

- Boldogulok tán így is.

- Hogy áll a múzeumi anyag feldolgozásával?

- Ma éjjel még aligha végzek vele.

- Éjjel? Na jó, hogy eszembe juttatja! Hallottam, hogy egész éjszaka a múzeumban dolgozott. Gondoltam, nem fog megjavulni, felmondtam hát a szállodai szobát, holmiját áthozattam, és készítettem egy hálózsákot az igazgatói irodába.

- Igazán köszönöm a gondoskodást. A szállást nem felejtette el kifizetni? Szedem máris elő az árát.

- Nem kellett kifizetni, hisz nem használta a szobát... A kizili Nagy Szálló ajándéka - hajolt meg ünnepélyesen. Nevettünk mind a ketten.

- De nem is zavarom tovább - mondta elkomolyodva -, fogjon csak a munkájához.

- Hát ez kásahegy, de át kell rágni. Itt nem érek sokat a leltárkönyv lemásolásával, magamnak kell elkészíteni a pontos leírást.

És hiába unalmas ez a munka, úgy belefeledkeztem, csak arra riadtam fel, hogy az éjjeliőr néni áll oda mellém:

- Már elmúlt egy óra, tessék aludni! Négy órakor úgyis kihúzem a hálózsákból, hogy idejében kiérjen a repülőtérre.

Úgy éreztem, csak most feküdtem le, amikor hajnalban felrázott.

*

Először az intézetbe mentem, az ottani őről elkértem magnetofonomat, majd az utcán álldogáltam egy ideig tanácstalanul: jár hajnalban az autóbusz? Végül is gyalog vágtam az útnak. Már vagy öt kilométert talpaltam, amikor túlkölt mögöttem a kétségbevont jármű. Fel-szálltam, és megint csak tudomásul vehettem: a tanulópenzt mindig meg kell fizetni. De legalább az álmat kivettem a szememből.

A repülőtéren egy kis csoport utas verődött össze. A pénztár sajnos csak a nyugati járatokra adott jegyet, kelet felé nem. „Nincs repülési idő.” Na, most várhattam megint: mikor oszlik el végre a köd, vagy emelkedik fel magasabbra a felhő.

Délben még egyre vártuk a „kedvező szelet”.

- Van egy hágó, a nevét nem tudom, afölött mindig köd van - mondta egy fekete asszony. - A gép pedig csak ott repülhet át, ezért kell várunk.

- Hogyhogy nem tudja a hágó nevét? Tán nem idevaló? - kérdeztem tőle.

- Én nem szojot, hanem hákász vagyok.

- Hákász? Tavaly jártam a hákászok között: a beltíreknél, a szagájoknál, kácsinoknál meg a kojbaloknál.

- Akkor mindenütt járt, csak éppen nálunk nem, mert én kizil vagyok.

Egyszerre nem lett olyan fontos a hágó ködössége. Néhány szó után kereshettem elő a jegyzetfüzetem, hogy feljegyezhessem, amit a menyecske a kizil sámánokról tud.

Hanem ő már keveset tudott.

- Tudja, én csak harmincöt éves vagyok, az én időmben már nem igen sámánkodtak. De nagyapámtól sok mindent hallottam. Nagyapám mesélő, nagyon sok mesét ismer.

- Hol lakik a nagyapja?

- Abakánban, Tácssejvnek hívják. Ott a városban akárki megmondja magának, hogy hol lakik.

Számolni kezdtem magamban a napokat, mert ha két-három napot kiszoríthatnék, Kizilből Krasznójarszk felé megszakíthatnám az utat Abakánban.

Feltétlen érdemes lenne, mert az a kis töredék, amit az unoka megjegyzett a vén mesemondótól, igen sokat sejtető volt.

Hallott tőle a sámán különös születéséről. Hogy több a csontja, mint a közönséges embernek. Arról is hosszú történeteket mondott, hogy a sámánok viaskodtak egymással, mégpedig állatok alakjában.

Sok mindent tudott a *töszökről*. Ez a szó a szellemet is meg a szellemet ábrázoló bábut is jelenti.

- Az öregek azt tartották - mesélte zavart mosollyal az asszonyka -, hogy vannak jó meg gonosz szellemek. Ha valakit baj ér, megbetegszik, nincs szerencséje a vadászatban, az a gonosz szellemek miatt történt. Minden hegynek, minden folyónak van gazdája, akinek időnként jó, ha áldozatot mutatnak be.

A kizil menyecske feltűnően sokféle szellembábut ismert. Ezeket a gazdasszony szokta készíteni, s a jurtában függnek. Évente egyszer vagy kétszer áldoznak neki. Akik nagyon hittek a szellemekben, sámánt hívtak: először sámánkodott a szellemek tiszteletére, majd felokosította a jurtabelieket, miként kell a bábu-ábrázolta szellemhez folyamodni. Gyakran a sámán ajánlotta, ha beteghez hívták, hogy milyen bálványbábut készítsenek.

Arra a kérdésemre, hogy mi a bábuk, illetve az általuk ábrázolt szellemek szerepe, azt a választ kaptam, hogy a betegségek irányítása, küldése vagy elvétele a legfontosabb. Van szellem, amelyik váratlan betegséget hoz: „szíven ragad”. A *mókus szellem* a fej valamelyik részére küld fájdalmat, a *nyúl szellem* viszont az emberek jobb lapockájába nyilaz, amitől a válla kezd fájni. A *fajdkakas szellem* szembetegséget okoz, főleg hályogot. Más szellemek

szívbetegséget, bánatot, mellfájást, állandósult fejfájást, szív és hasfájást, köhögést, csontszaggatást, epilepsziás rohamokat, sárgaságot bocsátanak ránk. Hogy az egyes bajokat milyen szellemek okozzák, arról is hallhattam. De van olyan szellem, amelyik eltévelyíti az útról az utast és megfagyasztja.

Szinte sajnáltam már, hogy olyan korán - délután három óra tájban - közölték: ma nem repülhet gép a Todzsa-tó felé, ne várakozzunk tovább.

*

A múzeumban nem lepődtek meg, hogy visszatértem. Az északkeleti hegyek közé még repülőgéppel sem könnyű bejutni.

Folytattam tovább a körmölést, a tárgyak leírását.

Az északkeleti szojotok sámándobjaira, köntöseire különösen nagy gondot fordítottam, hogy töviről hegyre ismerjem minden részüket, amikor majd holnap - remélem, nem iszom előre a medve bőrére - az öregeket faggatom.

A réntartó szojot sámán dobja szinte alig tér el a karagaszokétól. De egyeznek-e majd az egyes részek nevei? Náluk is hátasállatot jelképez-e a dob?

És a sámánköntös? Szabásra hasonló, díszítésben is. Bár a mongol kapcsolat már érezhető: a rénbőrből szabott köntöst kínai ruhaanyaggal vonták be. Erre csak a szomszédos Mongóliában tehettek szert. A köntösön a karagaszokéhoz hasonló rojtok, hímzések. Ez is „zsinórozásával” az emberi csontvázra emlékeztet. De vajon ezeket a cicomákat is bordának, lapockacsontnak, hátgerincnek nevezik? Majd mindent megtudok néhány nap múlva.

Megint jól elmúlt éjfél, mire az örökdő néni hálózsákomba tuskolt. Viszont minden szojot tárgyat apróra ismertem.

Csak hát sovány vigasz: minden erre vonatkozó irodalmat elolvastam, minden idetartozó tárgyat alaposan tanulmányoztam! Mégsem kaptam még hozzávetőlegesen pontos képet sem.

Reggel már türelmesen vártam az autóbust. Amint megérkeztünk, a pénztár azonnal kiadta a jegyet. Ma tehát repülünk.

Menten kapaszkodhattunk is fel a kis kétfedelesre.

A kizil menyecske csaknem elkésett.

- Bizott a hágót borító ködben? Vagy az a tegnap emlegetett *tösz* tévelyítette el az útról? - kérdeztem.

Nevetett:

- Á. Csak az ébresztőórát feledtem el felhúzni.

De ekkor már alattunk suhant a két Jenyiszej.

AHOL CSOKROT SZEDTEM HAVASI GYOPÁRBÓL

Hegyre völgy, völgyre hegy. Megint völgy, megint hegy. Szinte meg sem török az egyhangú ütem. Kis gépünk örökösen bukdácsol, mint vitorlás a viharban.

De jó tíz perc múlva már mindenki megszokta (inkább beletörődött?), és néha a felhőnyílásokon át látunk is valamint a lenti világból. Mint egy nagy csíkmákszűrő, olyan az apró résekkel átszaggatott, végtelen felhőmező.

Egymást keresztező, magas, de nem hosszú hegyvonulatok, rajtuk sötétlő lucerdő. Néhol sötétzöld, világoszöld foltok. Cirbolyafenyők? Erdeifenyők? A lankákon fehér nyíresek. A völgyek mélyén gyors hegyi folyók, fodrozó, örvénylő vagy zuhogó vizek. A legvadabb vadon. Itt valóban lehetetlen vasút vagy műút építésével kísérletezni.

Végre a hemzsegően sok, keskeny folyócska után szélesebb vízsáv fut a gépünk alá. Most már kitartóan követjük vonalát. Tehát a Nagy-Jenyiszej felett repülünk.

Egy óra hosszat hintáztunk talán, amikor falu tűnik elő alattunk, de nem ereszkedünk le. Tán tíz kilométert repül még gépünk, egyre lejjebb szállva. Kisebb zöld mező bukkan szemünk elé. Mind gyorsabban nő, tehát ereszkedünk. Már is a földön zötyögünk tovább. Ij faluban vagyunk.

Kíváncsian ugrom le a pázsitra. Mintha deres volna vagy talán harmatgyöngyös? Jobban lábam elé nézek: nem dér, nem harmat, hanem virág. Mégpedig virágnak sem akármiféle: *havasi gyopár*. Az ez, rögtön megismerem.

Néhány évvel ezelőtt a Magas Tátrában mindenáron havasi gyopárt szerettem volna lelni. Az odavalósiak figyelmeztettek: hiába is találnék, leszakítani nem szabad! Ha megteszem, olyan büntetést fizettetnek, hogy szívhatom a fogam miatt. Önkéntelenül is odafordultam a gépből lekaszálódó pilótához:

- Szabad letépni ezt?
- Mit?
- Ezt a fehér virágot.
- Milyen virágot?
- Hát ezt a havasi gyopárt.
- Miért ne volna szabad? De mire jó ez magának?

Zavaromban magyarázkodni kezdtem:

- Mert ez igen ritka.
- Ritka? Nézzen csak körül!

Most már én is éreztem a *ritka* szó nevetségességét: ezer, tízezer számra, ameddig csak a szem ellát, mindenütt havasi gyopár.

- Szedhet egy kazallal, még ágyat is vethet magának belőle!

A hangja eszembe juttatta az egyszeri tihanyi embert, aki előtt arról értekezett valaki, hogy a kecskeköröm szerfelett ritka kagylófajta.

Felbokrétázva vágtam a falunak.

Jó száz méter után nagy teherautó húzott el mellettem. Töprenghetem rajta: hogy az ördögbe szállították ezt ide?

*

Először a tanácsházára siettem, a kolhozelnökhöz. Azt ugyan kereshettem.

- Nem találkozott a teherkocsival? Most ment át éppen Tora-hembe, az elnök is rajta volt.

Hát akkor gyerünk az iskola felé.

- Hol lakik az igazgató? - kérdeztem az udvaron játszó gyerekeket.

Egy bogárfekete hajú kislány már vezetett is a lakására.

Feltűnően fiatal, rokonszenves szojot férfi jött ki elé. Az igazgatói irodába vezetett.

- Egy hétig, tíz napig itt szeretnék maradni, ebben a faluban. Ezért meg ezért jöttem. Jól esnék, ha segítene.

- Nagyon szívesen, csak mondja meg, mit.

- Hát először is szállás kellene. Ennem is kell valahol. Meg ami a legfontosabb: tud-e itt olyant, aki sámánkodott valaha.

Az igazgató sorrendben válaszolt:

- Ha megfelel, lakhat itt az irodámban. Felállítatok majd egy ágyat, igazán senki sem fogja zavarni. A napközi otthonban pedig étkezhethet. Igaz, egy kicsit megsokallhatja a kását - nevetett rám -, de az iskola vendége lenne.

Mintha újra csak egy álmom valósulna. Ha nem kell fizetnem lakásért, élelemért, ezt a pénzt a visszautazásra fordíthatom: nem kell tehát az egyhetes víziutat választanom. Hiszen nekem nemcsak a pénzem, de az időm is kevés; egy jó hónap múlva lejár az útlevelem, akkora át kell lépnem a magyar határt.

- Ó - feleltem hálásan -, jó nekem nagyon az ön irodája meg a napközi otthon ellátása is. (Nem mondtam ki hangosan, hogy gyomrom már napok óta fáj minden falat lenyelésekor, így csak hasznos lehet a több tejbekása.) Engedje meg, hogy a tudomány nevében megköszönjem...

Meghatottságom ünnepélyes mondatát egy mosollyal s egy kézmozdulattal elütötte.

- Hanem az egykori sámánokról semmit sem mondhatok. Én a sztyeppen születtem, csak a múlt évben helyeztek ebbe a községbe. Öregeket kérdezzen, azok biztosan tudnak jó néhányat.

Hátizsákomból kivettem jegyzetfüzetem, a fényképezőgépet, kezembe fogtam a magnetofont, és indultam az ajtó felé.

- Hová megy?

- A legközelebbi házig vagy kéregsátorig, öregeket keresek.

- De az öregek nem tudnak ám oroszul!

- Nem-e? A karagaszoktól jövök, ott úgy-ahogy az öregek is tudtak.

- Ez a vidék, a Tuvai Autonóm Terület, csak a háború végén csatlakozott a Szovjetunióhoz, s csak a fiatalság tanult meg oroszul.

- Hát akkor tolmács kéne. Találhatnék valahol?

- Mindjárt szólok az egyik tanítónak.

Jött is barátságosan mosolyogva egy fiatal szojot tanító.

- Segítene nekem a néprajzi gyűjtésben?

Ma egész nap szabad vagyok, szívesen önnel tartok. Nekem is érdekes lesz, ha megtudom, mi fán terem ez a mesterség.

*

Tizenegy óra sincs, már a falut járjuk. Először Ij településével ismerkedünk. Új falu ez, néhány évtizedes. A szomszédos folyók mentén és hegyekben vadászó, rénszarvasaikkal vándorló szojotokat tömörítették össze, szoktatták a letelepült életmódhoz. A szibériai oroszok ismert faházai mását építették itt föl nekik. Hanem a nomád szojotok sem egykönnyen szokták meg az új hajlékot. Igen sok faház mellett ott mered a kúp alakú, hegyes kéregsátor, ahogy nemrég valamelyik folyócska partján, és az öregek (néha nemcsak az öregek) abban tanyáznak továbbra is.

A nagy változás azonban óhatatlanul betört ide. Ez a fennsík nem csupán frissen ácsolt faházacskáival jeleskedik. A falu alatt, ahol az Ij folyó kanyarog, duzzasztó gát állja a sodró víz útját, a mellette emelkedő gerendaépületből - mintha méhes volna - messzehangzó zsongás árad éjjel-nappal. Működik az áramfejlesztő. Mögötte ugyancsak hangos hodály: fűrészek szabdalják deszkává a hatalmas fenyőszálakat. A falu másik oldalán egész utcásor most épül. Aztán repülőtér, rádió, iskola, napközi otthon, kultúrház - mindez az őserdő mélyén, ahol néhány éve még a rénszarvasok hersegették a friss hegyi fűvet.

Az egyik ház előtt, a szabadban égő tűzön, idősebb asszony főzöget.

- Mi készül, néni?

- Tea.

- Tejet önt-e belé?

Csak fejbólintással jelzi az igent.

De az öregasszony olyan értelmes arcú, hogy minden szüksézszerűsége ellenére is ott ragadok. Türelmesen várom, amíg baltával vékony réteget kapar le a téglateából; mert a szojotok a téglalakúra összepréselt teát szeretik, abból vágnak, kaparnak le baltával megfelelő darabkákat teafőzéshez. A forró vízbe beleszórja a teafűvet, majd beleönti a tejet is. Ahogy a kondért leemeli a tűzről, megkérem: engedje meg, hogy megnézzem belülről is a sátrat.

A sátor belseje szakasztott olyan, mint amelyiket a múzeum kiállítási termében láttam, vagy mint a karagaszoké. Leterített bőrökön egy aggastyán hever. Már ő is, akárcsak az öregasszony, oroszos öltözetben.

Lassan a sámánokra terelem a beszélgetést, és máris jegyezhetek.

Így jártam végig a faházakat, kéregsátrakat. Egyelőre csak azt kérdeztem meg mindenütt, hogy milyen egykori sámánokat ismertek, és hogy ezek közül melyik él, hol lakik, ha pedig meghalt, kik a legközelebbi élő rokonai.

Néhány óra múlva már tíz-tizenkét hajdani sámán nyomára bukkantam, s az egész falu ismert, tudta, hogy milyen furcsa feladatom van: a sámánok viselt dolgait bogozom a múzeum számára, a múzeum nagy épület, s abban régiségeket őriznek.

Most már bárhova is vetődtem be, nem kellett mindent újra magyaráznom. Ahol öregeket is találtam odahaza, bekapcsoltam a magnetofont, megmutattam: ha belebeszélnek, utána hallani lehet a hangjukat. És szép lassan elkezdtem a szövegek gyűjtését.

*

Hamarosan kiderült, hogy a rejtélyes, intézeti, teahintő fakanalat a sámánbot és a sámándob készítése közben használják. A természetes ágú sallangos fa pedig nem egyéb, mint *sámánbot*. Hallgassuk meg csak az öregeket.

Az új sámán először sámánbotot kapott, s csak később adtak neki dobot, amikor már jó sámánná vált. A bot a kezdő sámán eszköze. Mindig nyírfából készült, és rendszerint vörösre festették, vörös agyaggal; ilyent a hegyekben találtak. A sámán, ha csak botja volt, „gyalog járt”. Két-három év elteltével az új sámán kéri, hogy csináljanak neki dobot. Akkor már „dobon lovagol”. Arikaj sámánnak például egy évig volt botja. Takpazsik sámánnak két évig. A sámánok a dob elnyerése után is megőrzik botjukat. Akad olyan sámán, aki egész életén át megmarad a sámánbot mellett. Például Hodan élete végéig bottal sámánkodott. A szellemtől függ ez: „közli” a sámánnal, hogy nem akar dobot. Azonban a botos sámán is lehet olyan erős, mint akinek dobja van.

Egyesek szerint a sámánnőknek csak sámánbot járt. Egy lámasámán beszélt, hogy nénye bottal végezte szertartásait haláláig. *Albisz kadaj* sámánasszony ugyancsak egész életén át így sámánkodott. Többen bizonygatták, hogy a kis sámánt csupán sámánbot illeti meg.

A botosnak semmi más eszköze sincs. Nem csak dobja, dobverője nincs, hanem fejrevalója, köntöse, csizmája sem. Az ilyen sámánt *botos sámánnak* nevezik.

Másoknak viszont sohasem volt botjuk, kezdő létükre is dobot kellett kapniuk.

A sámánbot elkészítéséhez egy öreg sámán szemeli ki az ehhez értő fafaragót, mert a sámánjelölt semmit sem tud csinálni, hiszen beteg, eszméletlen, gyakran örvöng. Amíg a jelölt magatehetetlenül fekszik otthon, az öreg sámán a faragóval elballag a rengetegbe, és alkalmas nyírfát néz ki. A megfelelőnek bizonyulóra fehér szalagot köt, és a rituális teahintő fakanállal háromszor sós-tejes teát hint a levegőbe, a fa felé. A sámán megkéri a nyírfát: egyezzek bele, hogy a leendő sámán botja legyen. Aztán hazaindul, a faragó ember pedig hozzálát a fa kivágásához. Még ott helyben kifaragja a botot, s hazaviszi, és azon melegiben felállítják a sámánjelölt sátorában.

Az északkeleti szojot sámánok többféle botot használtak. Az ágait *fejnek* nevezték, általában az arcot is jelölték rajta: kifaragták a szemet, az orrot, a szájat és a fület. Volt két, három, öt és kilenc *fejű* bot. A fejek alatt ívben meghajlított fém pálcán három, két vagy kilenc fémkúp függött. A botra harang alakú csengőket is szoktak erősíteni. A csengők nagysága és száma a sámán tehetőségéről tanúskodott. Elengedhetetlen volt a boton két vagy három henger alakúvá sodort rongycsik, ezeket *gyeplőszalagoknak* nevezték. A nyelet gyűrű alakban bevagdosták.

A kész sámánbottal, használatba vétele előtt, különleges szertartást kellett elvégezni. Íme, *Albisz kadaj* sámánasszony szertartása:

Egyéves fehér rénszarvast öltek, a húsát megfőzték. Ezután két tálkát állítottak a bot elé, a puszta földre. Az egyik tálkába egy darabka szívet meg egy darabka szegyhúst tettek, a másikba sós-tejes teát töltöttek. Mintegy két óra hosszat maradt a sámánbot előtt a két tálka. Eközben az ottlevők lakomáztak. Két óra múlva mindent fölfaltak a bot előtt, s a résztvevők hazaszéledtek.

Az öreg sámán éjjel, a fiatal sámán nevében, sámánkodott az új bottal, egy jó óra hosszat. Megkérdezte a nyírfát, hol született - természetesen maga adott rá feleletet. Megkérdezte, hány éves - s megint maga felelt. Végül megkérte a botot, hogy szolgálja az új sámánt:

- Fehér nyírfabot: légy a lovam, légy a barátom!

Megint a sámán felelte:

- Beleegyezem.

Ezután a sámán köszönetet mondott a bot faragójának meg a hengeres rongycsíkok megvarrójának. Utána az öreg sámán a fiatal kezébe adta a botot, és énekbe kapott. Két-három órán keresztül gajdolt a fiatal sámán fülébe. Így tanította a fiatal a sámánénekekre. Ezután mind a ketten aludni tértek.

Másnap este az öreg megint tanításba kezdett. A fiatal már egyedül markolta a botot, az öreg csak a *gyeplőt* fogta. Mind a ketten ültek. Így gyakoroltak két-három órán keresztül. Ha a fiatal még mindig nem tanulta volna meg az énekeket, harmadik este is együtt sámánkodtak. A harmadik este után a fiatal sámán általában mindent megtanult, attól kezdve egyedül sámánkodott. Az öreg sámán elhagyta, hazament.

A fiatal három-négy hónap múlva valami ajándékkal kedveskedett az öreg sámánnak: vagy egy cobolyt adott neki, vagy egy lovat, vagy egy darab selymet. Általában háromszáz-négy-száz rubel értékű volt az ajándék. Az említett sámánasszony például egy meglett rénszarvassal kedveskedett oktatójának. A szalagok készítőjének csak köszönet járt.

A bottal sámánkodó bal kezében tartotta a botot, mintegy a közepén, alsó végét pedig csípőjéhez támasztotta. A két *gyeplőszalagot* jobb kezében fogta, mint az igazi gyeplőt. A sámán ezen az „állaton” lovagolt.

A bot tehát, annak ellenére, hogy néhány szojot szerint a botos sámán „gyalog jár”, hátsó állatot jelképez, amelyen sámánkodás idején lovagolni lehet. Kétségtelen bizonyítéka ennek a *gyeplő* szó, továbbá a bottal végzett, első szertartás, amikor a sámán azt *lovamnak* szólítja.

Mire beesteledett, megnyugodva állapíthattam meg: nem késtem el a gyűjtéssel, az emlékezet még jól megőrzött mindent.

*

Szállásomra menet bekopogtam az iskolaigazgatóhoz. Meg kellett vele beszélnem a tolmács ügyét, a fiatal tanító ugyanis csak ezen az egy napon ért rá kísérgetni.

- Menjünk a kolhozelnökhöz, vele tanácskozzunk - javasolta.

A kolhozirodában éppen érkeeztek. Pártfogóm, az igazgató, bement az elnökhöz.

- Fáradjon be - szólta ki félperc múlva.

A kolhozelnök a brigádvezetők körében üldögélt. Tán tíz-tizenkét szojot. Nagy érdeklődéssel fogadtak. Amikor megtudták, hogy Budapestről jöttem, az egyik csendben megszólalt:

- Budapest két városa: Buda és Pest. Közöttük folyik a Duna - s rám nézett, hogy mit szólok a tudományához.

- Honnan tudja? Talán járt nálunk a háború alatt? - kérdeztem meglepődve. S hirtelen arra gondoltam, milyen gyakran kapunk külföldi múzeumokból ilyen címzésű levelet: *Néprajzi Múzeum, BUKAREST(!) Magyarország*.

- Nem jártam arra, csak hallottam ezt.

Hamarosan alig győztem neki felelgetni: milyen állatok vannak Magyarországon? Van-e rénszarvas? Lőhetünk-e cobolyt? Mit tudnak nálunk a szojotokról?

Meséltem Jankó Jánosról, aki a századfordulón szándékozott ezen a kerületen néprajzi kutatásokat végezni, s elmondottam azt is, hogy az egyetemen a török-szakos hallgatók szojot szövegeket is olvasnak. Azt a sejtésemet viszont elhallgattam, hogy alighanem az ujjaimon megszámolhatnám azokat, akik tudják Magyarországon, hogy Kizil a Jenyiszej partján fekszik, s Ázsia közepe.

Egyre élénkebben, látható örömmel figyelték, amikor magyarázni kezdtem, hogy a magyar és szojot nyelv egyben-másban hasonlít, minthogy az őshazában tömérdek török jövevényszóra tettünk szert. Nem győztek álmélni, hogy ami szojotul *kök*, az nálunk *kék*. Ami itt *szarig*, azt én úgy mondom: *sárga*. Náluk *baltival*, nálunk *baltával* hasítják a fát. Eztán már arra is sort kerítettem, hogy a magyarság a keresztény hitre való térése előtt sámánhitű volt. Éppen azért jöttem ide, a szojotok közé, hogy megismerjem azt a hitvilágot, amelyhez hasonló lehetett valamikor a magyaroké is.

Az én szojotjaim ezek után egymással versenyezve sorolták fel a visszahúzódtott sámánokat meg a bűbájosság tudományában leginkább jártas öregeket.

Alig akartak elengedni, amikor felálltam, hogy ne zavarjam tovább az értekezletet.

A kolhozelnök ajánlott egy tolmácsot is: egy más faluból való szojot tanítót, aki két hetet itt tölt el a szabadságából.

Az igazgató mindjárt elkísért hozzá. A fiatal tanítóval azonnal megegyeztünk: napi tíz rubelért tolmácskodik nekem.

A visszautazásra szánt pénzt tehát ki kell fizetnem a tolmácsomnak. Aligha jut tehát idő majd arra, hogy a többi szojotokat is tanulmányozhassam. Hogy pénzzel sem győzném, ezen az estén eszembe se ötlött.

Szállásomra menet betértem egy öregemberhez; láma-sámán volt valamikor. Még napközben megállapodtam vele, hogy majd este énekel a magnetofonba.

Éjfélig dolgoztam a töpörödött, ferde szemű, kiálló pofacsontú, öreg szojottal; dallamtudása, előadásmódja sokkal jobban hasonlított a burjátok, mint a karagaszok sámánénekeire.

*

Reggel, mire a tolmácsom betoppant értem, már ébren talált. Egész nap jártuk együtt az öregeket, rajzoltam, jegyeztem, fényképeztem.

A sámánságra kiszemelt, a szojotoknál is, előbb betegsége esik át - ezt már megtudtam. Ha leány, tíz-tizenkét, ha fiú, húsz-huszonöt éves korában betegszik meg. A nők fiatalabb korban, mint a férfiak. A betegnek fáj a feje, gyakran hány, nem tud enni. Nyers húst, rénszarvasvért kér. Sámánt hívnak hozzá, hogy meggyógyítsa. A sámán azonnal kitalálja, hogy szellem kiált

belőle: valamelyik hegy vagy víz szelleme akarja, hogy bűbajos legyen. Akkor a sámán azt ajánlja: csináljanak neki sámánbotot.

Az egyik aggastyán ezt mesélte:

- Aki sámán lesz, azt a szellem húzza, vonszolja. Három-négy-öt napon át a szellem ott időz nála, kínozza. Semmire sem emlékszik, mi történik ilyenkor vele. A kiszemelt nem dohányzik, nem iszik sem tejet, sem teát, sem tejbort, csak énekel, összevissza beszél, mint aki részeg. Ez az állapot, három, hét, kilenc hónapig is eltarthat. Ez idő alatt azonban ott vigyáz mellette egy öreg sámán. Mert a jelölt ám gyakran ruháját tépi, edényeket tör-zúz. Ha a sámán közel lakik, magával viszi a dobot és az egész készséget, ha azonban távol, csak üres kézzel állít oda.

Szerettem volna minél többet megtudni azokról a szojot „szellemekről”, amelyektől a sámánválasz függött. A sátrakat bújva, mint széthullott mozaik, ha restaurálják, összeállt lassan a hiedelemkör.

Mindig a szellem vagy szellemek választják ki a sámánt - magyarázták. Akinek nem jelentek meg, elkövethet bármit, sosem lesz sámán.

A szellem, ha elég erős, két-három sámánt is kiszemelhet, viszont előfordul, hogy két-három, sőt több szellemnek is ugyanarra a sámánra esik a választása.

A többsámános szellem akkor is megjelenik valamennyi választottjánál, ha azok egyszerre hívják. A szellem nagyon erős, nagyon gyors, ezért képes rá - vélekedtek a szojotok.

A kiszemelő szellemektől függ a sámán ereje. A szojotok is megkülönböztetnek *kis* és *nagy* sámánokat. A nagy sámánnak több meg erősebb a szelleme, a kis sámáné viszont kevesebb meg gyengébb is. A működő sámán már maga is gyarapíthatja szellemei számát: ha elég erős, elég ügyes, megölhet más sámánokat, és szellemeiket zsákmányul ejti.

A szellemek örökölhettek is. Ha az apa sámán volt, szellemei a fiúra maradhatnak. De nem feltétlenül és nem feltétlenül valamennyi. Előfordul, hogy az apa halálakor néhány szellem más helyre költözik, mást néz ki sámánnak. Esetleg az apát egy másik sámán ölte meg, és elragadta szellemeit. Ezek a szellemek mindaddig nem lehetnek a megölt sámán fiáé, amíg a bitorló sámán él. Sőt, meglehet, hogy a bitorló halála után a saját fia, nem pedig a megölt sámáné örökli a szellemeket.

*

Szojotjaimtól közben megtudtam azt is, hogy ebben az időszakban nem úsztatnak fát. A Nagy-Jenyiszejen hát csak úgy tutajozhatok, ha embereket fogadok erre. Így viszont eben kutyát cserélek. Az út mindenképpen pénzbe kerül: ha vissza akarok jutni Kizilbe, nem fizethetem tovább a tolmácsot.

Törhettem a fejem, mit is csináljak? Valami eszembe ötlött: de hisz csaknem minden családban akadt egy-egy fiatal, aki ért vagy érteget oroszul, eddig azonban nem sok figyelmet fordítottam rájuk. Őket fogom majd be egy kis tolmácsolásra. Olyan sokáig úgysem maradok egy-egy családnál, hogy a „kényszertolmács” belefáradhat a szokatlan feladatba.

Reggel már „új” módszerrel folytattam a gyűjtést. És ment minden, mint a karikacsapás. Sorra rajzoltam le a régenvaló sámánok fejviseletét, jegyeztem a rátétek, hímzések, függők nevét, a hozzájuk tartozó hiedelmeket.

A szojot sámánok kétféle fejrevalót használtak: vagy tollas homlokszalagot (ez olyanféle, mint az indiánok tollas fejdísz), vagy kucsmát. A köntös csípőig vagy térdig, ritkán combközépig ért; rénszarvas vagy hegyi kecske bőréből varrták, a bőrt azonban mindig pamutszövettel vagy posztóval borították. A csizma hasonló anyagból készült, a talpa sarkatlan, puha, a szára térdig érő.

Az öltözéken - tetőtől talpig - hímzés és csüngő. Most már megtudtam, amit a karagaszok között annyira szerettem volna tudni, s amit a kizili múzeum egyetlen rénnevelő szojot sámánöltözéke alapján sejtettem: a szojot gúnyát is csontváz és emberi testrészeket jelző hímzések, rátétek, függők díszítik. Ezek elnevezései minden kétséget kizárnak.

A fejrevalón például ábrázolták a szemöldököt, szemet, orrot meg a fület. A köntös elején rénszörrel kihímezték a mellcsontot, a bordákat; az emlőt mellbimbóستul. Ehhez fehér és vörös szalagokat varrtak, a fehéreket *tejnek*, a vöröset *érnek* nevezték. A köntös hátán lapockacsontok, hátgerinc, borda, derékcson, medencecson, farcson ábrája, vagy fémfüggők, vagy hímzések formájában. A csizmákon hasonlóképpen jelölték a térdet, lábszárcsontot, bokát, lábujjakat.

*

A sok fejrevaló, köntös, lábbeli rajza, leírása hamarosan megtöltötte jegyzetfüzetemet. Bementem hát a kolhoz üzletébe újat venni.

A boltos átnyújtja a füzeteket, aztán azt kérdi:

- A múzeumból van?

- Igen.

- Akkor maga fényképezi az udvaromban azt a holmit, amit a főnökük ma délben megnézett.

Értetlenül álltam a pult előtt: miféle főnököm lehet itt nekem?

Végül tisztázódott a félreértés: a kizili múzeum négy tagja - akikről az igazgatóhelyettes még Kizilben beszélt - Tora-hemből tegnap Ijbe érkezett, velük kevert össze a derék boltos. Megtudtam azt is, hogy a falun kívül, a Nagy-Jenyiszej partján verték fel sátraikat.

Holnap kora reggel elcsípem őket - határoztam mindjárt.

Sikerült. Éppen akkor bújtak elő sátraikból, mikor én odaértem másnap.

Meglepődtek, hogy én is muzeológus vagyok, ráadásul magyar.

- Hogy megy a munka - kérdezte az expedíció vezetője.

- Igazán nem lehet semmi panaszom.

- Van-e tolmácsa? - tapintott az elevenére Mindermá a szojot kolléganő, ez a harmincöt éves, karcsú, magas, fekete asszony.

- Csak amolyan alkalmiak.

- Szó sem lehet erről! Így mégiscsak megsínyli a munkája. Majd én segítek.

- Magának is megvan a feladata - szabadkoztam - Aligha azért utazott ide, hogy nekem tolmácsoljak.

- Én itthon vagyok. Majd eljövök máskor, ősszel vagy jövő tavasszal. De maga aligha bővelkedik az időben. Fontos, hogy mielőbb végezzen. Nyilván más területekre is szándékozik utazni.

Rögtön akasztotta is vállára oldaltáskáját, hogy egy percet se veszítve kezdhesük a munkát.

Ebben a fiatalasszonyban az új szojot értelmiséget ismerhettem meg. Lent, délen, a sztyeppen született, nemeztáborban. Ha megbetegedett, láma vagy sámán „űzte” ki belőle a gonosz szellemet. Aztán a szojotok népi forradalma - létrehozva annak idején a Tuvai Népköztársaságot - elfújta a lámákat is, sámánokat is, szellemeket is. Iskolákat, kórházakat építettek ahelyett. A kis szojot lány már iskolapadban nőtt fel, nem a nyájak mellett. Ma népe ősi kultúráját tanulmányozza, és gyűjti föl az enyészet elől. Férje a szojot föld helységnevtárán dolgozik, a bátyja pedig jónevű költő.

*

Mindermá személyében végre avatott segítséget kaptam. De még így is napokig tartott, amíg végére jártunk - mondjuk - a dob minden csínjának-bínjának.

Amikor a sámán - a szellemek parancsára - dobra vágyott, elment valamelyik vadászhoz, bőr végett. Megkérte, lőjön neki rénszarvast vagy jávort, már amilyen állat bőrével kívánta a szellem a dobját bevonni. Azután megrendelte hozzáértő embernél a dobot. A dob készítéséért fizetség járt - mondjuk, kétéves rénszarvast adott érte. Az ajándéknak hozzávetőleg kétszáz rubel értékűnek kellett lennie. Néhány asszonnyal megvarratta a fejrevalót, a köntöst meg a csizmát. Az ilyesmit fizetség nélkül készítették el, bár egyik-másik sámán ezekért is adott ajándékot.

A sámán a vadásztól mindig fiatal szarvast követelt, két-hároméveset. (Ha ugyanis ilyen korú állat bőrével vonták be a kávé, jobb hangú lett a dob.) Figyelmeztette a vadászt: vigyázzon a bőrre, ép maradjon, neki pedig csak véletlenül se árulja el, hol lőtte a szarvast. A bőrt aztán megszáritották, a szőrt letisztították róla. Amikor hozzáláttak a dob készítéséhez - ez történhetett akár két-három hónap múlva is -, a bőrt újból benedvesítették, úgy feszítették a dob kávéjára.

Minthogy szerettem volna apróra megismerni a dob készítésének a módját, olyan öregek után kutattam, akik valamikor látták ezt a munkát, vagy éppen maguk is részt vettek benne.

Végre valamelyik szojot kibökte, hogy harmadik szomszédja alighanem látta, miként készült Arikaj sámán dobja. Hamarosan ott kuporogtam már sátrának tüze mellett, három idős férfi között.

- Na, sokat írt már a füzetébe a szojot sámánokról? - kérdezte meglepetésemre.

- Hát néhány füzet betelt, de még sok mindent szeretnék följegyezni. Honnan tudja, hogy mi járatban vagyok?

- Én is ott voltam akkor este a kolhozirodán, amikor odajött.

- Segítsen, bácsikám. Végére akarok járni, hogyan készült a dob.

Az én emberem odafordult az egyik öreg felé. Szemük összevillant.

- Akár két dob készítését is leírhatja most. Mert én *láttam* egyszer, ő meg *csinálta* is - bökött az előbbi, öreg szojot felé.

Írom én mind a kettőt, csak mondják.

Nem is kellett további biztatás.

Ez 1927-ben volt... Arikaj sámán elment Csivüzejhez, az ismerte a dobkészítést. Megegyeztek: egy fiatal rénszarvasért megcsinálja neki a dobot. Reggel kilenc óra tájon a sámán kiballagott a mesterrel az erdőbe. Én véletlenül ugyanakkor indultam bogyót szedni. Megláttam őket, utánuk eredtem. Két-három kilométerre járhattak a falutól. Akkor a sámán rámutat egy fára, azt kérdi: „Ebből válik-e dob?” Hallom, Csivüzej így válaszol: „Nem. Nem válik. Eltörik.” Az olyan csomós fa volt. Ballagtak tovább. Egyszer csak Csivüzej megáll egy fa előtt: „Ez már jó lesz.” Tüzet gyújtottak, s először sós-tejes teát főztek. Ahogy a tea fölforrott, a sámán teahintő fakanállal megszórta belőle a fát. Ezután elővett egy fehér szalagot, ráakasztotta. Most már maguk is enni kezdtek. Utoljára a sámán beleegyezett, hogy a fát kivágják, maga pedig visszafordult. Én tovább figyeltem, mit csinál Csivüzej. Kidöntötte a törzset, majd olyan három méter hosszú darabot vágott le belőle. Félbehasztotta, és egy centi-másfél centi vastag lemezt faragott belőle. Ezután a lemez mindkét oldalát megmelegítette a tűz fölött, majd a tönk körül körbe hajlította.

- Valóban kidöntötték a törzset? Más népeknél azt mondták, hogy a kávának való fát nem szabad kivágni.

- A mi nemzetségünk, az *Ak csódu* nemzetség mindig így csinálta. Tudom, hogy a karagaszok nem döntik ki a törzset, csak egy darabot hasítanak ki belőle; a fák tovább is lábbon maradnak. Azt hallottam, bajnak tartanak, ha az a fa elpusztulna, nem élne tovább. De minálunk erre nem adnak.

A másik két szojot bólogatott hozzá: így igaz ez.

- De hogy hajlították meg a kávét? Részletesebben szeretném tudni.

- Ezt majd ő meséli el, mert ő maga is csinálta - mondta az emberem, s megint a mellette ülő öregre mutatott.

- Én Takka sámánnak csináltam a dobot. Este sámánkodott, hogy megtudhassa, hová menjünk a fáért. Azt mondta, a Selymes-havasra kell mennünk, ott nő az a cédrusfenyő. A sámán velünk tartott, ő mutatta meg a fát. Rajta kívül még hárman voltunk ott. Reggel mentünk, este jöttünk. A fát mi is kidöntöttük. A sámán maga mondta meg, hogy így kell kivágni. Csak megmutatta a fát, aztán hazament. Azon a helyen mindjárt lemezt faragtunk belőle, és meg is hajlítottuk. A kivágott fa tuskója körül hajlítottuk meg, ketten. Egyikünk az egyik végét, a másik a másik végét egyengette a tuskóhoz. Az összeérő végeket két-két fadarabbal rögzítettük egymáshoz. Ez nem elég, a lemez még nem minden részén hajlott meg kellően, ezért aztán facövekeket vertünk körben a földbe, a kör közepén tüzet gyújtottunk, és a cövekek körül egyengettük ki végképp a kávét. A kidöntött fából még vittünk magunkkal fogantyúnak valót meg a dob többi farészének valót. Hanem az ilyesmiket már otthon csináltgattuk. Három-négy nap alatt készült el a dob.

*

Az én három emberem annyira belemelegedett a sámándob magyarázatásába, hogy még valamit elkottyantottak: kerülközik ám olyasmi is itt, a havasi gyopárok országában, ami engem biztosan érdekel. Elkezd az egyik:

- Vadászni mentem a hegyekbe. Nem messze az Ij partjától, az én lajkáim egyszer csak nyugtalankodni kezdenek. Elrohannak, visszarohtannak, majd otthagynak megint. Ejnye, mit foghatnak? Utánuk indulok. Ritkás nyíresbe érek. A kutyák megfeszített lábakkal állnak, egy

facsoport felé ugatnak. Éppen kelt föl a nap: a sugár a nyírlevelek között valami fényesre vetődik. Közelebb megyek: hát egy bot, egy nyírtörzsnek támasztva. A szél játszogat a szalagjaival.

- Sámánbot volt, ugye?

- Nemcsak a bot volt ott, hanem maga a sámán is. Halottan. Tépett ruhában ott feküdt a földön, mellette teásédény meg néhány tálka. A holttestet ugatták az én lajkáim.

- Hány éve láthatta ezt?

- Nem régen, tavaly.

- Én is megnézném! Ha nem tépték szét azóta az állatok. Talán ma is megvan még! Legalább a bot.

- Biztosan meglesz, nem jár arra ember! Aki meg arra téved, úgysem mer hozzá nyúlni. Én sem bántottam.

- Szeretném minél előbb látni - ütöttem a vasat. A nap még magasan járt; gondoltam: mindjárt le is fényképezem.

Felálltam, jelezvén: legjobb lenne, ha azonnal indulnánk.

*

Az öreg vadász sem kérte magát, ugyancsak tápáskodni kezdett.

Előbb azonban sátra felé kerültünk, hogy magával hívhassa kutyáit.

Hiába, ezek a hegyi vadászok nem lehetnek meg kutya nélkül. Meglepően sok lajkát tartanak. Minden család vagy ötöt-hatot, de azt hiszem, nem ritka még a tucat sem.

A karagaszoknál tűnt fel először, mennyi a kutya. Galától egyszer meg is kérdeztem: mi szükség erre a töméntelen ebre? Azon az ennivalón, amit a kutyák emésztenek föl, miért nem hizlalnak inkább disznót?

- Minek nekünk a disznó? Nem szeretjük a húsát.

Majd kisvártatva hozzátette:

- Jobban ízlik nekünk a medvetalp.

Ismét gyönyörködhettem a havasi gyopárban, amíg átvágtunk a falu melletti hatalmas réten. Aztán már az erdő avarját tapostuk.

Úgy látszik, nyomunkba szegődött néhány tarka evet, ez a mókushoz hasonló, hosszú farkú légtornász, mert itt is, ott is felhangzott a füttye.

Nevetve meséltem a szojot vadásznak, hogy a karagaszok földjén madárnak gondoltam.

Lekanyarodtunk az Ij partjára, ott lépkedtünk tovább, felfelé a folyó mentén.

Valamelyik öbölben, egy vízbe nyúló fatörzsön, szojot legényke kuporgott, kezében hosszú horgászbót.

A vadász elkérte a botját.

- Tán halászni akar?

- Nem halászni, hanem vadászni.

Igazi kungörösös felelet!

Kíváncsian figyeltem az én emberemet.

Intett, hogy húzódjunk a bokrok mögé, ő meg odalopakodott egy fenyő tövébe.

Jobban szemügyre vettem hát az öreg fát: az egyik ágán csíkos evet gubbasztott.

A vadász a horgászbot végén a zsinórból könnyen csúszó hurkot ügyeskedett. A botot lassan felnyújtotta a szemlélődő evet mellé. Az okos lajkák csendben figyelték. A hurok óvatosan az állatka fejével egy magasságba került. Az meg mit sem sejtve kíváncsiskodott: vizsgálgatta a furcsa holmit. Tán még a nyakát is nyújtogatta.

Hirtelen mozdulat, a hurok a kis evet nyakán feszült. Az ember - hopp! - emelte is le a biztonságosnak tudott faágról. A csíkos állat kétségbeesetten kapálózott, de nem volt menekvés.

A vadász egyenesen bokrunk felé döntötte botját, hogy én mentsem ki a zsákmányt szorult helyzetéből. Szagगतottan pihegett a kis meleg jószág a tenyeremben. A fütytorkán akadt. De a szeme még most is mintha inkább kíváncsian, mint rémülten nézne a világba.

Vagy talán tudta, hogy úgylis eleresztik, mert az ő bőre potom hetven kopeket ér?

Barátkozva simogattam puha, csíkos hátát.

Különös teremtmény: alakja mókusé, hangja madaré, fogásmódja halé. Szibériai egyveleg.

Hatalmas ugrásokkal tűnt el a fák között, amikor elengedtem.

*

A fenyvest fehér nyíres váltja föl. A törzsek bársonyos-selymes kérge, ha megsimogatom, puha és meleg, szinte érezni a lüktetését is. Pedig csak fa. Igaz, hogy nyírfá, meg a napsugár is pontosan rátűz.

Egyszerre a lajkák megugranak, úgy látszik, szagot fogtak. Megérkeztünk volna?

Embertől nem zavart csendes nyírfaliget, a napfény pókhálóként vonja be a remegő leveleket. Léptünk zörög a száraz avaron, de hallom a szívem verését is.

Bizonyos, hogy annak, amit látok, aligha akad párja ma Szibériában.

A sámánasszony teteme már a földön fekszik, néhány vastag faág korhad körülötte. A rénbőr kabát szakadozott, kikezdték a vadak meg a kóbor kutyák. Üresen tátonganak a fatalak is, a teásibrikben pedig esővíz vagy hólé. De a nyírfához támasztott sámánbot még diadalmasan áll! Gondos kezek a törzshöz kötötték, nem dőlhetett el, nem rejthette még el a hulló falevél. A hó, az eső meg a napsugár már fakítja a szélről most is libegő szalagok színét.

Évekkel ezelőtt a Tisza partján jártam, egy temetőben. Messziről csak a hatalmas jegenyefák nyújtózkodtak, fölöttük száz meg száz varjú röpködött, sajnálva az elhunytakat: kár, kár, kár. A süppedt sírdombok végén vaskos törzsekből nagyolt csónak alakú fejfák. Némelyik kikorhadt, és a sírra dőlt. Mintha Kháron a folyó vizéből húzta volna ki a partmenti dombra.

Irgykedve gondoltam az ott pihenőkre, hogy az elmúlást ennyire kifejező nyugvóhely jutott nekik.

De akkor még nem jártam itt a domboldalon.

Csak sokára került elő a fényképezőgépem meg jegyzetfüzetem, hogy megörökítsem a sámán temetési módját.

...S nem volt szívem leoldani a botot, nem vettem fel a sámánszellem ábrázolását sem.

Sokáig szótlánul lépkedtünk a visszafelé vezető úton. Vajon hogy sikerül a különös fény mellett készült felvétel-sorozat? Ha a legtökéletesebb lesz is, akkor sem örökíthette meg az ősi temetkezőhely hangulatát. Hiába Exacta Varex, hiába színes film... más kell ehhez.

*

Az én öreg szojotom - miért, miért sem - hazafelé ballagóban nem titkolta többé, hogy bizony részt vett az általa készített dob „felavatásán” is.

Megkértem hát, egy alkalommal mesélje majd el. Ez az alkalom másnap már bekövetkezett:

Mikor elkészült a dob, a sátorban nekitámasztották a falnak, hogy a belseje nézzen a tűz felé. Az újonnan készített egy pár sámáncsizmát a földre fektették, hogy a szára - amennyire csak lehet - belülről a dobkávára feküdjék. A csizmára állították rá a sámánköntöst. Aki az egészet előkészítette, a csizma elé lépett, a köntöst függőlegesen maga előtt tartotta, majd lassan ráeresztette a csizmára úgy, hogy megállt abban a helyzetben, ahogy a sámán viselte. A köntös nyaka fölé illesztették a fejrevalót. A verőt a dob felső keresztfájára kötötték.

A sátor előtt fehér rénszarvast öltek, húsát megfőzték. A sátorban levő dob és sámánöltözék elé három tálat helyeztek, a földre. Az elsőbe a szegyből, a másodikba pedig a szívből tettek egy kis darabot. A harmadikba a hátsó láb alsó csontját helyezték. A három tál elé, a tűzhöz közelebb, három csészét állítottak, az első csészébe réntejes-sós teát, a másodikba tejből párolt pálinkát, a harmadikba tiszta réntejet öntöttek. A tálakat és a csészéket mások töltötték meg, tehát nem a sámán. Mintegy másfél óra hosszat álltak itt a tálak meg a csészék, amíg a bennük levő ételek és italok párologtak. Ezalatt a jelenlevők lakmároztak.

Amikor a dob és a sámánruha előtt álló tányérokból és csészékből minden pára felszállt, ezeket az ételeket is elfogyasztották. Ezután a vendégek ezt mondták: „A dobot most a gyülekezet tanítja, éjszaka meg majd a sámán sámánkodik.” Akkor sorban mindenki felöltötte a sámángúnyát, kezébe vette a dobot, és ütni kezdte. Volt, aki félórán át is verte.

- Én csak öt percreg sámánkodtam - mondta adatközlőm -, mert a gúnya nagyon nehéz volt.

A jelenlevők már sorban állnak, és várják, mikor kerül rájuk a sor. Öt, hét vagy kilenc embernek kell sámánkodnia. Minél több, annál jobb. Ha azonban nyolc ember sámánkodott, egyet még feltétlenül kerestek hozzájuk, hogy kilegyen a kilenc. A vendégek nagyon vidámak, sokat nevetgélnek.

Amikor besötétedett, a kám nem várt tovább. Sorravette, hol élt, hány éves volt a dob farészeit adó cédrusfenyő. Azután azzal a rénszarvassal beszélt, amelynek bőrével a dobot bevonták.

- Hol születél?

- A Csojgan-hem partján.

- Hány éves vagy?

- Három éve születtem.

- Ki ölt meg?

- Szantik vadász ölt meg.

- Hol a golyó?

- Ihol a golyó! - A sámán úgy tett, mintha a golyót a kezében tartaná, majd a dohányzacskójába pottyantáná.

Ezután köszönetet énekelt mindazoknak az asszonyoknak, akik ruháját varrták, vagy a szalagokat készítették. Jó egészséget, tiszta szellemeket kívánt nekik, kívánta, hogy életük végéig egyiküket se érje semmi rossz. Azt is megígérte: mindenkiért könyörög a szellemeknél.

Hasonlóképpen szólt a dobverőről is. Először a szarvról énekelt, annak a szarvasnak az agancsáról, amelyikből a dobverő készült. Azt üzte-fűzte, hogy milyen szarvasé volt, hol vesztette el, ki találta meg. A megtalálójának szintén köszönetet mondott. Azután úgy tett, mintha visszaadná az agancsot a szarvasnak, visszahelyezte fejére, majd szépen megkérte a szarvast, hogy ajándékozza neki. Az állat „beleegyezett”.

Majd a sámán azzal a medvével beszélgetett, amelynek lábbőrével bevonták a dob verőjét.

Énekelt aztán a fejrevalóját ékesítő tollak gazdájáról. Hogy miféle madár volt, hány évet élt, ki ölte meg, ki tépte ki a tollat a szárnyából.

Mindaz, amit az én szojotom révén lejegyezhettem, éppen úgy az első értesülés a szojot dobavatásról, miként az aligdzseri meg a nyerhai karagasz-leírások.

*

Ha az első zár felpattant már, sorra nyílik a többi! Minden nap újabb és újabb eredményt hozott. Akárcsak a karagaszoknál, itt is fokról fokra megismerhettem mindent, a legapróbb részletekig.

És mennyivel könnyebben ment már a gyűjtés! Hogyne, hiszen mindig a karagasz sámánhit párhuzamaira bukkantam. A sámánköntösök ékességein kezdve a dob jelentéséig.

A sámán - akár karagasz, akár szojot - „repült” a levegőben.

Minél nagyobb volt a sámán, annál magasabbra emelkedett a dobján.

Ezért énekelhette az egyik:

A felhők alatt,
a fák felett
repülök!

Vagy kérkedhetett a másik:

Az ég alatt,
a felhők felett
repülök!

A jó sámán olyan magasan, olyan gyorsan repült, mint a „repülőgép”, mindent látott. A rossz sámán viszont semmit se látott, csak hallott, mert nem repült ki, mindig csak a sátorban kuksolt.

Egy elhunyt sámán fia árulta el, hogy a sámán repüléskor lovagol, csakhogy a levegőben, a dobon. Az ő apja úgy nyargalt a dobon, mintha maralszarvason ülne. Azért éppen maralon, mert a dobja annak a bőrével volt bevonva.

Hogy a dob a sámán hátszállatát jelképezi, arra már utalt a dobavató szertartás, amelyen - ahogy maguk mondják - a dobót „betanítják”, vagyis nyeregbe törik. A karagasz Bolhojev énekeiből tudtam meg, hogy sámánkodáskor *fehér lónak, rénbikának* nevezik dobjukat.

A részek elnevezései ugyancsak arról tanúskodnak, hogy a dob állatot, mégpedig éppen hátszállatot szimbolizál.

A szojotok például a dob egyes részeit *fülnek, állkapocsnak*, a ló *felső bordájának*, a ló *alsó bordájának* nevezik. A karagasz doboknak is van *füle, tüdeje, szíve* meg *ere*.

A dobba ékelt két keresztbotot mind a két nép *szűgyhámnak* és *farmatringnak* nevezi. Ez a két hám a felnyergelt állat elmaradhatatlan tartozéka, mert ezek tartják a nyeret. A sámánlovat, vagyis a dobót, fölszerszámozták az irányításhoz szükséges *gyeplővel*.

Karagaszok és szojotok egybehangzóan beszéltek a dobon való nyargalózásról.

„A sámánok azt mondták: megülik ők a dobjukat, akár egy hátszállatot. Ha dob nélkül sámánkodtak? Gyalog jártak. Ha dobbal? Lovagoltak! Amikor a dobverővel verték dobjukat: a lovukat csépték. A dobbal sámánkodók nagyon messzire elszáguldozhattak.”

Éppen a dobon való lovaglás érdekében kellett jól megválasztani a kávéra feszítendő bőrt.

„Dobnak a javakorabeli állat bőre való leginkább. A dob a sámán hátszállatja, éppen ezért nem jó rá sem a túl öregé, sem a túl fiatalé. Ha az állat nagyon fiatal volt, igen hamar kifáradt. Ha meg öreg, nem haladt elég gyorsan.”

A karagaszoknál éppen a dobon való lovaglás képzeete szabja meg, mennyi ideig használhatják a sámándobot.

- Nem minden dob alkalmas egyforma ideig. Minden attól függött - mondotta egy ízben Kokujev sámán -, hány éves az állat, amelyiknek a bőrét a kávéra húzzák. Az állat két-kilenc éves koráig fut csak jól. Tehát ahány éve van hátra az elejtés idejétől két-kilenc éves koráig, annyi éven át használható a dob. Ezután már ki kell cserélni a káván levő bőrt. Nekem is - folytatta Kokujev - két dobom volt, mert az elsővel, a gimbőrössel, csak három éven át játszottam.

Hányszor hallottam, otthon még, Magyarországon, ősz bajuszú parasztjainktól, foghíjas néniktől a táltoslóról, amelyen a hős a felhőkben repül, idegen országokba lovagol. S hogy ennek a magyar táltoslónak milyen sok köze van a varázsdobhoz, azt egy csallóközi öreg pásztortól tanultam meg, aki ilyen találókérdéssel állt egyszer elő, amikor a táltosok, táltoslovak felől érdeklődtem:

- Nekem olyan táltoslovam van, amelyik minden házba benyerít. Mi ez?

Nem akartam találgatni, inkább megkérdeztem.

- Hát a dob - felelte.

*

Visszaérkeztem a tajgából - Kizilbe. Az északkeleti szojot helyszíni gyűjtés befejeződött hát.

A repülőtérről irány egyenesen a múzeumba. Alkalmi utazás: a kizili múzeum muzeológusaiért jött egy teherautó, s engem is magukkal vittek.

A múzeumban kértem egy hálóságot meg engedélyt, hogy továbbra is a múzeum épületében szállhassak meg. Ugyanis kinevezték közben az új igazgatót. Az új múzeumvezető is udvariasan felajánlotta irodáját, itt teritem hát fel éjszakánként hálósákomat. Továbbra is megtakaríthatom a napi hét rubelt.

Ki is bontottam hálósákomat, de olyan jó csend van itt az épületben, hogy nincs kedvem még lefeküdni, inkább eddigi munkámon szaladok végig.

Ülök hát az irodában, az asztalon pohárban a nagy csokor havasi gyopár, előttem pedig egy próbababa. Rajta a múzeum egyetlen szojot sámángúnyája. Rajta jár most az eszem, a ruha gazdáján. Majdhogynem személyes ismerősöm, még azt is tudom, kinek hívják.

Szandzsima sámánhoz van szerencsénk. Tizennyolc évvel ezelőtt tért meg azokhoz, akikkel révülései közben annyit találkozott, akiknek földjén olyan gyakran megfordult, dobján száguldozva. Amíg élt, a Hamszara folyó völgyében kóborolt.

Meglepő, hogy mindezt tudom az előttem álló köntös viselőjéről? Könnyű annak, aki Északkelet-Tuva valamennyi sámánját ismeri.

Igaz ez?

Tegyünk csak próbát!

Száz esztendeje is lehet, hogy a Szisztig-hem folyó partján sámánkodott az öreg *Sardaj*. Nagy sámán volt. Egyenesen a karagasz sámánok javasolták neki a köntös, a fejrevaló szabását, a dobverő anyagát. Jól megfizetett a tanácsért: aranyzablás, fehér rénszarvassal, meg egy vég drága kínai selyemmel. Mongóliából hozatta, erre a célra.

A fiát is megkörnyékezték a szellemek, de az valami oknál fogva mégsem állt kötélnek. Rá is fizetett: félkegyelmű maradt egész életére.

Az unokák okultak apjuk példáján: nem szegültek ellene a szellemek akaratának. Az egyik unoka *Nitka*, a másik *Arikaj*. Amaz 1910-ben, ez 1928-ban öltötte magára a rojtos-cafrangos sámánköntöst.

De most látom csak, milyen udvariatlan vagyok: az asszonynéppel kellett volna kezdenem.

Például a tiszteletre méltó *Ham kadajjal*. Nem igazi név ez, hiszen csak annyit tesz: sámán-asszony.

Igaz, a többség férfi volt, mint például *Takpazsik*, *Szádakpan*, *Ingázsik* vagy *Szandik* sámán, akinek éneke olyan méltóságosan szárnyaló!

Vagy ott van *Tázsizseren*. Szegény, leesett egyszer a rénszarvasról, s eltört a lába. A csont rosszul forrt össze, a törött láb rövidebb maradt. Nem járhatta többé a sámántáncot, felhagyott hát a sámánkodással. Mindezt az egykori Tuvai Népköztársaság egyik miniszterétől tudom. (Jelenleg asztalos egy fafeldolgozó telepen.) Hogy ő honnan ilyen jól értesült? Hát a testvér-bátyja volt *Tázsizseren*.

Aztán - ha már a kámokat soroljuk - ott van az öreg *Takka*, *Ak Tajlik*, *Tamcsat*, *Kamdzsalan*, *Takijak*, meg a réges-régen elhunyt *Ham Targa*.

De ne feledkezzünk meg az egyetlen orosz keresztnévű szojot kámról sem: *Ak Sztjepánról*. (Fehér István - milyen jól cseng még magyarul is.)

*

Ennek az Ak Sztyepánnak egy hosszú énekét ragadhattam el a biztos enyészettől; szerencsére akadt ember, aki - majdnem teljes egészében - még bele tudta énekelni a magnetofonba. Zavarosnak tetsző, alig kihámozható szöveg. Elégedjünk meg hát csak részletekkel belőle.

Öbügeler öbügeler
Derij öble Vadrécés tó
lakottam-föld szülöttem-föld
a Nagy-havas a Szív-havas
fölmegyek rá fölhágok rá
szellemtanya szellemtanya
zúg a botom zsenge fenyő
Alan kámunk ős-eleit
nem láttad-e ős-anyáit
kuk-kuk-kuk-ku - -

Alan kámunk ős-elei
gonosz lelkek meghőkölnek
mélybeliek meghőkölnek
Tüvek szere napig elhat
Alan szere holdig hallik - -

Gyermekszóra-könyörgésre
gonosz lélek megjuházik
jól van jól van elég ennyi
minket tovább ne kérjenek
gyermekszóra-könyörgésre
sötét *Hösztej* megjuházik
ezüst szállás *buó-buó*
ideje már hazamenni - -

Birekej-fi legkisebbik
új alakban megszületett
csuda-erős úgy született
én anyáim én anyáim
félkoponyás Csagán apó
jól van jól van elég immár
hazatérünk hazatérünk
szálas-vállas felöltözik
én gazdáim szebbnél szebbek
uu uu u -

Alan őse holdig hallhat
süket *Szüden* napig hallhat
jól van jól van elég ennyi
én anyáim én anyáim
kuk-kuk-kuk-ku - -

Vörös tea vörös tea
kóstoljuk meg Kína-béli
hanga-hajtás boróka-gally
kóstoljuk meg erdők-béli - -

A *Nagy-havas* és a *Szív-havas* a szojot szövegben *Ulug tajga* és *Csürek tajga*. Az első orosz telepések a török *tajga* szót - tévesen - az erdőre vonatkoztatták, holott bércet, hófödte hegy-ormot jelent.

Ez az ének azért is érdekes, mert bele-belerikkantanak a madárszellemek (*kuk-kuk-kuk-ku*), beleüvöltenek a farkas-szellemek (*uu-uu-u*). Egyik-másik sámánéneket még jobban is meg-cifrázzák.

*

Minthogy a szojotok földjén vagyunk, ahová Mongóliából behatolt már a lámaizmus: nem lenne teljes hát a sor, ha meg nem emlékeznénk a láma-sámánokról is. Ha kellett - lámák voltak, ha kellett - sámánkodtak.

Ilyen volt például a Tora-hem völgyében *Kol Dugancsi*, a Kut mentén pedig *Szjidang*. Az öreg *Kol Dugancsi* néhány énekét magnószalagra is felvettem, hadd hasonlíthassuk össze a sámánok meg a láma-sámánok tudományát.

Ha jól számolom, tizenkilenc sámánt ismertem meg Északkelet-Tuvában. Sokkal többen aligha lehettek.

Hirtelen felcsörög a telefon.

Ki a csudát keresnek ilyenkor itt a múzeumban?

ÚJSÁGCIKK ÁRÁN KÁMOK KÖZELÉBEN

- Halló, itt a Kizili Múzeum.

- Egy magyar kutató van önöknél, őt kérem.

- Éppen az beszél.

- Itt a Pravda, a Tuvai Pravda munkatársa. Bocsásson meg, hogy ilyen későn zavarom, de szeretnénk a holnapi lapba megnyilatkoztatni önt. Felkereshetném most?

Órámrá pillantottam: negyed tizenkettő. Elég késő van, de csak hadd jöjjön - gondoltam -, hisz moszkvai idő szerint még csak negyed nyolc, ha meg Budapesten lennénk, most kezdenénk uzsonnázni.

- Fáradjon a múzeumba. Várom.

Jó tíz perc múlva már meg is érkezett az újságíró. Első pillanatra látszott rajta, hogy nem enged ki a kezei közül.

- Bocsánat a késői zavarásért, de csak este tudtuk meg, hogy itt van Tuvában, márpedig mi azonnal hírt kívánunk adni önről.

És megindult a kérdések özöne.

Miközben türelmesen válaszolgattam, egyre azt latolgattam, említsem-e meg, hogy fotóriporterüknek eladnám Exacta Varxemet.

De mégsem szóltam, hiszen anyagi helyzetem két-három nap múlva lesz csak tarthatatlan. Hátha mégiscsak megjön a csoda.

- Holnap küldök majd egy újságpéldányt - búcsúzott egy óra felé a riporter.

Reggel a kutatóintézetben egy szojot folkloristával kettesben végig hallgattuk magnószalagjaimat, ellenőriztük a lejegyzés pontosságát.

Egy órát sem dolgoztunk, máris beállított az újságíró. Messziről lobogtatta a Tuvinszkaja Pravda legfrissebb számát.

- A riport nagyon tetszett a szerkesztőségben! A főszerkesztő kéri: írjon most ön is egy cikket.

A meglepetéstől szóhoz sem jutottam. Az újságíró azonban félreérthette némaságom.

- Honoráljuk a fáradságát: az általunk kért terjedelemért, hat flekkért, négyszáz rubelt fizetünk - mondta rábeszélőn.

Magamban nagyot sóhajtottam: megmarad az Exacta, és mégis vissza tudok utazni Moszkvába.

- Délután négyre kéri a cikket.

Amíg az intézet munkatársai ebédszünetüket tartották, megírtam a „vonatjegyet”: *A magyar tudomány érdeklődése Szibéria iránt.*

Meg sem száradtak a papírok, siettem a szerkesztőségbe.

A főszerkesztő azonnal végigolvasta. Lopva figyeltem az arcát: vajon megfelel-e?

- Hm. Jobb a stílusa, mint egynémely munkatársunké. Nyelvtani hibák sincsenek a kéziratban. Észre sem venném, hogy nem orosz.

Feszültségem felengedett.

- Nem lenne ideje még egy cikket írni? - fordult váratlanul felém. - Szeretnék, ha ismertetné, mit tudott meg a szojotok sámánhitéről.

Úgy látszik, a csodák szaporodnak. És én még kétkedtem! Micsoda váratlan jó hír. Hiszen ez azt jelenti, hogy nemcsak a visszautazásra jut elég pénzem, hanem a további munkához is! Nem kell hát holnap vagy holnapután visszafordulnom! Az északkeleti szojotok után megismerhetem a sztyeppelakókat is. A Nagy-Jenyiszej partja után eljuthatok a Kis-Jenyiszej vidékére is.

Szinte rohantam vissza az intézetbe. Az egyik folkloristát, Kúlárt, kerestem. Ő említette, hogy a sztyeppeliek között ismer egy régi sámánt.

- Remélem még életben van, Medvegyevka faluban lakott. Ha jól emlékszem, Szüzükpennek hívják.

Remek! Gyerünk az intézet igazgatójához, hogy vele is megbeszéljük a gyűjtés ügyét.

- Kár volna önnek emiatt fáradni. Igaz, él Medvegyevkán egykori sámán, éppen a múlt hónapban járt nála az intézet valamelyik munkatársa, hogy kifaggassa tudománya felől. Azonban még harapófogóval sem lehetett belőle egy szót sem kihúzni.

Ennek ellenére a májusban születettek optimizmusával autóbuszjegyet váltottam. A lényeg az, hogy él az öreg: bíztam benne, hogy nekem sikerül szólásra bírnom.

Este értem a falu közelébe. Sajnos csak a közelébe, mert az országúttól előbb még át kellett gázolnom két kis patakon. El se hittem volna, ha nem vacog a fogam, hogy a forró nappal után este olyan hideg tud lenni egy patak vize.

A patakok csak hagyján. Végül azonban a Ká-hem - a Kis-Jenyiszej - állta utamat. Ez már átgázolhatatlanul mély. Itt csak a révések segíhetnek.

Jó félórás kiabálás után végre zúgni kezdett a komp drótkötele. Úgy tíz perc múlva át is ért a - ha nem is százesztendős, de mindenesetre nagyszakállú, tehát óhitű - orosz révész.

Egy tengeri kalóz megirigyelhetett volna, ahogy ott álltam, térdig gyűrt nadrágszárral, mezít-láb s az északi szélről lobogó hajjal, borostásan, a bárka tatján.

A bárkából, a túlsó parttól talán tíz méterre, csónakba szálltunk. Az ósdi alkotmány félig állt vízzel. Igyekeztem a merevítő gerincre állni, hogy ne túlságosan élvezzem a lábfürdőt.

De lehet-e a sorssal ujjat húzni? Úgy látszik, ökegyessége ma mindenképpen meg akart fürdetni. A csónak ugyanis a sötétben sziklának szaladt.

Én pedig engedtem a tehetetlenségi erőnek. És mivel történetesen háttal álltam a menetirány-nak, csak hanyatt eshettem. A hátizsák a vállamon lévén, ugyancsak megmerült.

A magnetofon meg a fényképezőgép a karagaszok szent folyója - Dzsuglim - után a Kis-Jenyiszejben is megkeresztelkedett.

Amint a faluban való jó félórás csatangolás után végre szállást kerítettem, első dolgom a magnó megszólaltatása volt. Hallgatott.

Testemre tapadó, fagyasztóan hideg öltözékemben is egyszerre melegem lett. No de a gépnek csak egy kis száradásra volt szüksége. Hús-huszonöt perc múlva úgy működött már, mintha vadonatújban hozták volna ki a gyárból.

Csak hát aligha lehetne egy vadonatújgal összetéveszteni! A felhúzó kart ormótlan szegből reszelt csap tartja össze, elegáns szürke borító vászna pedig, hm, olyan emberre emlékeztet, aki báránymíven esett át, s a hólyagokat még fel is kaparta.

*

Másnap már kora reggel talpon voltam. Szemügyre vettem a nekem még szokatlan faluképet.

Mert a burjátok, abakáni törökök gerendajurtáitól, a karagaszok és a keleti szojotok kúp alakú kéregsátraitól eltérően az itteni szojotok kerek, favázú, nemezzel bevont jurtákban laktak.

Az egyik sátor mellett öregasszony tett-vett. Mosolyogva üdvözöltem.

Ő is barátságosan köszönt vissza.

- Megnézném ezt a régi sátrat. Tudja, néni én messziről jöttem, még nem láttam ilyent.

- Mi van ezen az ócskaságon nézni való? - röstelkedett az öregasszony. De már nyitotta is előttem a jurta deszkaajtáját.

Kétrét görnyedve tudtam csak bebújni.

Szemügyre vettem a jurta szerkezetét.

Függőleges falból s a falakra támaszkodó, enyhén ívelt kupolából áll, melynek közepén kerek nyílás van. Mind a falat, mind a kupolát faváz feszíti, erre terítik a nemezlapokat.

De nézzük csak ezt a favázat.

A fal botokból összerótt rácsozat: egy sor bot halad jobbról balra, egy másik sor pedig ellenkező irányba. Mindegyik úgy egy arasznyi távolságra van a másiktól. Ahol az X-alakban egymásra fektetett botok érinti egymást, ott átfúrták, s a nyíláson rövid bőrszíjakat bújttak keresztül. Szögek helyett, ősi módon, így erősítették össze az egymást keresztező botokat, s ezzel az eljárással egy többrácsos falfelületet kaptak. Persze ez a fajta rögzítés korántsem szilárd: egy-egy szelvény harmonikaszerűen széthúzható vagy összecsuksukható.

De éppen ez az előnye. A lakóhelyüket gyakran változtató szojotok a lebontott sátor mozgékony falát könnyen szállíthatták. A fal szelvényeit összecsuksukják: az egymást keresztező botok szorosan egymás mellé simulnak, így egészen kis helyet foglalnak el, könnyen felkötözhetők a mállás állat hátára.

Felfér ezek mellé a kupola tartóváza is.

Mert az is szétszedhető. Ívben meghajló botok ezek, egyik végüket a sátorfal felső széléhez kötik, mindig oda, ahol a fal egymást keresztező botjai közül kettő éppen összetalálkozik, másik végüket pedig egy jókora fakarikába gyűjtik bele, amelyen kifelé megfelelő lyukak sorakoznak. Ez a karika fogja össze a magasban a botokat, s tartja az egész tetőszerkezetet.

A függőleges falakat meg a kupolát is nemezzel takarják be, a terítőket hevederekkel szorítva a vázhoz.

Letelepedtem a tűzhely mellé. A régmúlt időkre tereltem a beszédet. Hamarosan szóba kerültek a kámok.

- Valamikor kettő is létezett itt: Horlu asszony meg Szüzükpen.

- Él-e valamelyik?

- Az asszony már meghalt. Ha jó emlékszem, 1952-ben.

- Hát Szüzükpen?

Az anyóka nem felel azonnal. Ehelyett fürkészve néz a szemem közé. De végre megszólal.

- Szüzükpen még él.

- Hol lakik?

Megint egy kis csend.

- Annak nincs állandó tanyája. Hol ebben a jurtában hál, hol a másikon, hol meg a harmadikon.

- Szeretnék találkozni vele. Honnan tudhatnám meg, hogy kinél tartózkodik?

- Menjen a hűgához, ő biztosan tudja - s kezével megkönnyebbülten az egyik jurta felé bökött.

*

Szerencsémre ezt az öregasszonyt is odahaza találtam.

Először mindennapi dolgokról esett szó, elsősorban pedig arról, hogy én nagyon messziről jöttem ide, a Kis-Jenyiszej partjára, a szojotok régi élete végett.

Aztán itt is a sámánokra tereltem a szót. Mit sem szóltam arról, hogy tudok a bátyja sámánkodásáról. Egyre csak a Szaladzsak-nemzetségbeli Horlu asszony felől érdeklődtem.

- A néni látta sámánkodni?

- Láttam, hogyne láttam volna.

- Akkor tán arra is emlékszik, milyen volt a dobja?

- Ó, az olyan volt, mint a többi sámándob.

- De én szeretném pontosan megismerni.

- Hát egyszerű dob volt.

- Tudja mit, néni! Ha olyan egyszerű volt, akkor tán le is tudnánk rajzolni.

És vettem elő a füzetet meg a ceruzát. A szokatlan feladatnak nem tudott a szojot asszony ellenállni.

El is készült a sámánnő dobjának gyakorlatlan, de világos rajza. Pontosan lerajzolta a formáját, én meg mellé jegyeztem, hogy melyik része milyen fából, milyen bőrből való, meg hogy is nevezték ezt vagy azt a részét.

Az öregasszony maga is büszke volt az eredményre.

- Ó, a néni nagyon jól emlékszik ezekre a dolgokra! - hízelegtem, újabb eredmények reményében. - Nem próbálná meg most a dobverőt is?

- Hát megpróbálhatjuk! - egyezett bele szinte örömmel, s már nyúlt a ceruza után.

És másfél óra alatt papíromra mesterkedte a sámánasszony fejrevalóját, csizmáját. A köntöst előlről, hátulról egyaránt lerajzoltuk. A néni még a különböző szalagok színére is pontosan emlékezett.

- Ejnye, nénikém, de könnyen megy ez magának. Talán még Horlu énekeit sem feledte el! Gondolkozzék egy kicsit, hátha eszébe jut. Itt ez a gép, magnetofonnak hívják: ha ebbe beleénekel, hallhatja majd utána a saját hangját!

A néni hitetlenkedve csóválta fejét.

- Az én hangomat is lehetne hallani? - szólalt meg most a vendég, aki talán félórája kukkantott be a sátorba, s a földön guggolva figyelte eddigi munkánkat.

- Hogyne, hogyne. Akárkiét. Csak ahhoz az kell, hogy előbb beleénekeljenek.

A vendégben felébredt az érdeklődés. Letette a földre a kínai formájú csészét, amelyből a sós-tejes teát szűrte, s odalépett a magnetofonhoz. Apróra szemügyre vette, majd mint aki tudja, mire megy itt a vásár, felém fordult:

- Én is láttam sámánkodó kámot.

- Az énekére is emlékszik?

- Emlékszem én. Mert amikor magamban jártam az erdőt, sokszor utánapróbáltam.

Nyitottam fürgén a magnetofont. A mikrofont kezébe adtam, lenyomtam az indító gombot, felvillant a kis lámpa.

- Most ám énekelni kell, bele ebbe a kis dobozkába - súgtam neki titokzatosan, és a vibráló fényre mutattam.

A vendég néhány torokköszörülés után rákezdt. Szép erős hangja betöltötte a jurtát.

A példa ragadós! Alig fejezte be az éneket, a háziasszony is odafordult a mikrofon felé.

- Előbb hallgassuk csak meg ezt a gépet!

Mindketten komoly arccal, áhítatosan fülelték.

- Ez az! Az én hangom! - állapította meg álmélkodva a vendég.

- Melyik sámánét fogja énekelni? - fordultam a gazdasszony felé.

- Horlu asszonyét - felelte gyorsan, minden vonakodás nélkül.

Hamarosan a néni is hallhatta a maga hangját a magnószalagról.

- Milyen kár - mondtam képmutató szomorúsággal -, hogy nincs itt igazi kám. Ha olyan akadna, hát az ő énekét is felvenném. Akkor aztán igazán nagy kámnak vallhatná magát, hiszen a hangja örökké élne.

A vendég meg a gazdasszony szeme összevillant.

- Felvenné egy igazi kám énekét is?

- Ha volna itt igazi kám... Meg aztán, ha hamarosan idetalálna, mert nekem tovább kell ám utaznom.

Nyomaték kedvéért az órát is megnéztem.

- Hát ha én hívnék egyet? - nézett rám kérdőn s fontoskodva a vendég.

- Nem bánom, hívja, legfeljebb egy kicsit késni fogok - dűnnyögtem nyugalmat színelve, mint aki szívességet tesz. S míg cigarettázva vártam, egyre csak az járt a fejemben: na, eljön-e Szüzükpen?

*

A szojot sámánénekekről vajmi keveset tudunk. Szövegeket mindössze Katanov gyűjtött, a századfordulón. Terjedelemre tán öt oldalt ha kitesz az egész. Ez bizony csekély. Ezek alapján ugyan nem állapítható meg teljes hitelességgel, mi a jellemző a szojot sámánénekekben, s nem végezhető segítségükkel tudományos összehasonlító munka sem. Az énekek dallamaival még rosszabbul állunk: egyetlenegy sem jegyezték le mind a mai napig.

Töprekedésem közben lassan megtelt a jurta. Vajon a más világrészből idecsöppent idegennek szól ez a sok látogató, vagy ők már tudják, hogy sámánkodásra kerül itt a sor?

Többségük asszony, majd mindegyiknek a karján egy-egy apró gyerek, de akad a vendégek közt egy-két férfi is. Sorban, szótlánul letelepednek a jurta közepén égő tűzhely körül.

Tíz-tizenöt percnyi várakozás után végre visszatér a vendég. De nem egyedül: egy hetven év körüli aggastyán óvakodik utána a jurtába.

A látogatók sokasága hát nem az én kedvemért csődült ide: úgy látszik, a szojotok már előbb hírül vették a kedvező választ.

*

Szüyükpen, a marhanevelő szojotok egykori nagy kámja mellém telepedik le. Kölcsönösen méregetjük egymást.

Sovány, középtermetű ember, szemei fényesek, mozgékonyak. Kopaszra nyírott fején ormótlan, európaias kalap. Idegbaj-félére vall, hogy az öregnek a feje meg-megrándul.

Megmutatom a mikrofont neki, hogy abba kell majd énekelnie. Hunyorogva nézi az idegen, fényes tárgyat.

Lenyomom az indító billentyűt, felvillan a zöld, vibráló fény.

Szám elé tartom a mikrofont, hogy bemondhassam:

- A Kis-Jenyiszej jobboldali mellékfolyója a - Suj-Surmak - mellékére való egykori sámán, az 1887-ben született Szaldzsak nemzetségbeli Szüyükpen éneke következik.

A vénember azonban meg sem várja, amíg e mondatot befejezem: azonnal belevág az énekbe.

Hogy az első szavakat is megérthessük, előről kezdetem vele az egészet.

Néhány sor után már behunyja szemét, s fejét jobbra-balra csapkodva gajdol.

Az asszonyok, hogy kicsinyeik ne csapjanak lármát, szoptatni kezdenek. Az ének bilincselő hatására azonban megfélemedeznek a gyerekekről, de a gyerekek is a sírásról, anyjuk melle kiesik a szájukból, úgy fülelnek. Az asszonyok nem törődve kibontott ruhájukkal, feszülten lesik a sámánt. Azon mindjobban erőt vesz az önkívület.

Már feladtam a reményt, hogy mikrofonommal követem ide-oda forgatott fejét. Kétségbeesetten gondolok a lejegyzésre: szent Isten, hogyan boldogulunk majd azzal?

A vénember pillanatnyi szünet nélkül rázza fejét, egyszer egészen suttogva, másszor harsogva fújja, néha hujjog vagy hangosan szívja magába a levegőt, majd kezével eltakarja száját, hogy a szavak érthetetlen mormogássá torzulnak.

Amikor a drámai feszültség már-már elviselhetetlenné válik, egy asszony leteszi öléből porontyát, odakúszik a sámánhoz, felemeli annak övéből kihullott pipáját, megtömi dohánnyal és rágyújt. A kellő pillanatban teli tüdővel bukja a sámánra a füstöt. Mind többet és többet.

Hirtelen megszakad az ének, a vénember szája elé emeli tenyerét, és hangos csuklások közepette nyeli a füstöt.

Már egészen elfordult tőlem. Én a háta mögött állva, a feje felett igyekszem a mikrofont szája elé tartani. Közben gyöngyözni kezd a homlokom: a szalag végéhez közeledik; amíg azt megfordítom, értékes sorok maradnak ki az énekből.

Kísérteties szerencsém van: amikor a szalag utolsó centimétere is letekeredett a tárcsáról, az öreg befejezi a szellemek hívását, s az asszony újból teli tüdőből fújja szája felé a pipa füstjét. Szememmel intek neki: tovább, tovább! - mert megint ének következik.

Semmi se maradt le a szalagról! Másik felére pontosan felkerültek a révülés utáni első szavak, a felocsúdás első nyomai.

Amíg Szüzükpen összekuporodva piheni ki fáradalmait, jut időm gondolkozni a lenyűgöző szertartáson, amely talán nem sokban különbözött az ősmagyarok táltosainak révülésétől. Ez a sámán is éppen úgy lázba hozta környezetét, mint például múlt évben a szagáj Kizlaszov.

Viszont meglepődve tapasztalom, hogy rám már korántsem hatott olyan nagy erővel, mint a tavalyi első élmény.

*

Alighogy az én vénemberem egy kicsit kifújja magát, a tudományára célozgatok. Hogyan kapta? Mikor kapta?

Minden különösebb nógatás nélkül megered a nyelve:

- Réges-régen volt ez. Két férfitestvéremmel, hármásban, mókus lesre indultunk. Késő este egy hegyen keltünk át, hogy mókust ejtsünk: látok ám egy fekete varjút az út közepén.

Libasorban vonultunk, én elől. Amint megyek, a varjú csak ott gubbaszkodik az út közepén. Ott maradt, megvárt.

Amikor elé értem, havat vertem felé egy faágról.

Meg sem mozdult.

Akkor bottal a csőrére ütöttem.

Kok-kok. Hangosan koppant.

Ejnye, még mi nem történik velem a végén? Mert az előző éjszakán - azelőtt, hogy a varjút láttam - már ugyan komiszul éreztem magam.

Másnap visszamentem oda, ahol a varjúval találkoztam.

Nyomát sem leltem! Pedig mások is, a testvéreim is látták.

Attól kezdve, hogy a varjú csőrére koppantottam, igen megbetegedtem. Megzavarodott az elmém.

Hét éven át mindig kínlódtam.

Végre sámánkodni kezdtem, mert az emberek egyre azt hajtogatták: sámánkodnom kell, akkor meggyógyulok.

Kilenc évvel azután, hogy megbetegedtem, végre is kénytelen-kelletlen dobót meg dobverőt készítettem, mert arra készítettek, hogy sámánkodjam.

Az öreg sámán láthatóan kedvvel emlékszik vissza azokra az időkre, amikor még hivatásának élt.

Kihasználom a jó alkalmat, mindjárt lerajzoljuk dobját és dobverőjét. Sőt, mire beleunna, elkészül a fejrevaló meg a köntös rajza is.

Hát jócskán elütnek egymástól a Nagy- meg a Kis-Jenyiszej mentén lakó sámánok tárgyai. Még ezekben is elkülönül a két népcsoport kultúrája.

A köntösön nyoma sincs az emberi csontváz jelképeinek, pedig nélkülük el sem képzelhetjük a Nagy-Jenyiszej vidéki sámánok öltözkését. A csizmán sem leljük a „lábszárcsontot” meg a „lábujjakat”.

Aztán például Szüzükpen dobverőjére birkagyapjút erősítettek és csak ezután varrták rá a verő fejét borító állatbőrt. A réntartó szojotok birkagyapjút nem használnak, hiszen a birkát sem ismerik.

Vannak azonban egyezések is. Például a dob itt is a sámán hátsáallatát jelképezi, a túlsó világra azon nyargalászik, de itt nem *rénszarvas* a dob, hanem *ló*, a dobverő pedig *korbács*.

Ez a hasonlóság nyilvánvaló, hiszen a sámánhit egyik alapvető képze, mindenütt így tartják Szibéria-szerte.

Némely részletben is mutatkozik azonban valamilyes egyezés.

Noha a sámánköntöst nem tarkítja csontváz, mégis akad olyan fejrevaló, amelyen emberi arc rajzolódik ki. Ezt azonban már nem a rénszarvas hosszú, fehér torokszőrével varrták.

Szüzükpen szalag alakú fejrevalójára középen három kaori kagylót biggyesztettek: a középsőt függőlegesen, a két szélsőt pedig vízszint. Közvetlen a függőleges kagyló alatt egy kínai gomb volt. A két kagyló mellett egy-egy korong, ezeket kék kelméből vágta ki.

Mindez alig emlékeztet a Nagy-Jenyiszej-vidéki sámánok fejviseletére, pedig Szüzükpen szerint ez is emberi arcot jelképez: a függőleges kagyló az orr, a két vízszintes a szem, a kínai gomb pedig a szája. A két kék korong nem más, mint a fülek.

*

Szüzükpen úgy belemelegsik a régmúlt idézgetésébe, hogy még a dobverővel való jóslást is megmutatja.

Jobb híján egy kavarókanalat hajít elém: vajon sikerrel járom-e utam, és szerencsésen hazajutok-e szülőföldemre?

Úgy látszik, a karagasz meg a szojot szellemek összebeszéltek, mert éppen úgy szerencsét mutat Szüzükpen dobása is, mint egy hónappal ezelőtt az öreg karagasz Adamové.

Adamov ugyanis, amikor kérésemre elkészített egy dobverőt, hogy a készítés minden mozzanatát megfigyelhessem és fényképezhessem, a kész tárgyat lábam elé dobta, hogy meglássuk miként esik: jól-e vagy rosszul. Hát javamra esett.

Valamikor a sámán, szertartása végeztével, sorra a jelenlevők elé hajította dobverőjét.

Jelkép ez: visszatért arról az útról, ahová dobján utazott, és most rendre üdvözlí az összegyűlteket. Amolyan kézfogás számba megy.

Akire sor került, köntösével fogta fel a dobverőt, nehogy a földre pottyanjon.

A dobás egyúttal jövendölés is.

A sámán a dobás előtt úgy tartotta kezében a dobverőt, hogy prémmel bevont oldalával forduljon lefelé.

És egymás után hangzott a kiáltás:

- *Ujgu tüstü!* (Álom esett.)

- *Törek tüstü!* (Törek esett.)

- *Ujgu tüstü!* (Álom esett.)

Ha a dobverő prémjével lefelé repült valakihez, akkor kiáltotta: *törek tüstü*, ha a levegőben megfordult, s prémes fele mutatott fölfelé, akkor *ujgu tüstü*t kellett mondani. Amaz jót, ez rosszat jelentett.

A dobverőt mindig prémjével a föld felé fordítva nyújtották vissza a sámánnak.

*

Napokon keresztül dolgoztam együtt Szüzükpen kámmal, aki a gyűjtés végére egészen megbarátkozott velem.

Hát ilyen volt az a vénember, akihez „kár elmenni, mert harapófogóval sem lehet belőle kihúzni semmit”.

Pedig istenesen meg kellett dolgoznia!

Énekét soronként visszajátszottam neki, amikor a szöveget papírra jegyeztük. Előtte végeztem mindent, hogy amit Minderma nem ért, az öreg kisegíthesse. Nyilván ő ismeri legjobban saját szövegét. Unos-untig, tízszer, hússzor is megisméltettem egy-egy mondatát.

Így ment ez reggel, délelőtt, délután, de még este is. És másnap reggel, sőt egész napon át folytattam szakadatlan.

A burját, szagáj karagasz, réntartó szojot kámkok után a marhatenyésztő szojotok sámánjai körében is tapasztalhattam: nem a sámánének felkutatása, magnetofonon való rögzítése az igazi haddelhadd, hanem a papírra való jegyzés. Mert a sámán sem érti jobban saját mondatait, mint más. Nem érti, mert *nem tudja* saját énekét, hisz nincs állandó szövege, s a nagy révületben elgajdolt mondatokat utólag ő maga is olyan idegenként hallgatja, mint bárki más.

Mindennél fényesebb bizonyság ez a szövegekkel való napokig tartó munka! Azt bizonyítja, hogy a sámán, éneklése közben - rögtönöz. Kész motívumokkal élve ugyan, adott dallamra.

Az énekkel végül mégiscsak megbirkóztunk, s elkészítettük a fordítást is.

Mindez a munka azonban erősen apasztotta erszényemet. De hát kívánható-e a szegény öregtől, hogy napokon keresztül ingyen gyötörjem? Aki ráadásul elmondotta az újonnan készült dob avató szertartásának, a *dob betanításának* a módját, berajzolhattam a szavai nyomán a jurta alaprajzába a sámánészközők helyét, feljegyezhettem azt is, hogyan szállította felszerelését, ha felszedte sátorfáját, és más vidékre költözött.

Még meglepetést is tartogatott az öreg: *küzüngüt*.

Hogy ez mi? Bevallom, még ma sem tudom. Az általam ismert tudományos munkák sem emlékeznek meg róla, csak a szojot-orosz szótár ismeri a nevet. Ennyit mond róla: *bádog-lapok szalagokkal, a sámánkodás eszköze.*

De hallgassuk meg Szüzükpent:

- Már kám voltam, dobom is volt, akkor találtam rá erre. Valamelyik hegyen letem, a kövek között. Ahol hevert, a kő kivájva. Nagyon tüzes volt, alig tudtam megfogni. Azt tartottuk: éppen ezért van ereje, mert olyan tüzes. Otthon megfüstöltem borókaággal, majd megmostam tejjel. Kétszer mostam meg. Amikor utána jól megtörültem fehér ruhával, eltűnt róla az a kék szín. Ezután felakasztottam a jurtában, a dob fölött függött. Mindig a jurtában maradt. Ha elhívtak valahová sámánkodni, nem vittem magammal.

Hát ez a *küüingü*.

Vajon kínai bronztükrő lehetett, amely oly gyakran kerül elő a kurgánokból? És Szüzükpent csak azért tulajdonít neki tűzességet, hogy „erejét” bizonygassa vele?

A legfontosabbakat hát megtudtam, de hát a Horlu asszonyra és Szüzükpentre vonatkozó feljegyzések mégsem mondhatnak el mindent a Kis-Jenyiszej mentén élő szojotok sámánhitéről.

Még kellett nyomoznom e vidékre való sámán után.

Addig noszogattam az öreg Szüzükpent, míg végre kibökte: az ugyancsak Szaldzsak nemzeti-ségbeli Csirgalang szintén sámánkodott valamikor, s lassan-lassan azt is megtudtam tőle, hogy a Buren-hem folyócska mentén tanyázó szojotok sámánja volt, s ma Zubovka faluban él.

*

Visszafelé már könnyűszerrel jutottam át a Kis-Jenyiszejen. Most azonban máson főhetett a fejem: ugyan milyen járművet találok Zubovka felé?

Nem maradt más választás, kiültem az országút szélére, vártam a jószerencsét.

Nem késlekedett sokáig. Egy jó óra múlva teherautó porzott keletről az úton.

Integetésemre a vezető lefékezett.

- Hová tartanak?

- Abakán felé.

- Hű, az jó messze van.

- Két nap múlva ott is leszünk!

- Én csak Zubovkáig szeretnék eljutni.

- Hát akkor telepedjen fel!

Nem kérttem magam kétszer. Egy krumpliszákon fejedelmi helyet találtam magamnak.

Nem én voltam az egyetlen utas.

Útitársaim kiejtésemből hamarosan megsejtették, hogy külföldi vagyok. Sorra találgatták, melyik országból jöhöttem.

Az egyik menyecske nevetve ugratott:

- Jó félóra múlva azt is mondhatja, hogy egyenesen Afrikából pottyant ide közénk, olyan fekete lesz.

Valóban, a gépkocsi farában az arcomba csapott minden por.

Alig haladtunk egy darabot, a sofőr lekanyarodott egy szalmakazal mellé. És már dobáltuk is fel a szalmát, hogy kényelmesebb ülőhely essék.

A következő faluban le kellett adnunk néhány tekercs mozifilmet a kultúrháznak. Csak hosszas piszmogás, turkálás után leltük meg valamennyit a nagy rakás szalma alatt.

Mire lábam elzsibbadhatott volna, lefékeztünk Zubovka határában.

*

Előbb megmosdottam egy kis patakban, úgy indultam tovább.

- Hol lakik Csirgalang? - kérdeztem az első szembejövőtől.

- Ott ni, éppen ebédelnek.

Egy jurtára mutatott. A jurta előtt valóban kint kuporogtak vagy nyolcan is a földön. Hagymányos mozdulatokkal emelgették szájukhoz teáscsészéiket.

Ha szerencsém van, az öreget is itthon lelem.

Magabiztosan indultam feléjük.

- Jó étvágyat! Nem akarom megzavarni magukat, csak egyenek nyugodtan, addig majd fényképezek a sátor körül.

Felszerszámozott ló, néhány régi, virágokkal ékes láda, nyereg, kengyelek, szétszedett jurta - mindmegannyi érték a néprajzos szemében, még ha sámánhitkutató is az illető. Akadt mit fényképeznem.

De ezt már nem állhatták szó nélkül a szemüket meresztő, gyerekeiket ölükben tartó szojot menyecskék:

- Fényképezzen le bennünket!... De úgy ám, hogy a képeket is elküldje!

Fényképező kedvem azonban egyszerre elpárolgott: az öreg Csirgalang, befejezve ebédjét, szó nélkül felállt, és nyeregbe pattant.

- Na, ez faképnél hagyott! - morogtam, a vágató lovas után tekingetve.

De az alig távolodott néhány száz méterre, leszállt a nyeregből s a földre kuporodott.

Az egyik menyecske, aki leolvashatta arcomról az értetlenséget, mosolyogva nyugtatott meg:

- Ó, csak vizek egyet.

- Vizek? De hát guggolva? Férfi létére?

- Hát ezt a mi férfaink így szokták.

Amint bebújtam Csirgalang apóval a jurtába, már afféle kedves vendégként kezelt. Ezt azzal is kifejezésre juttatta, hogy átnyújtott egy csésze sós-tejes teát.

Jól is esett a tűző napon való utazás után. Egy cseppig kihörpintettem.

- Akar még?

Csak a fejemmel bólintottam.

Ez a második csésze - éreztem - még jobban megpecsételte barátságunkat. Szinte kiolvastam az öreg sámán szeméből: ez a messzi földről idevetődött idegen nem restell beülni a jurtába, elfogadja a mi szójot teánkat, és annyira ízlik neki, hogy kétszer is kér.

Úgy éreztem: itt az alkalmas pillanat, hogy kivágjam a farbát:

- Szaldzsak Szüzükpen kám küldött magához.

És elismételtem, amit már annyiszor.

Csirgalang apró ravaszdi, fürkésző szemei szemembe fúródtak.

- Szüzükpen mondotta, hogy valamikor maga is sámánkodott...

Elfordult tőlem, még a kezével is legyintett. Hol van az már?! - jelezte ez a mozdulat.

- Szüzükpen említette, hogy néhányszor együtt is énekeltek...

- Hm, igen.

Nem valami bőbeszédű, de legalább nem tagadja, hogy sámán volt - gondoltam magamban.

- Magának milyen volt a dobja?

- Nem volt dobom.

- Nem volt?

- Nem.

- Hát ez hogy lehet?

Azt hittem, csak tagadja, nem akar beszélni; kérdésekre azonban váratlanul kinyíltak a zsilipek, s megindult a Szaldzsak nemzetségbeli Csirgalang sámán szavának áradata.

- Húszéves voltam, akkor megbetegedtem. A szívem volt rossz. Tíz éven át nyavalyogtam. Végül sámánkodásra adtam magam. Akkor egy kicsit erőre kaptam, nem feküdtem mindig. A sámánok tanácsolták, hogy kezdjek sámánkodni, a maga ismerőse, Szüzükpen meg Barbaksin. Szüzükpen tanított az énekekre, de csak az első szavakra. A kezdő szavakhoz az összes többi már nekem kellett kitalálnom. Ez Szüzükpen jurtájában történt, az ő dobját, az ő gúnyját használtam. Ezért nem volt nekem dobom.

Tehát Csirgalang is „tudja” a néprajzot, ő is úgy kapta tudományát, mint valamennyi szibériai sámán, s miként magyar táltosok késő utódai - a „tudósok” meg a halottlátók - *betegség révén*. Ez is egy adat hát, a már meglevő tömördekhez.

Viszont ilyen világosan megfogalmazva most hallottam először, hogy mi módon is hagyományozódnak a sámánénekek.

*

Amikor a magyar táltoshit emlékeit igyekeztem kinyomozni, sorra tanulmányoztam a sámánok énekeit, az északnyugat-szibériai voguloktól kezdve a délkelet-szibériai udehékig. Azt az eredményt szűrhettem le, hogy az ének elején és végén mondott refréneken kívül nincs állandó szövege a sámánénekeknek, legnagyobb részük rögtönzés. Erről tanúskodtak a magnetofon szalagra vett burját, szagáj, karagasz, szójot énekek is.

A rögtönzött szöveg a sámánkodás céljától függ. Más az ének tartalma, ha beteget kell gyógyítani, más, ha azt mondja meg a sámán, hogy hol az elveszett állat, és megint más, ha egy halott lelkét kell a túlvilágra elkísérnie, ne itt kóboroljon ezen a földön, ne ijesztgesse az élőket.

De bármi is a sámánkodás célja, a feladat csak egy módon végezhető el: a szellemek segítségével. A szellemeket pedig bizonyos indulatszavak révén lehet megidézni. Hát ez a sámánének említett kezdő vagy végző refrénje, ami általános Szibéria-szerte.

A mandzsu sámán például így kezdi énekét:

*Ko ho: ke ho
oj kej kou
ko ho i
Elhunytak szellemei,
ha én kérlek benneteket,
oj kej kou
énekkal való idézésemet
hallgassátok meg!*

De nem csak a távoli kelet-ázsiai, hanem a nyugat-szibériai népek sámánjai is hasonlóképpen hívják szellemeiket. A nyenyec kámok például így:

*He he héj!
Isten és minden szellem,
ereszkedjetek erre a helyre!*

*Je hej! he hej!
ím, hallatszik, jöttön jönnek!*

A *hej*, *haj* indulatszó jellemzi legközelebbi rokonaink, a vogulok és osztjákok sámánénekeit is. És ennek emlékét őrzik a magyar regösénekek sorai: a „*hej regő rejtem!*” vagy „*haj regő rejtem!*”

Az indulatszavak, vagyis az első sorok, elmaradhatatlan részei a sámánéneknek, nyilvánvalóan hagyományosak hát. Ha pedig hagyományozottak, akkor valakitől tanulnia kell az újdonsültnek; feltehetően gyakorlott, öreg sámántól.

Mindezt a meglevő szövegekből szűrtem le annak idején. És most itt, a Kis-Jenyiszej vidékén, Csirgalang sámán pontosan megfogalmazva közölte az imént: „Szüzükpen tanított az énekekre, *de csak az első szavakra*. A kezdő szavakhoz *az összes többi már nekem kellett kitalálnom.*”

*

Később sem készítettett magának dobot? - faggatóztam tovább, mert szerettem volna kiokosodni ebben a dob-ügyben.

- Nekem sohasem volt saját dobom, mindig más sámántól kértem. Amikor valahová meghívtak, az ottani sámánét használtam.

- Mi az oka, hogy sajátja nem volt?

- Mert nagyon korán abbahagytam. Harmincéves koromban kezdtem, de csak két éven át sámánkodtam.

- Tovább miért nem?

- Mert nem láttam többé szellemeket. Gondoltam, nem válik belőlem sámán.

Vajon úgy volt-e minden, ahogy Csirgalang beszélte, vagy csak ilyen módon akart kibújni kérdéseim elől?

Alighanem igazat mondott, mert amit csak tudott, mindent elmesélt eztán magáról is, más sámánokról is.

Sámán-voltát annyira nem titkolta, hogy még énekeit is belegajdolta a magnetofonba.

És éppen tőle tudtam meg azt, hogy a Kis-Jenyiszej vidékén élt sámánok *nem a levegőbe temetkeztek*.

Nyilvánvalóan a lámaizmus hatása már ez, hiszen gyakran hívtak lámát a sámán temetésére.

Elmondta, hogy például a Szuglazi vidékén élt Takpa sámán temetésén is résztvett egy láma. Ez szent könyvből olvasott a holttest mellett: megparancsolta a léleknek, hogy menjen a mennyek országába.

A holttestet vagy két rúdra, vagy lóhátra emelték, úgy indultak vele a temetkező helyre. A kiszemelt helyen a földre rakták, mégpedig úgy, hogy az oldalán feküdjék, térdei egy kicsit fel legyenek húzva, arca pedig nyugat felé nézzen. A tetemet fehér szövettel takarják le, föld nem kerül rá.

A sámán dobját a holttesttől mintegy harminc-negyven méternyire helyezték el. Ha akadt a közelben szikla, arra tették, ha nem, akkor a földre. A dobót a sámánköntösbe burkolták bele, erre illesztették rá a fejrevalót.

Csirgalang szerint náluk nem volt szokásban az elhunyt dobja-bőrének beszakítása sem.

Pedig a keleti, a Nagy-Jenyiszej vidéki sámánok temetésénél még szigorúan tartották ezeket az ősi hagyományokat. A halott sámán testét nem a földre fektették, mint a többi közönséges halandót, hanem állványra polcolva, a „levegőben” adták át az enyészetnek.

Hogy miért kellett éppen így „temetni”?

Mert a sámán is, amíg élt, a levegőben repült.

Az elhunyt számára az erdőben eszkábálták az állványt. Bármilyen fából csinálhatták, csak nyírfából nem. A nyír fehér, ezért volt tilos. Lehetett az cédrusfenyőből, jegenyéből, de vörösfenyőből is.

Egymással szemben levertek a földre két-két villában végződő cöveket, s a két-két közelebb állóba egy-egy vízszintes rudat illesztettek. Ezekre hosszába sűrűn, mintegy két méter hosszú botok kerültek. Az így összerótt fekvőhelyet szarvas vagy ló bőrével takarták be, erre fektették a tetemet. Az egész állványra fehér lepedőfélét terítették.

Az állványt hevenyészve készítették el, hogy hamar összeroskadjon. Általában egy évig ha állt. A sámánholmikat az állvány körüli fákra aggatták, lehetőleg vékony ágakra, gallyakra. Vékonyakra, mert ugyancsak arra törekedtek, hogy a tárgyak hamar megsemmisüljenek, lepotyogjanak.

A dob bőrét feltétlenül beszakították. Miért? Nehogy elfogja a halott sámán az élők lelkét, nehogy magával ragadja őket a túlvilágra.

- Mert ám a lélek sokszor kiszökik a testből! Hányszor előfordul, hogy azt álmodod: valahol a hegyekben kóvályogsz. Milyen gyakran vadászol álmodban. Ilyenkor a lelked távozik a testedből, s kóborol a hegyekben, indul vadfogásra - mesélték a szojotok.

Csak hát a léleknek ez a magafeledt bolyongása veszélyes játék. A leselkedő gonosz szellemek foglyul ejtik az elkószáló lelket, s kínozni kezdik.

A lélek gazdája ekkor megbetegszik.

Ha a gonosz szellem a lelkeket forró vízbe mártja, az embert forróság gyötri. Ha hideg vízbe, kirázza a hideg. Ha kicsavarja a lélek kezét-lábát, szaggatás gyötri a gazdája tagjait.

A beteghez sámánt kell hívni.

Ha sikerül elfognia a gazdájától eltávozott lelket, s visszatérítenie a testbe, akkor a beteg meggyógyul.

A sámán dobjával szokta elcsípni a lelket, mégpedig kétféleképpen: vagy „felmeríti”, vagy „leborítja”, hogy aztán dobjában megmarkolhassa.

Halála után is elfogná dobjával a sámán az emberi lelkeket, ha dobja ép maradna. De ha a dob bőrét gondos előrelátással beszakították, beletévedt lélek a hasadáson át bújik ki és elmene-külhet.

*

Csirgalang a beszélgetés hevében még azt is kibökte: ügyködött itt valamikor egy másik sámán is, Barbaksin. Igaz, hogy már meghalt, felesége azonban él, éppen itt Zubovkán.

Hát akkor gyerünk, keressük meg Barbaksin özvegyét.

Úgy látszik, még a Kis-Jenyiszej partján is három a magyar igazság. Mert Horlu, Szüzükpen és Csirgalang után már nem sikerült Barbaksin viselt dolgait is megismernem.

Az özvegy rokonlátogatásra csatangolt el valahová. A szomszéd jurtában csak ennyit tudtak róla.

Üthettem volna a nyomát a szojot pusztákon.

*

Este már vissza is értem Kizilbe.

Útközben - mi tagadás - szomorúan kandikáltam ki az autóbusz ablakán.

Nem a negyedik sámánt sajnáltam, dehogy.

Búcsúztam a szojotok földjétől. S ezt azt jelentette: búcsúzom egész Szibériától.

Újságírás révén keresett pénzem már csak arra elég, hogy vonatjegyet váltsak Moszkváig. Pedig idővel még győzném, hiszen augusztus 22-e van, s útlevelem csak szeptember 6-án jár le.

Ha az igazgató meglátott volna, milyen anyátlanul támolygok be a múzeum kapuján, csak ezt gondolhatta volna:

- Megmondtam önnek: nem érdemes abba a faluba mennie...

Fáradtan lódítottam le a hátizsákomat.

Ha nem kéne hazaindulnom, most odaülnék az íróasztalhoz, kiegészíteném a naplót, átnézném a gyűjtőfüzeteket, összegezném az eredményeket... Utána pedig tanulmányoznám Tuva térképét, miként juthatnék el a Csá-hol meg a Kemcsik folyó mentére, hogy a keleti meg a közbülső szojotok sámánjai után megismerjem a nyugatiakat is.

Különös valami az ember.

Itt tornyosodnak a gyűjtőfüzetek, telis-teli a burját, szagáj, karagasz meg a többi más sámánhit titkaival. S nem ennek örülök, hanem amiatt lógotom az orrom, hogy hiányoznak a nyugati szojotok.

De amikor a szojot-ügy olyan izgalmas! Már tudom, hogy a keleti szojotok hite lényegében azonos a karagaszokéval, a középsőké pedig tele van mongóliai *halha* jelenségekkel. És most nem láthatom a maga egészében a szojot sámánhitet, mert nem ismerhetem meg a harmadik csoportot, a nyugatiakat.

Vajon ők is, mint a közbülsők, déli, halha hatásoknak engedtek? Vagy talán nyugati szomszédaitól, az altaji törököktől vettek át egyet s mást? Vagy éppen észak felől kölcsönöztek? Hiszen mikor tavaly a Nyugati-Szajánokban jártam, valamelyik szagáj vagy beltir faluban egy szojot lovassal találkoztam. Le is fényképeztem felszerszámozott lovát. Az öreg azt mondta, hogy az Izerla mellékfolyói meg az Abakán völgyén át rendszeresen eljárogatnak a szagájok, beltirek közé. Igaz, hogy hetekig tart az út lóháton, de járták azt apáik, nagyapáik, még ükapáik is. S az érintkezés elképzelhető-e hagyományok szándéktalan csereberéje nélkül?

És erre a sok kérdésre nincs felelet, mert csupán a vonatjegyre telik pénzemből.

Kitettem zsebórámat az íróasztalra.

- Nincs pénz, nincs pénz - ketyegte csúfondárosan.

El is ment a kedvem a gyűjtött anyag végigbogarászásától. Jut rá elég időm majd a vonatban az alatt a hét nap alatt, amíg Moszkvába érek.

Odaléptem hálózsákomhoz, hogy kiterítsem a padlóra.

Egy cédula volt rátűzve gombostűvel:

Kedves Vilmos!

Az irkutszki filmstúdió kizili kirendeltségének filmoperatőre kereste. Szeretné Önt filmezni a híradó számára. Nagyon kéri, ha tudna néhány napot szakítani, utazzék el vele terepre. Reggel nyolc órára eljön a múzeumba, hogy megbeszéljék a dolgot.

Üdvözli Mindermá

Olvastam a levelet, és megszállott a reménykedés: hát a végén mégiscsak eljuthatok a nyugatiak közé?

S bár jókedvemet igyekeztem rövid gyeplőre fogni, álmomban mégis a *Csá-hol* meg a *Kemcsik* folyó partjain csatangoltam.

A FÉLBESZAKADT FILMFELVÉTEL

Reggel már korán felébredtem.

És akár indokolt volt reménykedésem, akár nem, bizony nekikezdtam a Kis-Jenyiszej-vidéki gyűjtés rendezéséhez.

Hátha mégsem Moszkva felé, hanem Nyugat-Tuvába fogok majd utazni.

Úgy elmerültem a munkában, hogy teljesen megfeledkeztem időről, filmoperatőrről.

Kopogtatás zavart meg az írásban.

Egy ötven év körüli, kék szemű férfi mosolygott az ajtóban.

- Zavarom?

- Van munka elég, ha rövid az idő.

- Pedig én is az idejéből szeretnék kérni. Mégpedig néhány napot.

- Ezek szerint ön a filmoperatőr?

- Igen.

Letelepedett, úgy folytatta:

- Olvastam a Tuvinszkaja Pravda riportját önről. Úgy gondolom, ami az újságolvasónak érdekes, nem lehet érdektelen a mozilátogatók előtt sem. Engedje meg, hogy lefilmezzem önt különös munkája közben.

Igyekeztem titkolni, milyen nagyon is érdekel az ajánlata. Hiszen tőle függ, hogy néhány óra múlva meg kell-e váltanom az expedíciót záró jegyet Moszkva felé.

- Mi lenne a feladatom? Nem szeretném szoros munkatervemet feldönteni a filmfelvételek miatt.

Szenvtelen képpel mondtam ezt, de magamban szégyenkeztem „diplomatikus” viselkedésem miatt.

- Nekem csak az a kérésem, hogy önnel mehessünk, a segédoperatőrrel együtt, s amikor ön dolgozik, közben filmezhessük.

- Ez egyszerűnek hangzik, de én most távoli vidékre készülök. (De még milyen távoliakra!)

- Nem tesz semmit. Pénz kerül erre. Bérelünk gépkocsit is, azzal utazunk.

Ha négyszemélyes autóval megyünk, akkor a két filmoperatőr mellé befér rajtam kívül még a tolmács is - számolgattam magamban.

A filmes azonban habozásnak vélte rövid hallgatásom:

- Nem csak a járművet biztosítanánk, hanem az ön étkezését is...

Az ám - gondoltam magamban. - Mégis kínos volna, ha rájönnének, hogy egész úton koplalok. Pedig előbb-utóbb kiderülne.

Most már gondolatban elodáztam a moszkvai jegy megvásárlását.

- Az ön feltételei, a közlekedési eszköz és az ellátás biztosítása, nagyon kedvezőek, de tartok tőle, hogy mégsem tudunk megegyezni.

- Miért?

- Mert én többszáz kilométerre, a nyugati területre szeretnék utazni.

Na - gondoltam magamban - most kiböktem azt, ami pontot tesz a második szibériai expedíció után!

De operatőröm rendíthetetlen volt.

- Ez igazán semmi: oda megyünk, addig maradunk, ahová, ameddig ön akarja.

Alig tudtam örömöm titkolni.

- Hát akkor megegyeznénk. De még lenne egy kérésem.

Vérszemet kaptam eddigi sikeremtől; ha már lúd, legyen kövér.

A filmoperatőr kérdően nézett rám.

- Ha sikerül élő sámánt találunk, és ha esetleg rá tudnám venni, hogy sámánkodjék, akkor filmezze le az egész szertartást. Nagy szolgálatot tenne vele a tudomány számára. Mert alig hiszem, hogy készült volna már film a sámán táncáról.

- Szívesen megteszem. De abban téved, hogy ilyen film még nem készült. Tíz-tizenöt éve én magam filmeztem a nanaj sámánokat. Akkor ugyanis Habarovszkban meg Vlagyivosztokban dolgoztam. De a film aligha maradt meg.

Felálltam, és ujjongtam magamban. Hogyne. Ha különös módon is, ha egyszer újságírói tiszteletdíjból, másodszer meg egy film hőseként, de csak bejárom az egész szojot földet.

- Holnap reggel itt leszünk az autóval. Hány órákor induljunk?

- Reggel ötkor, hogy minél messzebb érijünk.

*

Reggel öt óra előtt néhány perccel túlkölt az autó a múzeumkapunál. Felkaptam a hátizsákom.

- Nem gondoltam volna, hogy ilyen pontos lesz - nevetett az operatőr. - Tartottam tőle, hogy talán elalszik. Hisz tegnap igen későn érkezett vissza a gyűjtőútról, a terepen nem sokat pihenhetett.

Nem árultam el, hogy biztosítva voltam az elalvás ellen, mert le sem feküdtem. Még így is maradt a munkámnak valami híja.

Elrobogtunk még Mindermáért, aztán nekivágtunk az országútnak.

Az Ulug-hem, vagyis a Felső-Jenyiszej bal partján autóztunk egészen Csá-holig. Innen a Csá-hol jobb partján haladunk felfelé: Ak-Turuk helységbe igyekeztünk. Ak-Turuk - Fehér bérc, ízlelgettem a nevet magamban.

Úgy értesültem, itt egy olyan régi sámán lakik, akinek még megvan az öltözéke.

Még jóval Csá-hol előtt, ahol két domb között visz tovább az út, egy kis kőrakáson akadt meg a szemem.

Mire szólhattam volna vezetőknak, el is hagytuk. Rögtön visszafordultunk, mert az volt a gyanúm, nem akármilyen kőrakás ez.

Sejtésem nem csalt.

A kőrákásból két rúd állt ki. A hosszabb tompa-, a rövid hegyesszögben. De a felcicomázottságban mindkettő megegyezett. Különböző színű, nagyságú, anyagú rongydarabokat, lószőrt, csipkét kötözgettek rájuk. De fityegett azokon kiszakadt belső gumi, meg más autóalkatrész is.

Mindezt ajándékképpen, az úton elhaladók hozták, áldozatul.

Hiába, a civilizáció betört a sámánok földjére, már nemcsak báránýfűl-füzéreket függesztenek az *obora*, hanem gépalkatrészeket is.

Filmoperatőrünk bizonytalanul kérdezte, amíg a halmot fényképeztem közlelől, messzilelől, jobblelől és ballelől:

- Ez is valami olyan, ami a munkájához tartozik?

- Hogyne. *Obo* ez, áldozati halom. Valamikor az utak minden veszélyes pontján emelkedett ilyen. Az arra járók feltétlenül dobtak rá valamit - követ, kendőt, amijük éppen akadt - nehogy baj érje őket a veszélyes útszakaszon.

Szojot tolmácsnőm fejbőlintásával megerősítette mindazt, amit elmondottam. Szedték is elő a felvevőgépet, készült a riport a sámánok nyomát járó néprajzoslól.

*

Amíg zúgott a gép, azon járt az eszem, vajon megörökít-e a lencse majd egy sámánszertartást is? Találunk-e öltözékét őrző kámot Ak-Turukban?

Befutunk Ak-Turukba, de gúnya bizony nincs.

Mindezt egy volt lámától tudom meg, a sámán ugyanis nem tartózkodik most ebben a faluban.

Az öreg láma szívesen tájékoztat más „felekezetű” kollégáilól.

- Már hogyne lettek volna a lámák mellett sámánok is! Például Ak-hemben élt a Mongus-nemzetségbeli Mőnge sámán, Csáhol-Aksziban pedig az ugyancsak Mongus-nemzetségbe tartozó Balgan.

Mőnge sámánt jól ismerte, emlékezik viseletére is, szívesen le is rajzolja majd. Balgan sámánt ugyancsak látta, felszerelését azonban már nem tudná pontosan lerajzolni.

De nincs semmi baj, mert Balgan felesége még él, tudomása szerint Csáhol-Aksziba való, csak keressen fel, ő nyilván emlékezni fog férje viselt dolgaira. Sőt, ha úgy tetszik, a Zsdanov-kolhozban is lakik egy sámánasszony, a Karol nevű sofőrnél, név szerint Csemba.

Élek a láma közlékenységével, és sorra lerajzoljuk Mongus Mőnge sámándobját, dobverőjét, fejviseletét, valamint köpenyét.

A Csá-hol menti sámánviseletet tehát megismertem ugyan, de nem sikerült az a tervem, hogy sámánszertartást is filmezzünk.

További kutatások után végre újabb nyomra bukkantam: a Csadán folyó partján, Bazsin Alakban él egy asszony, aki sámánkodott, neki talán megmaradtak az eszközei.

A csá-holi gyűjtés befejeztével hát Csadán felé indítottam autónkat.

*

A nap már közeledett a szemhatár felé, a vezető azonban megnyugtatót: nem kerülünk fölöslegesen, nem térünk ki az országútra, hanem egy ma már nem használt földúton haladva, néhány óra alatt elérjük a folyót. Ehhez a rövid útvonalhoz elég lesz benzinkészletünk is.

Mielőbb szerettem volna végére járni, van-e csakugyan a Csadán-menti asszonynak öltözéke, no meg huszonkilencedikére vissza is kellett érnem már Kizilbe, nem sokat akadékoskodtam hát amiatt, hogy későre jár.

Egy néni még utánunk kiáltotta:

- Csak arra vigyázzanak: ahol az út ketté ágazik, balra ne térjenek, mert az *Kara Szugnak* visz! Hamarosan a felkelő hold valószínűtlen hatalmas korongjában gyönyörködhattunk.

Az előttünk kígyózó utat nem sokat használhatták: a kerékvágást mindenütt felverte a fű.

Előbb hegygerincen húztunk végig, majd kisebb-nagyobb hegyeket kellett átvágnunk. Mindannyian figyeltük: hol ágazik kétfelé az út, hogy a jobbfelől haladjunk tovább.

Pobjedánk eddig simán falta az emelkedőket. Most azonban egészen meredek domb állta utunk.

- Kiszálljunk? Toljuk?

A sofőr nevetett:

- Csak az előbbit.

Kikászálódtunk az ülésekből.

- Induljanak csak előre, majd utolérem magukat.

S már el is viharzott autóink - visszafelé. Azért csupán, hogy megforduljon. Farával előre indult neki a meredeknek. Most tudtam meg, hogy a gépkocsi hátrafelé menve nagyobb erőt képes kifejteni.

A kapaszkodás azonban így sem ment könnyen: a fátlan dombra félköríveket írva tudott csak feljutni.

Jó húsz perc múlva értünk végre a dombtetőre.

Az ereszkedő után csaknem vízszintes út következett. Hosszúkas völgyben lehetünk.

Hirtelen mintha négy zseblámpa fénye villanna előttünk. Ki adhat az őserdőben fényjelzéseket?

Kocsink lassít, kihajlok az ablakon: kutyák csaholnak. Most már értem a rejtélyes fényeket. Két lajka rohan autóink felé, szemük csillan meg foszforeszkálva a fényszórók előtt.

Lépésben haladunk tovább. Balra két jurta körvonala.

Mindermá kikiabál az ablakon:

- Milyen település ez?

Valaki a sötétből visszakiabál:

- *Kara Szug!*

Lett erre olyan csönd, hogy világosan hallottam zsebóráim ketyegését.

Ettől féltünk egész idő alatt, ezért figyeltük mereven az utat, s mégis ide tévedtünk.

Kara Szug mindössze két jurtából áll ma. Hónapokig sem jár errefelé senki. E percben minden másra szívesebben gondoltam volna, mégis az járt a fejembe: elég lesz-e a benzinünk?

Lerítt az arcokról: ezt a gondolatot ötünk közül senki sem tudja magától elhessegetni.

Megindultunk visszafelé.

- Most legalább már nem tévedünk el - dünnyögte vezetőnk merev arccal. Mosolyogni azonban egyikünknek sem támadt kedve.

Hamarosan arra a dombra kapaszkodtunk megint, amely idejövet oly nagy akadály volt.

- Na most törj borsot az orrunk alá! - hallottam a volán mellől.

És tört.

Az autó, mintha gumifalnak ütközött volna, hirtelen megtorpant.

Sietve léptem ki, hogy meglássam, mi történhetett.

Egy lépés, aztán a lábam mintha gyökeret vert volna. Csaknem féllábszárig mocsárban álltam.

Pillanatok alatt fogtunk a mentéshez. Mint a megszállottak, hordtuk a köveket. Ezekben a percekben a legszorgosabb hangyabolyt is felülmúltuk.

Sikerül-e olyan gyorsan hordani a követ, amíg autónk nem süllyed tengelyig?

Azt már fel sem vettük, hogy közben szakad az eső.

Éjfél jóval elmúlt, amikor úgy tűnt, a kocsí nem süllyed tovább.

Most végre kifújhattuk magunkat.

Alig szívtuk el a cigarettát, máris hallatszott sofőrünk hangja:

- Második félidő.

Hatalmas kidőlt szálfat vonszoltunk a mocsárba. Megkíséreljük a lehetetlent: kiemeljük az autót.

Bevallom őszintén: még ma sem tudom, mennyi egy Pobjeda súlya.

Azt meg tán sohasem fogom megtudni, hogy mennyit nyom akkor, ha mocsárba ragadt.

De virradatra - centiről centire emelve a kerekeket - kiemeltük.

Végre megmosakodhattunk abban a patakban, amelynek szétterülő vize ezzel a felejtetetlen éjszakával kedveskedett.

Újból zúgott a motor, megint a befüvesedett, hegyi úton bukdácsoltunk.

Vajon a szojotok földjén is hármasával jár a balszerencse? Vagy mégiscsak elég lesz a benzin-készletünk?

Már nem is illett be korainak a reggel, amikor Csadán városába értünk. A falatozó előtt álltunk meg.

Az egyszerre magunkba dobált vacsora és reggeli után irány a benzinállomás. Alig értünk húsz métert, a kocsink bedöglött.

- Csak a benzin fogyott el - nevetett a sofőr.

- Szerencse, hogy most, nem néhány kilométerrel előbb, a tajgában - suttogetta Mindermá.

Ő persze nem tudta, hogy Szüzükpen sámán szerencsés utat dobott ki nekem a pót dobverővel...

*

A városból minden zökkenő nélkül jutottunk el végre Bazsin Alakig.

Igen, igen, Bazsin Alakig, nem pedig Bazsin Alakba. Mert a telep szélén húzódó patak magasra áradva rohant medrében.

Sajnos a Pobjeda motorja elég alacsony, meg sem kíséreltük vele az átjutást.

A folyóvá nőtt patak felénk eső partján egy jurta terpeszkedett. Mellette egy ló meg egy - kétpúpú teve.

- Mindenki úgy kelhet át, ahogy legjobban tetszik - mutatott sofőrünk az állatok felé -, de én a kocsiban maradok, az innenső parton.

Mindermá már javában lábalta a patak vizét, a segédoperatőr egy átdőlt cédrustörzsön egyensúlyozott, operatőrünk pedig a ló hátáról hunyorgott le ránk.

Az öreg szojot meglökte karom, s a teve felé mutatott.

Igazán kedves az invitálás, csak azt tudnám, hogy a teve nyaka és az első púpja, vagy a két púp közé kell-e fellepedni?

A gazda hathatós segédletével végre feltornásztam magam a két púp közti völgybe.

Rénszarvas-nyeregben sem éreztem magam valami vérbeli lovasnak, de most a teve hátán elhatároztam magamban: ha a sámánhit-kutatás csődöt is mondana egyszer, akkor sem lennék zsoké.

De azért fürdő nélkül jutottam át a túlsó partra. Túlzó óvatosságnak bizonyult tehát, hogy a fényképezőgépet meg a magnetofont a többiekre bíztam.

Lekászálódva egykedvű tevém hátáról az első jurták előtt, a sámánasszonyt tudakoltam.

- Igen, lakik itt egy olyanféle, ott ni, a falu túlsó szélén. Az a félreeső kopott jurta, az az övé - jelezte az irányt egy kis szojot fiú.

Hát gyerünk arra.

*

Az öregasszony - név szerint Mongus Sizsep (vagy pontosabban: a Mongus-nemzetségbeli Sizsep) az egykori kám - jurtája előtt kuporgott, tépte a gyapjút. Úgy látszik, készülődik a nemezveréshez.

Kisvártatva éppen olyan jól ismertem a nemezgyártás minden csínját-bínját, amilyen pontosan tudta már ő is, hogy a sámánhit emlékeit gyűjtögetem.

Nem volt nehéz rávennem hajdani tudományának bemutatására, hiszen azzal kecsegtethettem: látni fogja magát a mozi vásznán, hisz a kultúrházban ezt a filmet is bemutatják majd.

- Igen, igen - állt már-már kötélnek -, de ha gyógyítok, akkor beteg is kell.

Még tanakodni sem kezdhettünk, hogy mit is csináljunk, egy néni meg szólalt mellettünk:

- Gyógyítson engem, hiszen valamikor bűbájtolt nekem.

Csak amikor operatőrünk szeméhez emelte a felvevőgépet, akkor derült ki: mégsem kezdhettünk a filmezéshez, mert a jurta sötét.

- Fényszórót nem hoztak magukkal?

- Nem hoztunk, de nincs is rá szükség! Lebontjuk a tetőt.

Remek, hiszen csak a jurta kúp alakú tetejéről kell felgöngyölni a nemezlapokat. De vajon mit szól hozzá a gazdasszony?

Mit? Az első szóra beleegyezett.

Most már igazán kutyabaj!

A jurta ládájából előkerült az öltözék.

Nem az igazi ugyan, nem a sámángúnya. Hiszen azt már régen megsemmisíthette. Ünneplő szojot női köntöst húzott ki ládájából meg egy hosszú és egy rövid kendőt. A hosszút majd a feje köré köti.

Valahonnan a láda mögül jókora botot szedett elő, erre csomózta rá a rövidebbet.

Ennyiből állt egész felszerelése.

Emlékszem, Borgojákov, a szagáj sámán is rongydarabot szorongatott a kezében, amíg énekelt. A karagasz sámánok is említették: ha nem volt kezük ügyében a dob, ruhadarabbal kezdtek sámánkodni. A kendős bot tehát nem valami esetleges egyéni változat, hanem a szükségmegoldás hagyományos módja.

A filmoperatőr és segédje összedugták fejüket, és hamarosan elkészült a rögtönzött forgatókönyv.

A néprajzos megérkezik a jurta mellé, a kikopott sámánasszony mindennapi munkáját végzi, gyapjút tisztogat. A gyűjtő megkéri, mutassa meg, hogyan sámánkodott fiatal korában. Az asszony előbb egy kicsit szabódik, majd végül mégis rááll. A néprajzos tolmácsa segít az asszonynak felöltöni a szertartáskor használt öltözetet, és a jurtában fekvő beteg néne felett hókuszpókuszolni kezd. A néprajzos magnetofonjával megörökíti a feledésre ítélt éneket.

Mire elkészült a jurta tetejének a lebontása, Mongus Sizsepnek már elmagyarázták az első képeket. Ment is, minden zökkenő nélkül. Mindermá segítségével hamarosan magára szedtevette a szojot ruhát (közben szorgalmasan zúgott a filmfelvevő), elkészítette a sámánbotot, vagyis a botra kötötte a rövidebb kendőt.

Másik „főszereplőnk” ugyancsak végigheveredett a fekvő dikón, kezdődhetett a következő kép: a gyógyító szertartás. Ehhez már nem kellett az operatőr előírása.

Én is előkészítettem a magnetofont. Szüzükpen óta megtanultam, a gépet kezemben kell tartanom - nem állíthatom a földre -, hogy a mikrofonnal mindig kísérhessem az ide-oda mozgó sámánt.

*

És felhangzott az ének. Lassú, halk recitálás, inkább csak vers, mint ének. A sámánkodó gyógyítás egyik fajtájának, mégpedig a *fekete módjának* folyamatát örökíti a filmfelvevő meg a magnetofon.

A sámánasszony hangja nem lett se hangosabb, se szárnyalóbb, talán nem is gyorsult. Mégis! A levegő megtelt feszültséggel.

A beteg igazi beteggé vált: sápadtan feküdt, szemét áhítattal függesztette arra, akitől gyógyulását várta.

Valóban gyógyíthatta őt ez a vajákos öregasszony. Ebben a pillanatban azt éreztem: nem is olyan régen!

És Mongus Sizsep mit sem tudott már a filmfelvevőről, mit sem látott a magnetofonból, pedig a mikrofont egy arasznyira tartottam szájától.

A behunyt szemű asszonyt elkapta az önkívület. Arca eltorzult, szemei révetegen forogtak, mint a részegnek vagy a tébolyodottnak.

Egyszer csak megszakadt a filmfelvevő zúgása. Látom, az operatőr új tekercs filmet kér. Közben integet: le kell állítani az éneklő perszónát.

Hiábavaló kísérlet lenne. Nem ebben a világban jár az már!

Ismét zúg a felvevő. Elöttem is egybeszalad minden, annyira leköti figyelmem az állandóan mozgó, táncoló asszony. Ha nem követem száját a mikrofonnal, a szöveg érthetetlen lesz!

Most mintha hiányozna valami megszokott hang. Az operatőr felé nézek: kétségbeesetten integet.

- Nincs több film! Nem gondolták, hogy ilyen hosszú lesz a szertartás. A többi a kocsiban maradt! - súgja mindezt Mindermá.

- Én folytatom tovább - súgom neki -, ők hozzanak filmet.

De még el sem érhetek az autóig, a sámánasszony ájultan zuhant el a jurta földjén.

Teljes transzba esett. Három és fél percig - órámmal pontosan mértem! - öklendező rohamai voltak, majd pedig teljes merevgörcs állt be.

Ennyire belelovalta magát a révülés állapotába.

A beteg és a gyógyító szerepet cseréltek, mert már a másik nő borogatta a halott módjára fekvő Mongus Sizsep hideg homlokát.

Hiába futott már operatőrünk az új tekercsekkel, a filmfelvétel félbeszakadt.

- Ne haragudjék, hogy nem fejeztem be - mentegetőzött. Még hogy én nehezteljek rá? Szép is volna. Hiszen neki köszönhetem, hogy láthattam végre a teljes extázist. És ha a filmfelvétel abba is maradt, a szertartás mégis teljesre sikerült. Megörökítette a magnetofon.

*

A sámánasszonyt ágyára fektettük, megigazítottuk a jurtatetőt, és beballagtunk a faluba.

Néhány szerencsésen kapóra jövő öregembertől végigtudakoltam a környék egykori kámjainak az öltözékét, felszerelését.

Estére már elmondhattam: a nyugati szojot sámáneszközöket ugyancsak ismerem.

Tervem ezzel meg is valósult. Ami Kizilben olyan rejtélynek látszott még, most már nyilvánvaló: a nyugati szojotok sámánhite az altaji törökökéhez húz. Bizonyítják ezt a gyűjtőfüzeteim rajzai, leírásai.

Nem bántam magam sem, ha nem időzünk tovább, hiszen Kizilben dolgunk lesz a felvett szövegekkel meg a szojot színésszel, Kököllal is találkám van.

- Indulhatunk haza, vissza Kizil felé.

- Az országúton megyünk, reggelre odaérünk - egyezett bele sofőrünk.

- Legalább egész éjjel gyönyörködhetünk a teliholdban.

A telihold - ez a hatalmas korong - csaknem olyan nagy, mint azon az éjszakán, amikor a szagáj Borgojákov sámántól indultunk a kojbalok közé...

Útközben töprenghettem: helyes-e a marhatartó szojotokat sztyeppieknek nevezni? A vége-láthatatlan Baraba sztyepp látása után - úgy vélem - nem érdemelte meg nevét ez a vidék. Sík föld csak a folyó szűkre szabott partjain terült el, és szinte kézzel elérhető már kétoldalt a hegység.

Hegyvonulatok közt rohan véges-végig gépkocsink. Pedig sok száz kilométert futott ezen az éjszakán. Hegyek alkotta szűk és tekervényes folyosóban kanyarog a folyó, mi pedig mindenütt a nyomában.

*

Ránk hajnalodott, meg is virradt, mire Kizilbe értünk. Hiába autóztunk egész éjszaka, mégsem gondolhattam hálósákomra.

Épp csak megfürödtem, s indultam az intézetbe.

Itt - akárcsak tavaly Abakánban - a munkatársak, Kalzan és Kúlár, egymást váltva jegyezték, fordították frissen gyűjtött szövegeimet.

Délben, visszatérőben az ebédől, a folyosón váratlanul régi ismerőssel találkoztam: a leningrádi Néprajzi Intézet igazgatójával, Potáповval.

Kölcsönös örömmel üdvözöltük egymást. Hamarosan kiderült: most tér vissza Délnyugat-Tuvából Moszkvába.

- Na, hogy sikerült a második expedíció? Remélem, legalább olyan jól, mint az első - rázta örvendezve a kezemet. - Jöjjön, egy-két szóval számoljon be az eredményekről.

És már karonfogva el is indult velem az egyik üres iroda felé.

- Elárulom - mondotta útközben -, hogy sikerült egy sámánsírt találnom.

Büszkélkedtem, hogy az északkeleti szojotok földjén magam is fényképezhettem egy ilyen ritka emléket.

Rágyújtva, kényelembe helyezkedtünk a karosszékekben, hozzákezdtem hát a „beszámolóhoz”.

*

Kérdéseim a felkeresett népek sámánhitéről szóló ismeretekhez alkalmazkodtak: a hiányosságokat igyekeztem kiegészíteni. A sámán személyét közösségben élő emberként vizsgáltam; különösen érdekelt, milyen szerepet tölt be a társadalom egészében, nemzetségében, valamint családja körében. De figyeltem például arra is, hogy a hiedelmek mögött milyen tényleges okok rejlenek.

- Igazán kíváncsi vagyok, milyen eredményekre jutott. Örölnék, ha néhány példát is említene.

Jó. Vegyük a sámánná válás, valamint a sámánok közötti fokozati különbségek mögött meghúzódó tényeket.

A tudományszerzés módjával kezdem.

Elég sok egykori sámánnal személyesen is megismerkedhettem, őket huzamosabb ideig megfigyelhettem. Azt tapasztaltam, mindegyikben találni olyan egyéni vonásokat, amelyek népcsoportjuk többi tagjaira általában nem jellemzőek.

A burját *Hadi* sámán magába zárkozó ember. Ideggyenge. Gyakran gyötrik hallucinációk. A beltír *Csibadajev* egzaltált, embergyülölő. *Csibadjákov* ugyancsak erősen magába zárkozó, nyilvánvalóan lelkibeteg. A szagáj *Kizlaszov* testileg nem egészséges, állandó fejfájás gyöttri. Amíg nála laktam, naponta kellett vizes ronggyal borogatni a homlokát. *Borgojákov* idegbeteg. A szája tátva, nyelve kilóg, és idegesen ugrál, mint a kutyáé. A karagasz *Kukujev* hallgatólag, az emberektől visszavonuló. Koncentráció készsége gyarló, hiányos. Minden holdtöltekor a fejét fájdtíja. *Bolhojev* szellemileg feltétlenül fogyatékos, testileg is beteg. A nála töltött néhány nap alatt is igen gyakran eredt el az orra vére. A szojot *Ak Nitka* embergyülölő. *Saldzsak Szüzükpen* rángatózó idegbeteg. Családja is terhelt, például nőtestvérének harmincéves-forma leánya csendes-őrült.

Azok az egykori sámánok, akikkel személyesen ismerkedhettem össze, javarészt kétségtelenül ideges, lelkibeteg emberek. Ezek a rendellenességek nyilvánvalóan családon vagy nemzetségen belül öröklődők. Ez magyarázhatja a sámánná válásról szóló öröklés-hiedelmet. Viszont a sámánsághoz mindez egymagában még kevés: feltétlenül szükséges az ehhez a foglalkozáshoz való hajlandóság, vagyis hivatásérzet. Tehát a sámán családot örökölten terhelt tagjai közül is csak a kellő hajlandósággal születettek válnak sámánokká, mert csak ezek fogják „érezni” a szellemek hívását, ezek „látják” majd a hozzájuk jövő „szellemeket”.

Ez lehet az oka, hogy a jelölt az öröklés ellenére „kiválasztás” révén válik sámánná.

Ami pedig a nem-sámán családból származó sámánokat illeti: ahogy egy örökletesen terhelt családban nem feltétlenül terhelt mindenki, éppen úgy egészséges családban is születhet ideg- vagy lelkibeteg. Az ilyenek - noha sámánőseik nincsenek - „érezik” a hivatást, „látják” a szellemeket, vagyis sámánokká válnak.

- Úgy látom - szólalt meg Potápov - jó úton jár. Valószínűleg lezárhatjuk végre a tudományos irodalomban oly régi *öröklés* vagy *kiválasztás* problémát.

A sámánok közti fokozati különbségek forrását az eltérő egyéni adottságokban kereshetjük - folytattam tovább. - A sámánok nemcsak idegrendszerük érzékenységeivel, hanem valamilyen tehetségükkel is kiválnak a többiek közül: így, vagy amúgy, de felülemelkednek az átlagon. Például az agg *Hadi* sámán messze szárnyaló, csengő baritonnal énekelt, a nyelvlovató *Borgojákov* fiatalembernek is becsületére való lendülettel, kifejező erővel mozgott sámántánc közben, a félcédulás *Bolhojev* a legigényesebb színészi alakításban részesített, *Kizlaszov* sámánkodásának lenyűgöző ereje alól pedig még én magam sem tudtam szabadulni.

Az egyéniségek nemcsak a szertartások idején különböztek egymástól. Sosem felejttem el azt a néhány éjszakát *Kizlaszov* jurtájában. Milyen költőien beszélt a tűzben pattogó nyírfák, cédrusfenyő hasábok lángjának táncáról, milyen gazdag képzeletről tanúskodtak a falon rezgő árnyékokról elejtett szavai. Vagy amikor a burját *Hadi* sámán hajnalban felrázott, hogy menjünk együtt sámánbotot faragni... Mennyi mély emberi érzés, a természet milyen finom ismerete nyilatkozott meg szavaiból útközben. Milyen magával ragadóan mesélt *Kokujev* sámán tajgai utunkon a vörös és fekete forrásokról, patakokról, teliholdról és napfelkeltéről, a harmatcseppeken játszó napsugárról.

A szárnyaló képzelet, a szuggesztív előadásmód, a fejlett esztétikai érzék megléte, illetve hiánya emeli vagy csökkenti a sámán rangját.

Hogy csak egyetlen példára hivatkozzam: a „kis sámán” *Bolhojev* énekének dallamossága felülmúlta az ugyancsak „kis sámán” *Kokujevét*, viszont *Tulajev* „nagy sámán” énekének méltóságteljes hömpölygése, kifejező dallamossága mögött *Bolhojev* jócskán elmaradt. Pedig a halott *Tulajev* dallamait egy egyszerű karagasz dúdolta el, aki sohasem sámánkodott, csak éppen a fülében maradt, amit hallott valaha.

Igyekeztem megismerni a sámánhit minden sajátosságát: az öltözékeket, a felszerelést, az énekkincset, a szertartások egész rendjét. Megtudakoltam, melyik tárgyat hogyan csinálták, az előttem készülő sámánbot, dob, dobverő vagy fejrevaló munkájának minden egyes mozzanatát fényképeztem vagy rajzoltam.

- A különböző dél-szibériai népek egymásra-hatásaira sikerült valamelyes fényt derítenie? - tért át Potáпов e bonyolult kérdésre.

- Az átvételek, hatások csak hosszabb elemzés révén állapíthatók meg. Némely azonosság azonban már most, gyűjtés közben is kitűnt. Csak hát itt nem a sámánhit általános sajátosságai, hanem apró részletei jöhetnek számításba.

- Nyilvánvaló - vágott közbe Potáпов.

- Abból, hogy a dobót valamennyi dél-szibériai nép használja, még nem sok következik, de ha a dobnak van olyan alkatrésze, ami csak néhány népnél közös, már sejthető egy és más.

- Ilyesmit sikerült találnia?

- Maradjunk a sámándobnál. A két-keresztbotos karagasz dob sehol másutt nem ismeretes még, csak az északkeleti, vagyis réntartó szojotok között. Ezt a formát a szojotok nyilvánvalóan a karagaszoktól tanulták el. A két nép szomszédsága, kultúrájuk számos más egyező vonása folytán ez okkal tehető fel.

Viszont a nyugati, vagyis marhatartó, sztyeppei szojotok dobja hasonló az altaji törökökéhez. Nemcsak szerkezetük egyforma, hanem az egyes részek neve is közös. Ezek a szojotok - egyéb erre utaló jelenségek szerint is - nyilván a törökségtől tanultak, és nem fordítva.

De a dob elvezet ma már eltűnt népekhez is!

- Csak nem a szamojédokra gondol? - kérdezte Potáпов. - Éppen azt szerettem volna megtudni, vajon a sámánhitben megmaradt-e az emléke azokban a Szajánokban élt szamojéd népeknek, amelyek napjainkra már eltörökösödtek.

- Meg bizony! - kaptam örömmel a kérdésem, hiszen engem is szerfelett érdekelt ez. - A dél-szibériai sámándobok egyik fajtáját csak a karagaszok meg az északkeleti szojotok ismerik. Ezt kell mondanunk az öltözékről is, mert az emberi testrészek szimbólumaival díszített fejk,

köntös, mellkendő és csizma ugyancsak náluk ismeretes. Viszont mindezek megtalálhatók fent északon, a nyenyecék, enyecék, szelkupok sámánjain.

- Tehát a ma is élő szamojédoknál! - vágta rá élénken Potápv. - Ehhez igazán gratulálok, nagyon szép egyezés. Más népek közötti egyezést is talált?

- Hogyne. A karagaszok sámánhitében például kimutatható a burját és az abakáni-török hatás. A sztyeppi szojotokéban pedig - a halha mongol.

*

Annyira elmerültünk a beszélgetésben, hogy arra döbrentünk rá: az intézet munkatársai szedelőzködnék, befejeződött a munkaidő.

Őszinte hálával köszöntem el Potápvótól. Hiszen második szibériai utazásomat, valamint a leningrádi tartózkodás meghosszabbítását nagy részben neki köszönhettem.

- Jó utat, és minél előbb dolgozza fel gyönyörű anyagát. Szakembereink nagy érdeklődéssel várják.

Már kiléptem az ajtón, utánam szólt:

- Vilmos - és közben intett, hogy menjek közelebb - szükségem van rád? Nagyon szívesen adok kölcsön...

Elpirultam. Megismétlődött a száz évvel ezelőtti jelenet: akkor Baer akadémikus ajánlotta fel Pétervárról a Szibériában kutató Regulynak a kölcsönt.

- Nem, köszönöm, van pénzem. De nagyon hálás vagyok, hogy erre is gondolt.

*

Kalzan még nem készült el a szövegek értelmezésével, munkaidő után is tovább bajlódott velük az intézetben; a magnetofont azonban magammal vittem, hiszen estére szükség lesz rá.

A múzeumban már lelkesedve fogadott Kökól. A kedvemért korábban visszatért vidéki körútjáról.

- Hát, mégiscsak sikerül találkoznunk? Talált sámánokat?

Elébe tartottam vastag gyűjtőfüzeteimet.

- Úgy látom, nem végzett rossz munkát, pedig aligha lehetett könnyű, szóra bírni azokat az embereket.

- Fő az, hogy sikerült. Remélem, ma este könnyebb dolgom lesz.

- Csak dob legyen, akkor olyasmit hall, mint még soha!

- Dob igazán kerülközik - és már emeltem is egyet az asztal mellől.

Kökól valóban olyan titkot árult el, amiről nem tudtam. De nem tud az eddigi tudományos irodalom sem: a dob verésének módját.

Mert megvan ennek is a maga rendje!

A sámán dobon való lovaglását más és más dobszóval érzékelteti.

Most lassan baktat, majd futásnak ered. Váratlanul megijedt valamitől. Ismét könnyedén fut, hirtelen vágta csap, szinte *látszik* a ló úszó sörénye. Már messze száguld, patáinak dobogása csak visszhangként ér a fülünkhöz. Igen, a dobjáték igazi művészet.

Kököl nemcsak bemutatta ezt, hanem értelmezte is. A magnetofon pedig mindent felvett.

Hamarosan hallgatóság is verődött össze: Kalzan elkészült a szövegekkel, ő tért be elsőnek. Aztán egy idegen kopogtatott: egy moszkvai újságíró, aki riportot ír a szojotokról. Meghallotta, hogy magyar kutató barangol a Jenyiszej vidékén, eljött felkeresni. Végül a sámándob kiszűrődő hangja idecsalta a szomszédban lakó kövér szojotot is.

Hálával tartozom Kökölnak, hogy visszatért hazaindulásom előestéjén. Nélküle ismeretlen maradt volna a sámán-szertartás „zenekari kísérete”. Mert a sámán szertartása közben - ahogy elmagyarázta és bemutatta - egész zenekarral vetekszik. A dob dübörög, a fémfüggők csörögnek rajta, a dobverők fémkarikái a harmadik hangszer, és negyediknek, számba nem vett zeneeszközként, ott a köntös. Mert Kököl azt is tudta, hogy tánca közben a sámán úgy rándítja vállát, hogy a köntös fémcsüggői csilingeljenek, összezsunduljenek. Mindennek a teteje aztán a sámán gazdag, kifejező, madárcsicsergés, farkasüvöltés felidézésére egyaránt képes hangja. Igazat kell adnunk a sámánasszony fiának: ez a zene lenyűgöző lehetett, egész zenekarral felért.

*

Jó éjféltre járt, amikor elzártam a magnetofont. Ez volt az utolsó szibériai felvétel.

Kezet ráztam Kalzannal meg Kököllal. Vajon találkozunk-e valóban még egyszer? Mert ezt őszinte szívből mindannyian kívántuk.

Az újságíróval elmentünk vacsorázni, a kizili „Margitszigetre”.

Amikor fizetésre került volna a sor, asztaltársam udvariasan ki akarta egyenlíteni számlámat. Megkértem, engedje meg, hogy én legyek a gazda. Szabadkozni kezdett, de én ragaszkodtam a fizetéshez.

- Lehet, hogy furcsa, amit mondok, hosszú hónapok óta sohasem gondolhattam arra, hogy valakinek bármit is adjak, de most, hazaindulásom előtti este szeretném ezt megtenni.

Vajon tudta-e, milyen sokat jelent: tizenöt hónap óta először végre nem kapni, hanem adni?

*

Amikor visszatértem a múzeumba, elfogódott szívvel terítettem ki hálózásomat. Hm. Mikor kerül sor újra erre a mozdulatra?

Sokáig nem tudtam elaludni.

Nem, nem mérleget vontam. Sokkal frissebben éltek még az emlékek.

Rincsenre gondoltam, az ulán-bátori professzorra, akivel Mongóliába való visszatérésekor Leningrádban találkoztam. Hívott: Kizilből utazzam át Mongóliába: Akkor lemondtam (most is lemondanám) ezt az utat, mert a szibériai gyűjtés és a leningrádi múzeumi leírásmásolat, fénykép olyan tömegű anyag, hogy belefutnék, ha még Mongóliában is tetézném. De legközelebb a mongóliai sámánok nyomát kell járnom. A dél-szibériai népek kölcsönös érintkezései, amelyek közben tárgyakat, képzeteket, vagyis különféle hagyományokat adnak egymásnak

vagy vesznek át egymástól, csak abban az esetben tisztázhatók véglegesen, ha ismerjük a velük szomszédos Mongólia népeinek kultúráját is.

A burjátok miatt is el kell jutnom Mongóliába. Hiszen nemcsak a Bajkál tó partján, hanem Mongólia északi sávján is élnek burjátok. Az ő képzeteik ismerete nélkül csonka lenne a burját sámánhit monográfiája.

De ez még odább van, egyelőre Budapest következik: az egy és negyedév alatt összegereblyélt anyag feldolgozása!

Egy hét, tíz nap múlva hazajutok. Útlevelem lejártakor, szeptember hatodikán, átlépek a magyar határt.

Már csak néhány nap repülőgépen és vonaton, aztán...

Szerettem volna, ha hálózásom mesebeli repülő-szőnyeggé válik, és hazarepít.

De nem baj, ha elmarad a csoda, mert a vonatablakból legalább gyönyörködhetem megint a szibériai tájban. (Az Ob partján viszont semmiképpen sem fogok leszállni!)

Milyen jó lesz Moszkvában felülni majd a vonatra. Csak két és fél nap - és végre otthon lehetek.

*

Mintha először indulnék a repülőtérre, ismét gyalogosan vágok az útnak. Gyönyörködni akarok még utoljára a szibériai napkeltében.

A repülőgép menetrend szerint érkezik Abakán felől; úgy látszik, pontosan indul majd vissza. Valóban, ragyogó kék az ég.

A hangosan-beszélő már felszólítja az utasokat, hogy megkezdődik a Krasznojarszk felé induló gépbe a beszállás, én is emelem hátizsákom és magnetofonomat, amikor ismerős arc bukkan fel a várakozók közt.

Kököl lép hozzám. Eljött búcsúzkodni.

Igazán kedves meglepetés.

A szojot színész - mit sem törődve a tilalommal - kisurran velem a gépig. Már lépdelnék fel a keskeny ajtóhoz gurított lépcsőn, de egyre szorongatja kezem.

- Néhány évtized múlva, amikor Szibéria lakói meg akarják majd tudni, milyen volt az élet nagyapáik korában, milyen volt a civilizáció elterjedése előtt, a maga leírásait is elő kell venniük. És elő fogják venni! Mert csak akkor mérhetjük le, milyen messzire jutottunk előre, ha tudjuk azt is, hogy honnan indultunk.

Semmit sem válaszolhatok, mert feldübörög a repülőgép motorja.

- & -